MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بۆ خوێندنەوە و داگرتنی سەرجەم کتێبەکانی دەزگای

موکریانی سەردانی ماڵپەڕی دەزگای موکریانی بکە...

www.mukiryani.com

بۆ پەیوەندی..

info@mukiryani.com

رۆمان چییە؟

م. ه. ئێبزامر مالكام برادبری نورتروپ فرای

رۆمـــــان چییه؟

وەرگێڕانی

جەواد مستەفا

پێداچوونەوەی

هەژاری رەحیمی

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

● **ڕۆمان چییە؟**
● نووسینی: م. ﻫ. ئیبزامر مالکام برادبری نورتروپ فرای
● وەرگێڕانی: جەواد مستەفا
● نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جەمال ڕواندزی
● بەرگ: ئاسۆ مامزادە
● ژمارەی سپاردن: ٣٨٧
● نرخ: ٢٥٠٠
● چاپی یەکەم : ٢٠٠٨
● تیراژ: ١٠٠٠
● چاپخانە: چاپخانەی حانی (دهۆک)

زنجیرەی کتێب (٢٣٦)

هەموو مافێکی بۆ دەزگا پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەڕۆک

چاوخشاندنێک بە مێژووی ڕۆماندا ١
جۆرەکانی ڕۆمان ١٥
ڕۆمانی ئەمڕۆ ٧٣
پێناسەی ڕۆمان ٨٩
ڕۆمان و ڕیالیزم ١٠٥
پێکهاتەی ڕۆمان ١٢١
ڕۆمان و سێ شێوازی تری چیرۆک ١٣٥
هەندێ لە سەرچاوەکان ١٦٩
چەند تێبینییەک لەسەر کتێبی (ڕۆمان چییە؟) ١٧٠

تێبینی:

ئەم کتێبە بریتییە لە کۆمەڵە باسێکی نووسەرانی بیانی کە ناوەکانیان دیاریکراون

محسن سلیمانی وەریگێڕاونەتە سەر زمانی فارسی.

چاوخشاندنێک بە مێژووی ڕۆماندا

نووسینی: م. هـ ئیبزامر

زاراوەی ڕۆمان بۆ ئەو نووسراوە جۆراو جۆرانە بەکاردێت کە تەنها لایەنی هاوبەشیان ئەوەیە کە درێژ و پەخشان ئامێز و چیرۆکین. ڕۆمان لەو ڕووەوە کە گێڕانەوەیەکی بەربڵاوە، لە (درێژە) کورتە چیرۆک، و (نوڤلێت)یش -کە لە کورتە چیرۆک درێژترە- جیادەکرێتەوە. گەورەیی و بەرفراوانی ڕۆمان ڕێی هاتنە ناوەوە بە کەسایەتی زیاتر دەدات، بۆیە (چنین)ی Plot (یان پلۆتەکانی)(چنینەکان) ئاڵۆزترە و ژینگە کۆمەڵایەتییەکەشی گۆڕانکاری زیاتر بەخۆوە دەبینێ. جگە لەوەش ڕۆمان زیاتر لە کورتە چیرۆک یان نۆڤلێت دەستی نووسەر بۆ بزاڤی بەردەوامی و جوانی کەسایەتییەکان ئاوەڵە دەکات. ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە نووسەر لە هەڵبژاردنی ڕێباز و شێوازەکەیدا (Mode) وردتر بێت. سەرەنجام دەکرێ بڵێین ڕۆمان لەو ڕووەوە کە گێڕانەوەیەکی پەخشان ئامێزە لە چیرۆکە شیعرەکانی وەک: ((چاوسێر))[١]، ((سپێنەر))[٢] و ((میلتۆن))(٣) جیادەکرێتەوە کە لەگەڵ دەستپێکی سەدەی هەژدەهەمدا شوێنی خۆیان بۆ ڕۆمان بەجێ هێشت.

بەگوێرەی ئەو چوارچێوەیەی کە دیاریمانکرد زاراوەی ڕۆمان هەموو جۆرە بەرهەمێکی وەک ((پامێلا))[٤]ی ((ریچاردسۆن))[٥]، ((تریسترام شەندی))[٦]ی ((ستێرنە))[٧]، ((کاغەزەکانی پیک ویک))[٨]ی ((چارلزدیکنز))[٩]، ((باڵەکانی کۆتر))ی ((هینری جیمز))[١١]، ((ڕۆژیش دەردەکەوێ))[١٢]ی ((هەمەنگوای))[١٣]، ((ئولیسەس))[١٤]ی ((جیمز جویس))[١٥]، ((بێگانەکان و براکان))[١٦]ی ((چ. پ سنۆ))[١٧] و ((ئادای))ی ((نابۆکۆڤ))[١٩] دەگرێتەوە.

ئەمڕۆ لە زۆربەی زمانە ئەوروپییەکاندا زاراوەی (Roman) بەکاردێت، کە لە زاراوەی (ڕۆمانسی Romance) سەدەکانی ناوەڕاستەوە داتاشراوە. هەڵبەت لە زمانی ئینگلیزیدا لە جیاتی ((ڕۆمان)) وشەیەکی تر (Novel) بەکاردەبەن کە لە زاراوەی ئیتالی ((نۆڤێلا))وە (Novella) وەرگیراوەو بە واتای شتی بچووک و نوێدێت و بە چیرۆکی کورت و پەخشان ئامێز دەگوترێت. لە سەدەی چواردەیەمدا لە ئیتالیا کۆکردنەوەی چیرۆکە کورت و پەخشان ئامێزەکان زۆر باوبوو. هەندێ لەم چیرۆکانە (جدی) بوون و هەندێکیشیان پەیوەندییان بەبێ ئابڕوویی تاکەکانەوە هەبوو. بەناوبانگترینی ئەم کۆمەڵە چیرۆکانە ((دیکامیرۆن))[٢٠] ی ((بۆکاشیۆ))[٢١] بوون کە هێشتا وەرگێڕاوە ئینگلیزییەکەیان لە کۆگای هەندێ لە کتێبفرۆشییە ناودارەکاندا هەیە.

هەروەها یەکێکی تر لە بنەماکانی ڕۆمان، حیکایەتەکانی (پیکارسک)ن کە لە سەدەی شازدەیەمدا لە ئیسپانیا هاتوونەتە ئاراوە. بەڵام سەیر لەوەدایە کە سەرنج ڕاکێشترین و پەسەندترین نموونەیان ((گیل بلاس))[٢٢]ە کە لە (١٧١٥ز)دا نووسەرێکی فەرەنسی بەناوی ((لۆساج))[٢٣] نووسیویەتی. ((پیکارو)) (Picaro) زاراوەیەکی ئیسپانییە و بە مانای (فێڵباز و هەڵخەڵەتێنەر) دێت و بەو چیرۆکانە دەگوترێ کە کەسایەتییەکانیان لە یاسا لادەر و فێڵبازن و بێ باکانە ژیان دەبەنەسەر.

ئەو کەسایەتییە بەدرێژایی رووداوە یەک لە دوای یەکەکانی چیرۆکەکە زۆر کەم دەگۆڕێت (هەڵبەت ئەگەر لە بنەڕەتدا گۆڕانی کەسایەتی لە ئارادا بێت) چیرۆکەکانی پیکارسک لە رووی شێوەی داڕشتنەوە ریالیزمین و لەرووی پێکهاتەشەوە پڕن لە رووداوی بەیەکەوە نەبەستراو. ئامانجیشیان زیاتر (هەجو و گاڵتەپێکردن) بووە. هەڵبەت هێشتا دەتوانرێ لە ناو زۆر لەو رۆمانانەی کە لە قۆناغەکانی دواتردا نووسراون، مانەوە و بەردەوامی چیرۆکەکانی (پیکارسک) بەدی بکرێن؛ وەک رۆمانی ((هاکلبری فین))[٢٤]ی ((مارک توواین))[٢٥] یاخود ((رووداوەکانی ئۆگی مارچ))[٢٦] لە نووسینی ((سوێل بلۆ)).[٢٧] دەبێت بزانرێ کە کامڵبوونی نووسینی رۆمان زۆر قەرزاری ئەو بەرهەمانەیە کە بەشێوەی چیرۆکە پیکارسکەکان دەنووسران، تا ئەو لە خۆبایی بوونە خەیاڵی و سنگ دەرپەڕاندنە شێوە خوازراو و پەسەندەکانی چیرۆکە باوەکانی ئەو سەردەمە کە لە رابردوودا زۆر چیرۆکی کورت و پەخشان ئامێز بەو مەبەستە دەنووسران. شاکارەکەی ((سێرڤانتس))[٢٨] واتە ((دۆن کیشۆت))[٢٩] (١٦٠٥ز) کە بۆهەمان مەبەست نووسرا، گرنگترین و تەنیا باپیرەی رۆمانی ئەمڕۆیە، کەسایەتی سەرەکی ئەو رۆمانە پیاوێکی شێت، بەڵام قسە خۆشە کە هەوڵدەدات بەپێی ئامانج و بیروباوەڕە رۆمانسییە قارەمانییەکانی ئەو سەردەمە بژیت و، ئەو پیاوە بووە هۆکارێک تا رۆمان بە باشی خەیاڵ و واقیع لە ژیاندا نیشانبدات.

لە پاش ئەم پێشەکیانە و بابەتەکانی دیکەی وەک ئەو کورتە نووسینانەی لە سەدەی هەڤدەهەمدا دەربارەی تاکەکەسەکان نووسراون (ئەو نووسینە کورتانەی کە تیایاندا باس لەو کەسانە دەکرا کە لەسەر مۆدێل دەڕۆن یان باس لە شێوە ژیانێکی تایبەت دەکرا)، ئەو نووسینەی کە ئێمە ئەمڕۆ ناومان لێناوە رۆمان لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدەهەمەوە لە ئینگلتەرادا هاتووتە ئاراوە. بەو مانایەی کە ((دانییێل دیفۆ))[٣٠] لە ساڵی

(١٧١٩) سەرەتا ((رابنسۆن کرۆزۆ))[٣١] و دواتریش لە ساڵی (١٧٢٢ز) ((مۆل فلاندەرز))[٣٢]ی نووسی.

ئەم دوورۆمانە هەردووکیان لە رووی پێکهاتەوە لە جۆری (پیکارسک)ن چونکە لە کۆمەڵێک رووداوی یەک لە دوای یەک پێکهاتوون کە تەنیا لە رێگەی کەسایەتییەوە بە یەکەوە بەستراون و ئەم پێکەوە بەستانەش تەنیا لەبەر ئەوەیە کە هەموو رووداوەکان بۆیەک کەس روودەدەن؛ هەرچەند (مۆل) ژنێکە کە هەندێ رۆڵەکەی جوانکاریی بۆکراوە، بەڵام وەرگێڕاوی هەمان ((پیکارۆ))ی کۆنی ئیسپانییە. لەلایەکی تریشەوە (یەکێتی کردەی چیرۆکی) لە ((رابینسون کرۆزۆدا) لە چیرۆکەکانی پیکارسک بەهێزترە. چونکە هەموو رووداوەکانیان بەدەوری ((گیروگرفتی مانەوە و بەردەوامی ژیان لە دورگەیەکی چۆڵ و دوورە دەست)) دەسوڕێنەوە. هەروەها هەردوو چیرۆکەکە کەسایەتیگەلێکی سەرەکی قبوولکراوی نێو جیهانێکی واقیعی و بەرجەستە دەخەنەڕوو، هەر لەبەر ئەوەشە کە شانازیی نووسینی یەکەمین (رۆمانی رووداو) بە (دیفۆ) بەخشراوە.

بەڵام دەکرێ بڵێین، تاڕادەیەک هەموو لایەک لەسەر ئەوە کۆکن کە یەکەمین رۆمانی کەسایەتی (ساموێل ریچارد سۆن) لە ساڵی (١٧٤٠ز)دا نووسیویە کە رۆمانی (پامیلا) یا (چاکەی بەکری) بوو. ((پامێلا)) چیرۆکی ژنێکی هەست ناسک بەڵام زیرەکە، کە بەدووربینی و تێفکرین، پاکایەتی خۆی دەپارێزێت. لەجیاتی ئەوەی ببێتە خزمەتکارێکی بەدناو و بێ ئابڕوو، دەبێتە ژنی گەنجێکی نەجیب زادە. ناتوانین بەوردی جیاوازیی نێوان ((رۆمانی رووداو)) و ((رۆمانی کەسایەتی)) دیاری بکەین، بەڵام دەکرێ هەر ئەوەندە بڵێین کە لە ((رۆمانی رووداو))دا زیاتر پشت بەوە دەبەسترێت کە کەسایەتی دەیەوێ ئەنجامی بدات، هەروەها ئەوەی کە ((سەرەنجام چ رووداوێک روودەدات))، بەڵام لە ((رۆمانی کەسایەتی))دا زیاتر پاڵنەری ئەو

کارانە گرنگە کە کەسەکە ئەنجامی دەدات، و هەروەها ئەوەی کە ((کەسایەتی چۆن دەگۆڕێت)).

((پامێلا)) وەکو بەرهەمی بەنرخ و تراژیدی دوای خۆی (Tragic) واتە ((کلاریسا))[٣٤]ی ریچاردسۆن (١٧٤٧ز-١٧٤٨ز)، ((رۆمانێکی نامەکاری))یە. بەو واتایەی کە گێڕانەوەی چیرۆک بەشێوەیەکی تەواو خراوەتە ئەستۆی نامە گۆڕینەوەکان.

هەڵبەت دواتر رۆمان نووسەکان بە باشتریان زانی کە سوود لە شێوەکانی دیکە وەربگرن ، وەک سنووردارکردنی گۆشەنیگای گێڕەرەوە بۆ یەکێک لە کەسایەتییەکان. ئەگەرچی ئێستاش جار بەجارێک گێڕانەوەی چیرۆک بەرێگای نامەکاریی دووبارە سەرهەڵدەداتەوە. بۆ نموونە رۆمانی شاد و پڕ چالاکیی ((مارک هاریس))[٣٥] بەناوی ((هەستە دەبەنگ))[٣٦] (١٩٥٩ز) بەم شێوەیە نووسراوە. هەرچەندە رەنگە خستنە رووی رۆمانەکان شێوازی جیاواز لە جۆری تراژیدی (Tragic) کۆمیدی (Comic) ساتیر (Satire) یان دڵداریانە و رۆمانتیکی (Romantic) بگرێتە خۆی. ((هاو تورن))[٣٧]یش لە پێشەکییەکەیدا کە بۆ رۆمانی ((خانوێک بە حەوت جەمەلۆن))ی[٣٨] نووسیوە جۆرە دابەشکردنێکی پێشنیار کردووە کە پاشان چەند کەسێک لە رەخنەگرەکان پەسەندییان کرد و فراوانتریان کرد.

بەپێی بۆچوونی ئەو، دەبێ جیاوازی لە نێوان دوو جۆری سەرەکی لە چیرۆکە پەخشان ئامێزەکاندا بکەین، واتە رۆمانی ((واقیعی)) و ((رۆمانس)) (چیرۆکە پڕ رووداوە دڵدارییەکان)). دەتوانرێ رۆمان بە چیرۆک دابنرێ کە هەوڵەدات واقعێک نیشانبدات، و ئەو کارە لە رێگەی کەسایەتییە ئاڵۆزەکانەوە دەکات، کە لە پشت کارەکانیانەوە مەبەستی جۆراوجۆر هەیە. ئەو جۆرە کەسانە رەگیان لە چینێکی تایبەتی کۆمەڵگادایە و لە کۆمەڵگایەکدا چالاکی دەنوێنن کە پێکهاتەیەکی لە رادەبەدەر ئاڵۆز و

گەشەسەندووی هەیە. هەروەها ئەم کەسانە هەمیشە لە حاڵەتی دانوستان دان لەگەڵ زۆر لە کەسانی دیکە و هەر رۆژەی لەگەڵ جۆرە ئەزموونێکی ماقووڵ و باوەڕپێکراودا رووبەروو دەبنەوە.

بەڵام باپیرەی ((رۆمانسی (جۆری رۆمان) پەخشان ئامێزی ئێستا)) هەمان رۆمانسە پاڵەوانیەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و رۆمانە توقێنەر و ترسناکەکانی (Gothic) کۆتایی سەدەی هەژدەیەمن. ((رۆمانس))ی]ئێستا و رابردوو[بەشێوەیەکی زانرا و سوود لەو کەسایەتییە سادەبووانە وەردەگرێت کە تیایاندا زیدەڕۆیی کراوە، ئەو کەسایەتیانەش بەتەواوی و بەسادەیی دەتوانرێ لە یەکتر جیابکرێنەوە، چونکە یەکێکیان پاڵەوانە و ئەوەی دیکەش خراپکار و تاوانبارە، یەکێکیان بڕیار بەدەست و ئەوی دیکەش کۆیلە و قوربانییە. پاڵەوان یا کەسی یەکەمی ئەم رۆمانسانەی ئێستا، زۆربەیان خۆیان لە کۆشکی زێرین و بەرزدا دەبینن و تەنیان، خۆیان بەتەواوی لە کۆمەڵدا دابڕیوە و پلۆتەکانیشیان پشت بە موجازەفە رووداو دەبەستن و رووداوەکانیشیان بەزۆری و زیاتر کۆششێکن بە مەبەستی گەیشتن بە خواست و ئارەزوویەک. یاخود راوەدوونانی دوژمن لە ئارادایە. بێگومان جارجاریش بانگەشەی ئەوە دەکرێ کە رووداوە ناواقعی و جارجاریش پڕ سۆز و توانەوەکانیان، بۆ نواندنی رەمزی، ئەو خواست و مەیل و ترس و ئارەزووانەن کە لە قووڵای زەینی مرۆڤدان و دەکرێ لەو رووەوە لەگەڵ توخم و بەرژەوەندی خەیاڵ و ئەفسانە و رێورەسمە مەزهەبییەکان و فەرهەنگی خەڵکدا بەراورد بکرێن، ئەو رۆمانسە شێوە رۆمانانەی کە دەکرێ (لە بەرامبەر رۆمانە واقیعی و ریالیستییەکانی نووسەرانی وەک ((جین ئۆستن))[٣٩]، ((جۆرج ئەلیۆت))[٤٠] ((هێنری جیمس))دا ئاماژەیان بۆ بکرێ بریتین لە:- ((راب رۆی))[٤١]، ((والتەر سکۆت))[٤٢] ((بەرزاییە باگیرەکان))[٤٣]ی ((ئەمیلی برۆنتێ))[٤٤].

هەروەها تەوژمی سەرەکی ئەدەبی چیرۆکی ئەمریکی کە پێشرەوەکانیان ((ئالان پۆ))[٤٥]، ((کوپەر))[٤٦]، ((هاوتۆرن))، ((مێلڤیل))[٤٧]، ((مارک توین)) تا ((ویلیام فۆکنەر))[٤٨] و ((سۆل بلۆ)) بوون. دەکرێ رۆمانەکان بە شێوەیەکی دیکەش پۆلێن بکرێن؛ واتە دەشێ ئامانجە هونەرییەکانیان بەپێی ئەو جیاوازی یانەی کە لەرووی (بابەت) (Subject matter) وهەروەها پێداگرییان کە لەسەر لایەنێک لە بەرژەوەندییەکانیاندا هەیانە، دابەش بکرێن.

رۆمانی بیلّدانگ

بیلّدانگ زاراوەیەکی ئەلّمانییە و بەواتای ((رۆمانی گەشە و شێوە وەرگرتن)) (Formation) یاخود ((پەروەردەیی)) دێت.

بابەتی (Subject) ئەم جۆرە رۆمانانە دەگەڕێنەوە بۆ گەشەسەندن و شێوە وەرگرتنی هزر و کەسایەتی پاڵەوانی چیرۆکەکە. کەسایەتی سەرەکی ئەم جۆرە رۆمانانە، سەردەمی منداڵی لەگەڵ ئەزموونە جۆراوجۆرەکان تێدەپەڕێنێ و زۆرجار تووشی قەیرانێکی رۆحی دەبێتەوە، پاشان دەگاتە قۆناغی پێگەیشتن و گەشەسەندنی زەینی و ئینجا تێدەگات لە ناسنامە و رەسەنی کەسایەتییەکەی، و رۆڵی خۆی لە جیهاندا. ئەم جۆرە لە رۆمان نووسین کاتێک باوبووە کە ((گوتێ))[٤٩] رۆمانی ((ساڵەکانی ویلهلم مایستر))[٥٠]ی لە (١٧٩٥-١٧٩٦)دا نووسی. ((کێوی سیحراوی))[٥١]ی ((تۆماس مان))[٥٢] و ((پابەندییە مرۆییەکان))[٥٣]ی ((موام))[٥٤]یش لە ریزی ئەو رۆمانانەن کە بەم شێوەیە نووسراون. لقێک لە ((رۆمانی پەروەردەیی)) رۆمانێکە کە بە ئەڵمانی پێی دەگوترێ (Kunstler- Roman) واتە ((رۆمانی هونەرمەند)). ئەم جۆرە رۆمانە پەرەسەندن و گۆڕانکاریی کەسایەتی رۆماننووس یا هونەرمەندێک لەسەرەتاوە تا ئەوکاتەی کە پێ دەنێتە

قۆناغی پێگەیشتن و کەماڵەوە و پەی بە چارەنووسی هونەری خۆی دەبات و دەگاتە لوتکەی لێهاتوویی هونەری، دەنوێنێ.

هەندێ لە رۆمانە گرنگەکانی سەدەی بیستەم بەشێکن لەو جۆرە رۆمانانە. بۆ نموونە رۆمانەکانی ((وەبیر هێنانەوەی یادەوەرییەکانی رابردوو))[٥٥]ی ((مارسل پرۆست))[٥٦] و ((روخساری هونەرمەند وەک پیاوێکی گەنج))[٥٧]ی ((جیمس جویس)) یا ((تونیو کروگر))[٥٨] و ((دکتور فاستوس))[٥٩]ی ((تۆماس مان)) و ((سکەلێدەران))[٦٠]ی ((ئاندرێ ژیر))[٦١].

بۆ زانین:

- ئەم رۆمانە وەرگێڕ ئازاد حەمە شەریف بە ناوی (هونەرمەند لە تافی لاویدا) کردوویەتە کوردی.

رۆمانی کۆمەڵایەتی

ئەم جۆرە رۆمانە جەخت لەسەر کاریگەری قووڵی بارودۆخی کۆمەڵایەتی - ئابووری لەسەر کەس و رووداوەکان دەکات و بەزۆری بەشێوەی دەربڕینی ناراستەوخۆ یاخود راستەوخۆ ئامۆژگاری بۆ جۆرێک لە چاکسازی کۆمەڵایەتی دەکات، وەک رۆمانەکانی ((کۆلیتەی مام تام))[٦٢]ی ((هـ ب. ستیۆ))[٦٣]، ((دارستان))[٦٤]ی ((ئەپتون سینکلر))[٦٥] و ((هێشوەکانی تووڕەیی))[٦٦]ی ((جۆن شتاین بەگ))[٦٧].

رۆمانی مێژوویی

کات و شوێن و هەندێ کەسایەتی و ڕووداوەکانی لە مێژووەوە وەردەگرێت، بەڵام ئەم ناوە زیاتر کاتێک بەسەر رۆمانێکدا دەبڕێت کە ژینگەی کۆمەڵایەتی و ڕووداوەکانی بێ لایەنانە و بەوردی لەگەڵ وردەکاریی زۆر نووسرابن و بەشێوەیەکی فراوان ڕوونکرابنەوە. بێجگە لەوەش ڕووداو و ژینگە مێژووییەکەی رۆمان گرنگییەکی سەرەکیان هەبێت. وەک ((ئیڤانهۆ))[٦٨]ی ((والتر سکۆت))، ((چیرۆکی دووشار))[٦٩]ی ((چارلز دیکنز))، ((گوزەرگای باکووری رۆژئاوا))[٧٠]ی ((کونت رابرتز))[٧١].

رۆمانی ناوچەیی

ئەم رۆمانە زیاتر جەخت دەکاتە سەرکات و شوێن و شێوازی پەیڤین و دابونەریتی ناوچەیەکی تایبەت. بێگومان ئەم جەختکردنە لەسەر وردەکاریی و کات و شوێنی تایبەت، تەنیا بۆ خستنەرووی واقیعانەتری چیرۆکەکە نییە بەڵکو وەک هۆکارێکی گرنگ وایە کە کاردەکاتە سەر خەسڵەت و ئاکاری کەسایەتییەکان و جۆری بیرکردنەوە و هەست و کارەکانیان. وەک ناوچەی ((وێسیکس))[٧٢] لە رۆمانەکانی ((تۆماس هاردی))[٧٣] و سەرزەوی خەیاڵی ((یوکناپاتافا)) (yokna Patawpha)، کە دەکەوێتە هەرێمی (می سی سی پی) لە بەرهەمەکانی ((فۆکنەر))دا. ئەو جۆرە رۆمانە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا کاتێ کە گەیشتە لوتکەی گەشەسەندنی خۆی بەرەبەرە لەرووی خۆشەویستی لەنێو خەڵکدا شوێنی هەموو ژانرە ئەدەبییەکانی دیکەی گرتەوە و بە تەواوی جێی چیرۆکە درێژ و رێک و پێکەکانی گرتەوە. لەمەش زیاتر هونەری رۆماننووسی بووە جێگای سەرنجی گەورەترین و شارەزاترین نووسەرانی ئەدەبیاتی نوێ وەک ((فلوبێر))[٧٤]، ((هێنری جیمز))، ((پرۆست))، ((مان)) و ((جویس)). لەو کاتەوە تائێستا رۆماننووسی،

هەمیشە ئەزموونی نوێی خستۆتەڕوو و شێوازی نوێی تاقیکردونەتەوە. بۆ نموونە بۆ ئەوەی هەرچی زیاتر لە رۆڵی بەرچاوی نووسەر وەک گێڕەرەوە کەم بکاتەوە، لەسەر شێوەی بەکاربردنی دروستی گۆشەنیگادا، بە تەواوی زاڵبووە، یاخود سوودی لە شێوازە رەمزییەکان، ڕوونکردنەوەی بارودۆخ و دەروونی تاکەکان (expressionism) وەرگرتووە. هەروەها شێوەی جۆراوجۆری لە سینەما وەرگرتووە، بەدوای یەکدا هاتنی کاتی لە رۆماندا تێکداوە یان فۆرم و ناوەڕۆکی ئەفسانە و خەیاڵی بەکار بردووە.

بێجگە لەمانە توانیویەتی بە جۆرێک سوود لە بواری شەپۆلی هۆش وەرگرێ، بۆ ئەوەی گواستنەوەی کاری دەرەکی و ڕووداوە رووکەشەکان بکاتە شانۆیەکی ژیان کە بە زەینی مرۆڤدا تێدەپەڕن ((هێنری جیمس)) لە پێشەکییەکانیدا -کە لە ژێر ناونیشانی ((هونەری رۆماننووسی))[٧٥] لە ساڵی ١٩٣٤زدا لە بەرگێکدا کۆکراونەتەوە- بە نموونەوە ئەو وردەکاری و جوانکاریانە دەخاتەڕوو، کە لە هونەری رۆماندا بەکارهاتوون، رۆمانەکانی ((پرۆست))، ((جویس))، ((ڤیرجینیا وۆلف))[٧٦] و ((فۆکنەر)) ئەوە دەردەخەن کە تا چ رادەیەک داهێنانە نوێیەکان لە بەستێنی شێوەکانی گێڕانەوەی چیرۆک و پەیوەندی دوولایەنەی بەشەکانی رۆماندا کاریگەر و سەرکەوتوو بوون.

لە دەیەکانی ئەم دواییەدا، ئەزموونەکان لە بواری رۆماننووسیدا گەیشتوونەتە رادەی کۆتایی و بونیادیانەی خۆیان. بۆ نموونە دەتوانرێ باس لە ((ڤلادیمێر نابۆکۆڤ)) بکرێ کە لە رووی بەکارهێنانی تەکنیکەوە باڵا دەستترین کەسە. نابۆکوڤ چیرۆکگەلێکی ئەوتۆ دەنووسێت کە پێچاوپێچ و ئاڵۆزن (ئەو بەرهەمانەی کە بابەتەکەی باس لە خودی نووسەر و سەرهەڵدان و گەشەسەندن و گۆڕانکارییەکانی دەکات. وەکو رۆمانی ((ئاگری کەم گیان))[٧٧] لەو چیرۆکانەشدا سوود، لە رەگەزدۆزی و

نوکتەی چەندین زمان وەردەگرێت. یان ئەوەتا هونەر و فێڵە جەنگییەکانی یاری شەترەنج لەگەڵ خشتەی وشە یەکتربڕەکان و گەمەکانی تر تێکەڵدەکات. هەروەها وەکو گاڵتەپێکردن لاسایی ڕۆمانی نووسەرەکانی دیکە و هەندێ لە ڕۆمانەکانی خۆشی دەکاتەوە و (تەڵەی) زیرەکانە و جۆراوجۆر دەخاتە سەر ڕێگەی خوێنەرە هۆش ڕۆیشتووەکان، سەرەڕای ئەوەی باسکرا، ئێمە لە سەردەمێکدا دەژین کە پێی دەڵێن سەردەمی ((دژە ڕۆمان)).

بەو واتایەی کە بەرهەمی وا هاتوونەتە ئاراوە کە بونیادەکەیان بە ئەنقەست لە دژی ڕێوشوێنی ئاسایی ڕۆماننووسی دانراوە. ئەم جۆرە ڕۆمانانە بۆ کاریگەربوون، توخمە کلاسیکییەکانی ڕۆمان لە نووسینەکانی خۆیدا وەلادەنێ و گاڵتە بەو پێشبینی و بۆچوونانە دەکات کە لە ئەنجامی ڕێو شوێن و شێوازە کۆنەکانی ڕۆماننووسی، لەنێو خوێنەراندا جێگەیان گرتووە. بۆ نموونە ((ئالن ڕۆپ گریە))[٧٨] کە لە نێو نوێنەرانی ((ڕۆمانی نوێ))ی فەرەنسادا وەک ڕێبەرێکە، کتێبێکی نووسیوە بەناوی ((ئێرەیی))[٧٩] لە (١٩٥٧)دا و تێیدا پێوەر و توخمە کلاسیکییەکانی ڕۆمان، وەکو پلۆت، کەسایەتی، ڕاڤەکردنی حاڵەتی ڕۆحی و زەینی کەسایەتییەکان و پەیوەندی ئاسایی نێوان کات و شوێن و دروستبوونی سیستەمێک لە نیشانەکان بۆ ڕێنمایی خوێنەر، ڕەچاو ناکات. بەرهەمەکەی ئەو زنجیرەیەک دەرک و هەستمان پیشان دەدات کە بە شێوەیەکی گشتی بینراو وبەرجەستەن. بە خوێندنەوەی ڕۆمانەکەی، سەرەنجام خوێنەر دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە فەزا و شوێنی ماددی داگیرکردووە و لە تیژ بینی و تەماشاکردن لەگەڵ هاوسەرێکی پیسکەدا بۆتە هاوبەش و لە کۆتایدا ئەم ڕۆمانە خوێنەر دەخاتە بارودۆخێکەوە تاپەی بە حاڵەتی زەینی ئەشکەنجە دراوی ئەم پیاوە ببات کە لە حاڵەتی پارچە پارچە بوون و هەڵوەشاندایە.

پەراوێزەکان

١- Geoffrey Chaucer شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٣٤٠-١٤٠٠).

٢- Edmund Spenser شاعیری ئینگلیزی (١٥٥٢-١٥٩٩).

٣- John Milton شاعیری ئینگلیزی (١٦٠٨-١٦٧٤).

4- Pamela.

٥- Samuel Richardson ڕۆماننوسی ئینگلیزی (١٦٨٩-١٧٦١).

6- Tristram Shandy.

٧- Laurence Stern ڕۆمانووسی ئینگلیزی (١٧١٣-١٧٦٨).

8- Pick wick papers.

٩- Charles Dickens ڕۆماننوسی ئینگلیزی (١٨١٢-١٨٧٠).

10- The Wings of the Dove.

١١- Henry James ڕۆماننووسی ئەمریکی (١٨٤٣-١٩١٦).

12- The sun Also Rises.

١٣- Ernest Hemingway ڕۆماننوس و کورتە چیرۆکنووسی ئەمریکی (١٨٩٩-١٩٦١ز).

14- Ulysses.

١٥- James Joyce نووسەری ئیرلەندی (١٨٨٢-١٩٤١).

16- Strangers and Brothers.

١٧- Charles Percy Snow نووسەری ئینگلیزی (١٩٠٥-).

18- Ada.

١٩- Vladimir Nabokov نووسەری ئەمریکی بەڕەچەڵەک ڕووسی (١٨٩٩-١٩٧٧).

20- Decameron.

٢١- Giovanni Boccaccio نووسەری ئیتاڵی (١٣١٣-١٣٧٣).

22- Gil Blas.

٢٣- Alain Le Sage ڕۆماننوس و شانۆ نووسی فەرەنسی (١٦٦٨-١٧٤٧).

24- Huckleberry Finn.

٢٥- Mark Twain نووسەری ئەمریکی (١٨٣٥-١٩١٠).

٢٦- Adventures of Augie March.

٢٧- Sanl Bellow نووسەری ئەمریکی (١٩١٥).

٢٨- Miguel de Cervantes رۆماننووسی ئیسپانی (١٥٤٧-١٦١٦).

29- Don Quixot.

٣٠- Danial Defoe نووسەری ئینگلیزی (١٦٥٩؟-١٧٣١).

31- Robinson Crusoe.

32- Moll Flanders.

33- Virtue Rewarded.

34- Clarissa.

35- Mark Harris.

36- Wake up Stupid.

٣٧- Nathaniel Hawthorne رۆماننووسی ئەمریکی (١٨٠٤-١٨٦٤).

38- The House of Seven Gables.

٣٩- Jane Austen رۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٧٥-١٨١٧).

٤٠- George Eliot رۆماننووسی ئینگلیزی (١٨١٩-١٨٨٠ز).

41- Rob Roy.

٤٢- Walter Scott شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٧٧١-١٨٣٢).

43- Wuthering Heights.

٤٤- Emily Brontë رۆماننووسی ئینگلیزی (١٨٨١-١٨٤٨).

٤٥- Edgar Allan Poe شاعیر و چیرۆک نووسی ئەمریکی (١٨٠٩-١٨٤٨).

٤٦- James Coopers رۆماننووسی ئەمریکی (١٧٨٩-١٨١٥ز).

٤٧- Herman Melville رۆماننووسی ئەمریکی (١٨١٩-١٨١٩ز).

٤٨- William Faulkner رۆماننووسی ئەمریکی (١٨٩٧-١٩٦٢ز).

٤٩- ؟

50- Wilhelm meisters Apprentice Ship.

51- The Magic Mountain.

٥٢- Thomas Mann نووسەری ئەڵمانی (١٨٧٥-١٩٥٥).

53- of Human Bondage.

٥٤- Willian Somerst Maugham نووسەری ئینگلیز (١٨٧٤-١٩٦٥ز).

55- Remem brance of Things past.

٥٦- Marcel Proust نووسەری فەڕەنسی (١٨٧١-١٩٢٢ز).

57- Aportrait of the Artist as ayoung man.

58- Tonio kröger.

59- Dr. Fanstus.

60- The Counter Feiters.

٦١- Andre Gide نووسەری فەڕەنسی (١٨٦٩-١٩٠٥ز).

62- Uncle Tom Cabin.

٦٣- Harriet Beecher Stowe نووسەری ئەمریکی (١٨١١-١٨٩٦ز).

64- Jungle.

٦٥- Upton Sinclair نووسەری ئەمریکی (١٨٧٨-١٩٦٨ز).

66- The Grapes of wrath.

٦٧- John Steinbeck رۆماننووسی ئەمریکی (١٩٠٢-١٩٦٨ز).

68- Ivanhoe.

69- Atale of Two Cities.

٧٠- North West Passage.

٧١- Kenneth Roberts رۆماننووسی ئەمریکی (١٨٨٥-١٩٥٧ز).

72- Wessex.

٧٣- Thomas Hardy رۆماننووسی ئینگلیزی (١٨٤٠-١٩٢٨ز).

٧٤- Gustave Flaubert رۆماننووسی فەڕەنسی (١٨٢١-١٨٨٠ز).

75- The Art of the Novel.

٧٦- Virginia Woolf نووسەری ئینگلیزی (١٨٨٢-١٩٤١).

77- Pale Fire.

٧٨- Alain Robbe- Grillet چیرۆکنووسی فەڕەنسی (١٩٢٢).

79- Jealousy.

جۆرەکانی رۆمان

ئەو هەوڵانەی کە تائێستا دراون بۆ پۆلێنکردنی رۆمانەکان زۆر سوودبەخش نەبوون، چونکە سەرەڕای ئەوەی کە لەوانەیە پۆلێنکردنیان تا رادەیەک رێگەچارە بێ، دەکرێت کە رۆمانێک لە هەمان کاتدا شوێنی لە چەندین پۆلێندا گرتبێتەوە. بەهەرحاڵ ئەگەر رۆمانەکان لەڕووی بابەت و جۆر و شێوەی تەکنیکی نووسین یان زۆربوونی لایەنێک لەمانە پۆلێن بکەین، لە ئەنجامدا ئەم جۆرە رۆمانانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

١- رۆمانی کۆمەڵایەتی (Sociological Novel).

٢- رۆمانی سۆزاوی (Sentiment al Novel).

٣- رۆمانی پۆلیسی (Detectire Novel).

٤- رۆمانی پیکارسک (فێڵبازی) (Picaresque Novel).

٥- رۆمانی مێژوویی (Historical Novel).

٦- رۆمانی ئەزموونی (Experimental Novel).

٧- رۆمانی پەروەردەیی (Apprenticeship Novel or Bildungs Roman).

٨- رۆمانی رووداو (Novel of Incident).

٩- رۆمانی دەروونناسی یان رۆمانی بواری شەپۆلی هۆش (The stream of consciousness Novel).

١٠- رۆمانی دەروونی (Psycholgical Novel).

١١- رۆمانی رەفتار و نەریتی کۆمەڵایەتی (Novel of Manners).

١٢- رۆمانی گوندییانە یان شوانی (Pastoral Novel).

١٣- رۆمانی خاک (The Novel of the Soil).

١٤- رۆمانی سیاسی - کۆمەڵایەتی یان رۆمانی کێشە ئاڵۆزە کۆمەڵایەتییەکان (Problem Novel).

١٥- رۆمانی کەسایەتی (Novel of Character).

١٦- رۆمانی دژە رۆمان (Anti- Novel).

١٧- رۆمانی دڵداری و پڕ رووداو (Romantic Novel).

١٨- رۆمانی بیروباوەڕ (Propaganda Novel).

١٩- رۆمانی کلیکدار (Roman a clef).

٢٠- رۆمانی گۆتیک (یا توقێنەر و ترسناک) (Gothic Novel).

٢١- رۆمانی بەڵگەیی (مستند) (Documentary Novel).

٢٢- رۆمانی نامەکاریی (Epistolary Novel).

٢٣- رۆمانی ناوچەیی (Regional Novel).

٢٤- رۆمانی نوێ (Nouveau Roman).

١- رۆمانی کۆمەڵایەتی: جۆرێکە لە رۆمانی سیاسی - کۆمەڵایەتی کە سەرنجی سەرەکیی خۆی، بە چۆنایەتیی کۆمەڵ، بەکارهێنان و کاریگەرییەکانی کۆمەڵ لەسەر کەسەکان دەدات. بەزۆری رۆمانی کۆمەڵایەتی بەنیازی ئامۆژگاری، یان لەوانەیە بە مەبەستی پێکهێنانی گۆڕانکاریی بنەڕەتی لە کۆمەڵدا، دەنووسرێت. کەوابوو رۆماننووس هەوڵدەدات، خەڵک لە کەموکورییەکانی کۆمەڵ ئاگادار بکاتەوە و پێشنیارێک بەناوی رێگاچارەی کێشەیەک لە کێشەکانی کۆمەڵ بخاتەڕوو، و بەشێوەیەک لەبارەیەوە بدوێ.

هەڵبەتە دەبێت بزانرێت کەوا رۆمانی کۆمەڵایەتی، بەهیچ شێوەیەک هەمیشە رۆمانی بیروباوەڕی یان پڕۆپاگەندەیی نییە.

لێکۆڵینەوە و تاوتوێکردنی (جددیی) پرسە کۆمەڵایەتییەکان، کاتێک بوو بە بەشێک لە پایەکانی ڕۆمانەکان، کە شۆڕشی پیشەسازی ڕوویدا و لە ئەنجامی گرنگی پێدانی هەموو لایەنەی ڕۆمان بە ژیانی کرێکار و خێزانەکانیان، بووە هۆی نوسینی ڕۆمانگەلی وەک ((ڕۆژگاری سەخت))ی[١] ((چارلز دیکنز))، ((بیست))ی[٢] ((چارلز لینگزلی))[٣]، ((مای بارتن))[٤]، (١٨٤٨ز)ی ((ئولیزابیپ گاسکل))[٥]، جۆرج ئەلیۆتیش لە ڕۆمانی (میدڵ مارچ) دا[٦] لێکۆڵینەوە و تاوتوێکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکانی یەکێک لە قەزاکانی ئینگلستانی کردە بابەتی چیرۆکەکەی. زۆربەی ڕۆماننووسەکانی ئەمەریکای باکووریش بۆ لێکۆڵینەوەی جددیی کێشەکان پشتگیریی خۆیان نیشانداوە. بۆ نموونە خاتوو ((بیچر ئەستوو)) لە ((کوڵێتی مام تۆم))ەکەیدا بارودۆخی ژیان و شوێنی کۆمەڵایەتیی ڕەشپێستە ئەمەریکییەکانی خستەڕوو و ئەمە ناوەڕۆکێک بوو کە بووە دەستکەوتی بەرهەمی نووسەرگەلێکی وەک ((ج. و. کیبل))[٧]، ((ریچارد رایت))[٨] و ((راڵف ئەلیسۆن))[٩]، ((نووسەرانی ئاشکراکاری گەندەڵییە کۆمەڵایەتییەکان))[١٠] (کۆمەڵێک لە نووسەرانی ئەمەریکای باکوور لە نێوان ساڵەکانی (١٩٠٢-١٩١١ز) کە چەندین بەرهەمیان بە مەبەستی ئاشکراکردنی گەندەڵییە کۆمەڵایەتییەکان داهێنا).

لە سەرەتای ئەم سەدەیەشدا، هەندێ کەس ڕۆمانی کۆمەڵایەتییان نووسی کە لە هەموویان گرنگتر ((دارستان))ی ((ئاپتون سینکلر)) بوو.

جگە لەمە، نووسەرگەلێکی وەک ((جۆن شتاین بێک))، ((جۆن دۆس پاسۆس))[١١]، ((ئەرسکین کالدویل))[١٢]، ((جێمس. ت. فارل))[١٣] و ((ئالان پاتۆن))[١٤] بە ڕۆمانی ((وڵاتە خۆشەویستەکەم شین بگێڕە))[١٥] کۆمەڵێ ڕۆمانیان نووسین کە بنەما و تەوەرەکەیان بابەتی کۆمەڵایەتییە.

٢- **ڕۆمانی سۆزاوی**: سۆزاوی بوونی خەڵک لە سەدەی هەژدەیەمدا، نەک تەنیا لە کۆمیدیای سۆزاوی و تراژیدیای خێزاندا ڕەنگیان دایەوە، بەڵکو بووە هۆی هاتنە ئارای ڕۆمانە سۆزاوییەکانیش، لە سەرەتای چاخی ڕۆماننووسیدا دامەزرێنەری ئەم میتودەش، ڕۆمانی ((پاملا)) یان ((چاکەی پاداشتدراو))ی ((ریچارد سون)) بوو لە (١٧٤٠ز)دا. ((پاملا)) چیرۆکی کچێکی خزمەتکارە کە بە توندی لە بەرانبەر دەستدرێژی کردنە سەر شەرەفی، ڕادەوەستێ. ئەگەرچی دوژمنی ئەم جۆرە ڕۆمانانە واتە ڕۆمانە ریالیزمییەکان- وەک ڕۆمانی ((تۆم جۆنز)) و ((فیلدینگ))- بەخێرایی بەرانبەربە ڕۆمانە سۆزاویەکانی ڕاستبوونەوە، بەڵام ڕۆمانە سۆزاوییەکان، بۆ ماوەیەکی درێژ هەروەک خۆیان وەک چیرۆکگەلێکی خەڵک پەسەندمانەوە.

ڕۆمانە سۆزدارییەکان، هەموو کۆششەکەیان لە پێناوی ڕوونکردنەوەی دەردی کەسانی داوێن پاک خەرج کردووە و هەوڵیان دەدا پیشانبدەن کە چۆن ((بە ئابڕوو و شەرەف)) و ((کاری چاک و داوێن پاکی))، ئەنجامێکی سوود بەخشیان دەبێت و پاداشت وەردەگرن، هەروەک چۆن تێدەکۆشان پیشانبدەن کە سۆزی فراوان، نیشانەی باشی و دلۆڤانییە. بەزۆری ڕۆمانە سۆزدارییەکان سوودیان لە کەسایەتییە سادەو ئازادەکان وەردەگرت و لەو دارشتنانەدا هەوڵدەدرا بەهەر شێوەیەک بێ سەرکەوتنی داوێن پاکی و کاری بەجێ زامن ببێت، سەرەرای ئەمەش، لەم جۆرە ڕۆمانانەدا کەسایەتییەکان، ئەو دژ کردەوەیەی کە لە بەرانبەر ڕووداو و کردەوە و سۆزدا، پیشانی دەدەن، زۆر بەهێز و سۆزاویە و بەگشتی لەگەڵ عەقڵیدایەک ناگرێتەوە و نووسەرەکانیان بەم ڕێگەیە تێدەکۆشن کە زۆر بە ناسکی، هەستی خوێنەر باش ببزوێنن و کاری تێبکەن.

یەکێک لە باشترین بەرهەمەکانی ئەم جۆرە، ڕۆمانی ((سەربوردەی خێزانی ویک فیلد))[16] لە (١٧٦٦ز) نووسینی ((ئۆلیڤەر گۆڵد سمیپ))ە،[17] و بەهێزترین ڕۆمانی لەم جۆرە، ڕۆمانی ((پیاوی پرسۆز))[18] (١٧٧١ز) نووسینی ((هنری مەکنزی))[19]یە. دەتوانین ڕۆمانی ((تریسترام شندی)) (١٧٦٧-١٩٦٠ز) ((لارنس ستێرن))یش بە ڕۆمانە سۆزدارییەکان بژمێرین.

٣- ڕۆمانی پۆلیسی: ڕۆمانێکە تێیدا تاوانێک- کە بەزۆری کوشتنە- ڕوودەدات و ناسنامەی تاوانبار نادیارە. لێکۆڵەرێک لە ڕێگای کۆکردنەوەیەکی لۆژیکی و پێوەنددان و شیکردنەوەی بەڵگە و گەواهییە ئاشکراکان- کە بەسەرەداو ناسراوە- پەردە لەسەر ناسنامەی تاوانبارەکان هەڵدەداتەوە. ئەم پێناسەیە تەنیا ((ڕۆمانی پۆلیسی واقیعی)) دەگرێتەوە؛ بەڵام لەوانەیە بەکردەوە، تووشی زۆر شێوەی جیاوازی چیرۆکە پۆلیسییەکان بێت.

بۆ نموونە لەوانەیە ڕۆمانگەلێک هەبن کە لێکۆڵەرێک یان تێدا نەبێت، یان لەسەرەتادا ناسنامەی بکوژ ئاشکرا بێت، یان قسەوباس لە پرۆسەی مەنتیقی و ڕێکوپێک و شیکردنەوە و تاوتوێکردنی سەرەداوەکان نەبێت؛ کە لەم شێوەیەدا دەبێت ئەمە بە بەشێکی ئازادتر و گشتیتری ((چیرۆکی پۆلیسی بۆ چارەسەرکردنی تاوانە نهێنییەکان)) (Mystry Story) دابنرێت، بەڵام بەزۆری لە هەموو ڕۆمانە پۆلیسییەکاندا، دەتوانرێ ڕەگەز و میتۆدە بەرەواجەکان بدۆزرێنەوە، هەندێک لەم ڕەگەز و میتۆدانە بریتین لە: تاوانێک کە بەڕواڵەت، دۆزینەوەی هۆکارەکانی مەحاڵە، پۆلیسێک کە هاوکاری ناکات یان گێلە، لێکۆڵەرێکی نەشارەزا کە کەسێکی سەیر و سەمەرەیە. کەسێک کە هاوڕێ و هاوسۆزی لێکۆڵەرە بۆ چارەسەری کێشە ئاڵۆزەکان هاوکاری دەکات؛ هێنانە ئارای کەسانی جۆراوجۆری گومان

لێکراو یا خاڵ و ڕووداوی لاوەکی تا هۆشی خوێنەر پەرت ببێت و زوو پەی بە ڕووداوە سەرەکییەکە نەبات؛ خستنەڕووی کەسانی گومان لێکراو کە بەڕواڵەت هەموو گەواهی و نیشانەکان، ناڕاستەوخۆ- دەلالەت لەسەر تاوانباربوونی ئەون و لە پاشان درکاندنی ڕازی سەر بەمۆر بەشێوەیەکی چاوەڕوان نەکراو و هەژێنەر، هەروەها ڕوونکردنەوەی کێشەکە بەهۆی لێکۆڵەرەکەوە، لە بارەی ئاشکراکردنی ناسنامەی تاوانباری سەرەکیی، لە هەر شێوەیەکی ڕۆمانی واقیعی پۆلیسیدا، دەبێت کاتی لادانی پەردە لەسەر تاوانکە، ڕەوتێکی لۆژیکی و هەڵێنجانێکی وورد وبێ کەموکوڕی بگرێتەبەر.

یەکەمین ڕۆمانێک کە کەمێک قوڵتر دەستی دایە مەسەلەی تاوان و پەردە لادان (ئاشکراکردن) لەسەری، چیرۆکی بەناوبانگی ((ڕووداوەکانی کیلب ولیامز))[20] (١٧٩٤ز) نووسینی ((ولیام گادوین))[21] بوو، بەڵام زۆر لەو بڕوایەدان کە یەکەم چیرۆکی تاوانباری بە واتا گشتییەکەی، ((ئالان پۆ)) ((تاوان لە چیای مردوو شۆرخانەدا))[22] نووسی، هەروەها دەوترێ کە دامەزرێنەری زۆربەی بەڵێننامەکان و شێوە بنەڕەتییەکانی چیرۆکی پۆلیسی ((ئالان پۆ))یە. ڕۆمانی پۆلیسی لە ئەمەریکا و بەریتانیا وەک نووسینی دڵخۆشکەر و ئاسان کە دەبێتە هۆی حەسانەوەی مێشک، زۆر خۆشەویستە، بێگومان ڕۆمانە پۆلیسییە ئەمەریکییەکان سۆزاویتر و پڕ ڕووداوترن لە ڕۆمانە پۆلیسییە بەریتانییەکان و بەپێچەوانەوە ڕۆمانی پۆلیسی بەریتانیا لەو ڕووەوە شازن کە کۆت و بەندی خستنەڕوویان پتەوتر و شێوە چیرۆکییەکەشیان سەرنج ڕاکێشتر و دڵگیرترە. گەورەترین نووسەری چیرۆکە پۆلیسییەکان ((ئارپە ر کنان دویل))[23] بوو و ((چیرۆکەکانی شارلۆک هۆلمز))ی ناوبراو [24] لە (١٨٩٠ز)دا، کەسایەتیی، نواندنەکان و فەزا و شوێن و کۆمەڵێک دەستەواژەی تایبەتی بۆ خوێنەرانی

ئینگلیزی بەمیرات بەجێ هێشتن. لەوەو پاش هەموو خەڵک بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەر پێشوازییان لە داستانە پۆلیسییەکان کرد.

بێگومان شێوەی ئەفراندنی ((هۆڵمز))[٢٥] و ((دکتۆر واتسۆن))[٢٦] بەهۆی ((کنان دویل))ەوە بوو بە میتۆدێکی پڕ لایەنگر، بەڵام وەک ئەفسانەی لێهات و دەگمەن و بێ وێنە مایەوە.

لە پاش ((دویل))یشەووە نووسینی ڕۆمانی جۆراوجۆر و چیڕۆکگەلی پۆلیسی شێوە جیاواز و تەنانەت سەرسوڕهێنەر هەروا بەردەوام بوو.

لە پاش جەنگی جیهانی یەکەم، شەپۆلی تاوانەکان، سەرلەنوێ ڕۆماننووسانیان ناچارکردن، تا ڕۆمانی پۆلیسی بنووسن و لەوەپاش زۆر ڕۆماننووسی مەزن دەستیان بە نووسین کرد و ڕۆمانی پۆلیسییان گەیاند بە لوتکەی هەرەبەرزی خۆی.

لەنێو نووسەرە بەناوبانگەکانی ڕۆمانە پۆلیسییەکاندا، چەند کەسێک زیاتر لەوانی تر شیاوی باسکردنن، لەوانە ((ئاگاتا کریستی)) کە[٢٧] داهێنەری لێکۆڵەر ((ئەرکول پۆیروت))[٢٨] بوو، هەروەها ((دۆرت سیرز))[٢٩] کەسێکی بەناوی ((لۆرد پیتر ویمزی))[٣٠] داهێنا)، ((فریمان ویلز کرافتس))[٣١] ((پشکنەری فەرەنسا))ی داهێنا، ((ئەدگار والیس))[٣٢] ((کۆمیسێر ریدر))ی داهێنا[٣٣] و لە کۆتاییدا ((جۆرج سیمنۆن))[٣٤] لێکۆڵەر ((مگرە)) ە [٣٥]،کە. بەهەمان ئەو ئەندازە ناوبانگی دەرکرد کە ((هۆڵمز)) لە ڕۆژانی ((دویل))دا بەناوبانگ بوو، بەڵام دوا وتە ئەوەیە کە هەموو نووسەرەکانی چیرۆکە پۆلیسییەکان، لەو بڕوایەدان کە لە ڕۆمانە پۆلیسییە واقیعیەکاندا، خوێنەر و لێکۆڵەری ناوچیرۆک دەبێت هاوکات لە سەرەداوەکان ئاگادار بن کە کێشەی ئاڵۆزی چیرۆک لەڕێگای ئەوانەوە بەشێوەی مەنتیقی چارەسەر دەبێت- و لێکۆڵەر دەبێت بە توێژینەوە و تاوتوێکردنێکی مەنتیقی ئەو سەرەداوە، بکات بە حەلکردنی، نهێنی چیرۆکەکە.

٤- **ڕۆمانی پیکارسک:** جۆرە ڕیپۆرتاژێکە (chronicle) بەزۆری لەشێوەی باسی بەسەرهاتە. لەم ڕۆمانەدا ژیانی کەسانی فێڵباز لە چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵدا، کە بە خزمەتکاری و نۆکەرییەوە خەریکن و لە ڕێگای فرتوفێڵەوە ژیان دەبەنەسەر تا لە ڕێگای ئیشکردنەوە، باسی لێوەدەکرێ. ڕۆمانی پیکارسک لە ڕووداوی لێکپچڕاو و شڵەژاو پێکهاتووە و لە پێکهاتەی وردی چیرۆکی بێبەشە.

هەروەها مومکین نییە بتوانرێ باوەڕ بەو زنجیرە ڕووداوە سەرسوڕهێنەرە بکرێ کە پیشاندەدرێت. کەسە شەڕاوییەکان (کەسی فێڵزان) یا کەسایەتی سەرەکی ئەم چیرۆکانە، بەفێڵبازی و سەرگەردانییەکانی وبەکەڵک وەرگرتن لەو ئیمتیازەی کە لەگەڵ تاکەکانی چینەجیاوازەکاندا هەڵس و کەوتی هەیە، ئازادییەک دەداتە نوسەر، کە دەست بداتە هەجوو، گاڵتە پێکردن بە کۆمەڵگا. ڕۆمانەکانی پیکارسک لەڕووی سوود وەرگرتن لە ڕووداو ئەنگێزییەوە وەک چیرۆکە دڵدارییە پڕ ڕووداوەکانن (Romantic)، بەڵام سوود لە پێشکەشکردنی شێوازە ریالیزمییەکان وەردەگرن، بەو واتایەی کە وردەکاری زۆر وردی چیرۆک، ڕاستگۆیانە دەخەنە بەردەستی خوێنەر، هەروەها زمانیشیان بەتەواوی پاراو و ڕاستە و لەو ڕووداوانە دەکۆڵنەوە کە پێوەندییان بە ژیانی تاکەکانەوە هەیە، لە ئاستی خوارەوەی کۆمەڵگادا.

بەبوونی ئەو هاتوهاوار و ئارەزووەی کە لە بارەی ڕۆمانەکانی پیکارسک-ەوە پیشاندەدرێن، ئەم ڕۆمانانەش وەک هەموو چیرۆکەکان، کەم کەم تووشی گۆڕان هاتوون، بۆ نموونە ڕۆڵی کەسی زیرەک و فێڵزان (شەڕاوی)، ئافرەتەکان خستوویانەتە ئەستۆی خۆیان.

تا ئەو شوێنەی کە تەنانەت ڕۆڵی کەسایەتیی سەرەکیی یەکێک لە ڕۆمانە گرنگ و بەناوبانگەکانی ڕابردووی، خستە ئەستۆی ئافرەتێکی

رەبەن. بۆئەوەی خوێنەری زیاتر بۆلای خۆ رابکێشێت، هەرچەند رووداوەکە زیاتر ناشرین و ترسناک بوو.

پاشان ئەخلاقگەرایانێک پەیدابوون کە هەموو هەوڵی خۆیان سەرفی ئەوەکرد کە خراپی و ناپاکی، کە سایەتییە فێلکەرەکان نیشان بدەن(کەسایەتییە سەرەکییەکانی پرۆکەپیکارکان). بۆ ئەم کارەش هەولیان دەدا کە هەرچی زیاتر رووداوەکان پەستتر نیشان بدەن، تاخوێنەر زیاتر بهەژێت و نەفرەت لە کەسایەتی فێڵباز بکات.

یەکەم رۆمانی پیکارسک کە بە زمانی ئینگلیزی نووسرا، رۆمانی ((رێبواری بەخت رەش))[٣٦] بوو کە ((تۆماس ناش))[٣٧] نووسی.

دوای ئەو لەگەڵ بەرهەمەکانی ((دانیال دیفۆ)) لە سەدەی هەژدەیەمدا، ئەم جۆرە رۆمانە لە ئەدەبی بەریتانیاییدا شێوە و پایەیەکی تایبەتی وەرگرت. رۆمانی ((مول فلاندرز))ی ((دیڤۆ)) باس لە روونکردنەوە و نووسینی بیرەوەرییەکانی کەسایەتییەکی ((کەڵەکباز))دەکات. (Picarcon)- بەڵام لە جۆری ژنی ئەو کەسایەتییانە.

لەوانەیە بتوانین حەوت تایبەتمەندیی سەرەکیی رۆمانەکانی پیکارسک، لە بەرهەمە چیرۆکییەکانی تر جیابکەینەوە:

١- رۆمانی پیکارسک هەموو یا بەشێکی رووداوەکانی ژیانی کەسێکی فێڵزان و حیلەباز- بە بەکارهێنانی کاتی یەک لەدوای یەکی رووداوەکان روون دەکاتەوە و لەوانەیە کە وەک گێرانەوەی سەربوردە (Autobiography) لە گۆشەنیگای یەکەم کەسەوە، بیگێرێتەوە.

(بێگومان ئەم بابەتە بەهیچ شێوەیەک رێسا نییە).

٢- کەسایەتیی سەرەکیی رۆمانی پیکارسک، لە چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵ هەڵدەبژێردرێت و لەرووی پێوەرە ئاساییەکان لە دروستکردنی کەسایەتیدا، کەسایەتییەکی شڵەژاوە و پیشەکەشی بەشێوەیەکی سروشتی-

دیارە ئەگەر زەحمەتی کارکردن بداتە بەرخۆی- نۆکەرییە، بەو واتایەی لە رووی ماهیەتییەوە، حەزی لە پیشەی نۆکەرییە.

٣- رۆمانەکانی پیکارسک مەیلی زۆریان بە دروستکردنی کەسایەتییەوە نییە و کەسایەتیی سەرەکی، ئەم جۆرە رۆمانانە ((گەشە ناکات و پێشناکەوێت))، واتە پیکارۆ (کەسایەتیی فێڵزان و حیلەباز) بە ساختەچێتی و فێڵ دەستپێدەکات و تا کۆتایی چیرۆک هەروا دەمێنێتەوە، هەمیشە تەنیا هەمان رەوشت و توانا زاتییەکانی دەخاتەڕوو. هەڵبەت ئەگەر هەندێ کات گۆڕان و گواستنەوەیەک لە چیرۆکدا رووبدات دەرەکی و رواڵەتییە، بۆ نموونە کەسایەتیی سەرەکی (شەڕاوی)، دەبێت بە میراتگری ماڵ و داهاتێک، یان بێوەژنێکی دەوڵەمەند مارە دەکات، بەم پێیە کەسایەتیی سەرەکیی رۆمانە پیکارسکەکان گەشە و گۆڕینی ناوەکییان نییە.

٤- شێوەی دارشتنی رۆمانی پیکارسک ریالیزمییانەیە. لەگەڵ ئەوەی کە رۆمانی پیکارسک، لەوانەیە بەگشتی شپرێو و لەگەڵ (زێدەرۆیی)دا تێکەڵ بێ. زمانەکەی ئاسانە و هەموو تێدەگەن و لەم رۆمانەدا بەبێ هیچ کۆت و بەندێک سوود لە زاراوەی جیاواز و ئاسایی وەردەگرێت.

سەرەرای ئەم لایەنانەش- بەهەمان شێوە کە تەنیا لە بەرهەمە ریالیزمییەکاندا باوە- زیندوو و بەرجەستەیە.

٥- رۆمانی پیکارسک، گرنگی بە پلۆت (چنین) نادات و چیرۆکەکەی بریتییە لە کۆمەڵێک رووداو کە پێوەندییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ یەکتردا نییە.

٦- بەدگۆیی (هەجو: Satire) لە ئامرازە بەرجەستە و گرنگەکانی رۆمانە پیکارسکەکانە. پاڵەوانی فێڵبازی رۆمانی پێکاریسک لەگەڵ کەسە جۆراو جۆرەکانی جیهاندا رووبەڕوو دەبێتەوە، و بەهەمان سادەییەوە، بە جۆرێک خزمەتیان پێ دەکات و سەرەنجام کەم کەم پەی بە پەستی و کەم و کورتییە ئەخلاقییەکانیان دەبات. رۆمانی پیکارسک- یش، سوودی لە هەمان

ئەو مەسەلانە وەرگرتووە. چوارچێوە و رۆڵە کۆمەلایەتییەکان، هەروەها پایە نەتەوەیی و رەگەزییەکان دەداتە بەر هەجوو.

٧- پاڵەوانی رۆمانی پیکارسک، تووشی جۆرەها هەڵە دەبێت، بەڵام هیچ کاتێک دەست ناداتە تاوان، واتە ناگۆڕێت، بە تاوانباری راستەقینە. لەنێوان ((رەزیلی)) و ((تاوان))دا سنوورێکی نادیار و لەموو باریکتر هەیە، بەڵام پاڵەوانی زیرەکی رۆمانی پیکارسک، بەهەر شێوەیەک، توانای هەیە کە نەخشەی ئەم سنوورە بکێشێت و بەسەریدا بچێتە پێش.

ئەگەرچی پاڵەوانی رۆمانی پیکارسک بێ باک (فارغ البال)ەو گرنگی بە ئەخلاق و (معنویات) نادات، بەڵام دەست ناداتە تاوان و پاش ئەوەی تووشی هەڵە و هەڵخلیسکانێ بوو، رێگایەکی تر دەگرێتە بەر تا کارەساتەکە لەبیر بچێتەوە و بتوانێت دووبارە دەست بداتە هەڵە و هەڵخلیسکانی تر.

٥- **رۆمانی مێژوویی**: رۆمانی مێژوویی، رۆمانێکە کە باسی نوێکردنەوەی کەسایەتی، زنجیرە رووداو، خەبات، یان ژیان و بارودۆخی یەکێک لە چاخەکانی رابردوو دەکات و بۆ دووبارە داهێنانیان، دەست دەکات بە لێکۆڵینەوەیەکی جددی و خێرا لە رووداوە راستەقینەکانی چاخی رابردوو. دەبێت بزانرێت کە رۆمانی مێژوویی سوود لە کەسانی نامێژوویی، واتە چیرۆکیش وەردەگرێت. لە راستیدا رۆمانی مێژوویی، بەزۆری، رۆمانی درێژن کە رووداو و گۆڕانکارییە مێژووییەکان بەشێوەیەک دەخەنە بەرچاو کە لەدید و ژیانی کەسانی مێژووییەوە پێچەوانە دەبێتەوە، بێگومان ئەم رووداو و گۆڕانکارییانە لە هزری نووسەردا رەنگ دەدەنەوە.

((والتەر سکۆت)) لە رێگەی ئەو پێشەکییە جۆراوجۆرانەدا کە لە بۆ ((رۆمانەکانی ویڤرلی))[٣٨] (رۆمانەکانی لە بارەی سکۆتلەندا)) نووسیونی،

هەوڵیداوە تا بنچینە باو و نەریتییەکانی رۆمانە مێژووییەکان بەدرێژی روونبکاتەوە. لەسەر ئەم رێسایە دەڵێت رۆمانی مێژوویی، سەردەمێک لەمێژوو دەکاتە هەوێنی کاری خۆی کە دوو کەلتوور- کە یەکێکیان لەسەر لێواری مردن و ئەوی تریشیان لە حاڵەتی لەدایک بووندایە- لە شەڕو ململانێ دان لەگەڵ یەکتردا، رۆمانی مێژوویی بەسوود وەرگرتن لەم سەردەمە، ((کەسانی داستانی)) دروستدەکات و ئەم کەسانە ناچار دەکات تا لە نێوان ((کەسایەتییە راستەقینە مێژووییەکانی))دا دەست بە ژیان و چالاکی بکەن و بەشدارییان لە رووداوە راستەقینە و مێژووییەکاندا هەبێت.

ئەو کەسایەتییە چیرۆکیانە، دەکەونە ژێرکاریگەری ئەو رووداوە مێژوویانەوە کە کاریان کردووە تەسەر خەڵکانی ئەو دەورانە و، باسیان لێوە دەکەن و لەئەنجامدا سەردەمانی رابردوو لە رێگەی پێوەندییە راستە و خۆ و نزیکەکانی ئەم کەسانەوە، دەنوێندرێن.

نووسەر و رەخنەگرانی رۆمانە مێژووییەکان لە بارەی ئەوەی کە لە هەر سەردەمێکی مێژوودا کامە رووداو گرنگترە و کام رووداوی مێژووییە لەبەر گرنگییەکەیان- هەر دەبێت لە رۆماندا بێت، هەروەها لەسەر ئەوەی کە چ کەسایەتیگەلێکی واقیعی و مێژوویی لەهەر سەردەمێکدا بێت دەبێ بەشێکبن کە ئەکتەرەکانی ئەو دەورەیە، جیاوازی بیروڕایان هەیە. سەرەرای ئەمە لەبارەی چۆنیەتی نووسینی رۆمانی مێژووییەوە، هەروەها لەبارەی ئەوەی کە چ سەردەمێک لەنێوان سەردەمەکانی رووداوە مێژووییەکان دەتوانرێ بەنادیار دابنرێت، لەسەر یەک ڕا کۆک نین، بەڵام ئەمانە هەموویان لەو بڕوایەدان کە نووسەری رۆمانی مێژوویی دەبێت وێنەیەکی واقیعی لەو سەردەمە بخاتەڕوو کە باسیدەکات ، هەروەها رۆمانی مێژوویی بەزۆری هەموو هەوڵ و کۆششی خۆی رووبەڕووی بارودۆخ و مەرجە تایبەتییەکانی کۆمەڵ دەکات.

دەتوانرێ رۆمانە مێژووییەکان بەپێی ئەو جۆرە سوودەی کە نووسەرەکەی لە مێژوو دەیبینێ، بۆ ((رۆمانسی نەریتی و باو)) و ((رۆمانی کەسایەتی)) دابەشبکرێن.

((رۆمانسی تەقلیدی)) وەک زەمینەیەک بۆ رووداوەسەرسورهێنەرەکان یان رووداوە دڵدارییەکان سوود لە مێژوو وەردەگرێت؛ ئێستا ئەوەی کە ئامانجی ((رۆمانی کەسایەتی)) (وەک رۆمانی (پەڵەی شوورەیی)[٣٩] ((هاوپورن)))ە، زیاتر خستنەڕووی کەسەکانە، تا شوێن و کات و سەردەمی مێژوویی، لە راستیدا سەردەمی مێژوویی بۆ ئەم جۆرە رۆمانانە لە پلەی دووەمی گرنگی دایە، جگە لەمە دەتوانرێ بەشێوەیەکی تریش رۆمانە مێژووییەکان پۆلێن بکرێن، واتە دەتوانرێ بەپێی جۆری روانینی نووسەرانی رۆمانە مێژووییەکان، بۆ مێژوو، بۆ سەر ((رۆمانە مێژووییە خەیاڵییەکان)) و ((رۆمانە مێژوویی و ریالیزمیەکان یا زانستیەکان)) دابەشبکرێن.

لە رۆمانە مێژووییە خەیاڵییەکاندا رۆماننووس سوود لە رووداوە مێژووییەکان وەردەگرێت، بەڵام بە شێوەیەکی خەیاڵی لەمانە دەکۆڵێتەوە و راڤەیاندەکات.

بەو واتایەی کە رۆماننووس ئەو بەڵگانەی کە بۆ رووداوانی رووداوە مێژووییەکان دەیانهێنێتەوە هزری و خەیاڵین.

بۆ نموونە ((واڵتەر سکۆت)) لە باتی ئەوەی کە لە نووسینەکانیدا هۆی کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی، پشتەوەی رووداو و شەڕەکان ئاشکرا بکات و لێیان بکۆڵێتەوە، بەڵگەی وەک وڵات پەرستی، عەشق و بەهەڵە تێگەیشتن، بۆ ئەمانە دادەتاشێ. لە نموونەکانی تری ئەم جۆرە رۆمانانە دەتوانین ((بابردوی))[٤٠] ((مارگرێت میچل))[٤١] ناوببەین. بەڵام لە رۆمانە مێژووییە ریالیزمیی یا زانستیەکاندا رۆماننووس ژیانی خێزانێک، وەک

نوێنەرێک لە هەموو کۆمەڵدا نمایشدەکات و ئەوان لە پێوەندی نەپچڕاو لەگەڵ گۆڕانکارییە مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکاندا دەخاتە ژێر لێکۆڵینەوە) وە، بۆ نموونە ((تۆلستۆی))[٤٢] لە رۆمانی ((شەڕ و ئاشتی))[٤٣]دا خێزانی ((ڕاستۆف)) وەک نوێنەری گشتیی کۆمەڵگای رووسی لە سەدەی هەژدەیەمدا دەخاتە بەر لێکۆڵینەوە و ئەو گۆڕان و گۆڕانکارییانەی کە بەسەر کەسایەتییەکانی ئەم خێزانەدا دێن لە رووی پایە و هەڵسوکەوت و بیرکردنەوەیان، وەک نموونەیەک لە گۆڕان و گۆڕانکارییە گەورەتر و فراوانترەکان لە هەموو کۆمەڵدا پیشاندەدات.

ئەگەر چی لە چاخە زۆر دوورەکانەوە تا ئێستا گەلێک نووسەر مێژوویان کردووە بە هەوێنی چیرۆکەکانی خۆیان، هەروەها((مێژوو نووسانی ئەدەب)) تووشی دەرکەوتنی جۆربەجۆری رۆمانی مێژوویی – لە بەرهەم شێواز گەلێکی زۆردا- بوون؛ بەڵام بۆ نووسینی رۆمانی مێژوویی، دەبێت رۆماننووس، ڕوانین و ڕای جدی و گەلێک قووڵی لەبارەی مێژووە وەهەبێت.

سەرەرای ئەمە دەبێت بە تەواوی لە بارەی سەردەمی مێژووی رۆمانەکەی بکۆڵێتەوە و هەوڵبدات کە هەموو شتێک بەپێی واقیع بباتە پێش.

لەنێو ئەو نووسەرانەی کە رۆمانی مێژووییان نووسیوە، دەتوانین ناوی ئەمانە بەرین: ((تۆلستۆی))، ((پاکری))[٤٤] ((ئەلیکساندەر دۆماس))[٤٥]، ((ڤیکتۆر هوگۆ))[٤٦]، ((جیمس کۆپەر))، ((چارلز ڕید))[٤٧]، ((کونت ڕوبرتز))، ((هارڤی ئالن))[٤٨]، ((ت. ە. وایت))[٤٩]، ((کارولا ئۆمن))[٥٠]، ((ماری ستوارت))[٥١] و ((جورجت هیر))[٥٢].

٦- **رۆمانی ئەزموونی:** رۆمانی ئەزموونی جۆرێکە لە رۆمانی سروشتگەرایی. لە بارەی سروشتگەراییەوە لە رۆماندا، دەبێت لە شوێنێکی

تر بە درێژی باسی لێوە بکرێت، کە لێرەدا جێگای نییە. بەڵام هەر ئەوەندە دەڵێین سروشتگەرایی جۆرە دژکردەوەیەکی باشە لە بەرانبەر زانستی ئەزموونیدا، رۆماننووسە سروشتگەراکان لەو بڕوایەدان کە پێویستە لە رۆمان نووسیندا تەواوی بنچینەکانی زانستە ئەزموونییەکان بەکاربهێنرێن و وەک زانایانی زانستە ئەزموونییەکان کاربکەن.

ئەمیل زۆلا یەکێک لە رۆماننوسە بەرجەستە سروشتگەراکان، لە کتێبەکەی خۆیدا ((رۆمانی ئەزموونی))[٥٤] (١٨٨٠ز) دەڵێت: ((دەمەوێت لەم کتێبەدا بیسەلمێنم کە ئەگەر شێوەی زانستی ئەزموونی دەبێتە هۆی ناسینی ژیانی ماددی و مەعنەوی، ئەم شێوەیە هەروەها دەبێت ئێمە بەرەو لایەنی مەعریفەی ژیانی عەقڵانی و هەستەوەری پاڵ پێوە بنێت، و ((رۆماننووسی ئەزموونی کەسێکە کە خاڵ و مەسەلە سەلمێندراو (زانستییەکان) پەسەند دەکات و هەوڵدەدات کە ئەو رەوشت و کار و دیاردە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییانەی کە زانستی ئەزموونی سەلماندوونی، پیشانبدات. سەرەرای ئەمە هیچ کاتێک هەستەکانی خۆی ناخاتە ناو کارەوە؛ مەگەر لە بابەتێکدا کە هێشتا مەسەلەیەک روون نەبێت و چۆنیەتییەکەشی ئاشکرا نەبێت.

رۆماننووسی ئەزموونی تا ئەو شوێنەی کە دەتوانێت هەستی کەسایەتی، بەرهەمەکان، بیروڕاو ئەو چەمکانەی کە بەرێگایەکی نا ئەزموونی بەدەستی هێناون لە رێگەی بینین و تاقیکردنەوەوە لە مەحەکیان دەدات)) و رۆماننووسیش دەبێت وەک زانای زانستە ئەزموونییەکان بێلایەن و دوور لە هەر جۆرە پرەنسیپێکی ئەخلاقی، پەیماننامە کۆمەڵایەتییەکان و پێشدا وەرییەکان، دەست بداتە تاقی کردنەوەو، پێویستە رۆمان لەسەر کۆکردنەوەی بەڵگەی وردی زانستی بێ و رۆماننووس بێ لایەنانە، دیاردەیەکی دیاریکراو ببینێ و تاقیبکاتەوەو نەخشەی ئەنجامی تەواو بکێشێت لەم ئەزموونەدا)).

رۆماننووسە سروشتگەراکان لەو باوەڕەدان کە چارەنووسی مرۆڤ لەپێشدا بە رێگای ((ژینگە)) (هۆکار و بارودۆخی سیاسی، کۆمەلایەتی، جوگرافی، ئابووری و تاد) و ((هۆکارە ژینگەییەکان)) وە (بۆ ماوە و ئارەزووەکان) دیاریکراوە و مرۆڤ هیچ جۆرە ئازادییەکی هەڵوێستی نییە. کەوابوو رۆماننووسی سروشت گەرا، هەروەک ئاژەڵ تەماشای مرۆڤ دەکات کە ئەسیر و بەرهەمی هەل و مەرجە ژینگەیی و هۆکارە ژینگەییەکانە. پرۆپاگەندەی هەندێ لە رۆماننووسە سروشتگەراکان لەسەر ئەوەی کە ئەوان ریالست ترن لە نووسەرە ڕیالستیەکان، بیانوویەکی دایە دەستیان تاشێوەی نووسەرە ڕیالستیەکان (واتە پۆلێنکردنی ئەو بەشانەی کە لەڕووی ئەخلاقییەوە پەسندبن) پەسند نەکەن، و بە نووسینی رۆمانە بێ ئابڕوو خراپەکان، زەلکاوەکانی کۆمەڵ هەرچی زیاتر لێکبدەن.

٧- **رۆمانی پەروەردەیی:** رۆمانی پەروەردەیی ئەو رۆمانەیە کە گەشەکردن و شێوە وەرگرتنی کەسایەتییەک لە منداڵییەوە (یا هەندێ جار لەوساتەوە کە لە دایک دەبێت) تا ئەوکاتەی پێ دەنێتە ئاستی پێگەیشتن و گەورەبوون و تێدەکۆشێت کە لە چۆنیەتی ئەم جیهانە تێبگات و بۆ دۆزینەوەی واتا و ئەزموونەکان لەم جیهانەدا هەنگاو بنێت و فەلسەفەیەک بۆ ژیانی خۆی پەیدا بکات و هونەری باشی ژیان فێر ببێت؛ هەندێ جاریش تامردن، باس دەکات. ((گۆتێ)) یەکەم رۆمانی پەروەردەیی نووسی، رۆمانەکانی ((ئاواتە گەورەکان))[٥٥]. و ((دێڤید کۆپەر فیلد))ی[٥٦] (کە لەمانەدا سەرگوزشتەی تاک لە منداڵییەوە تا پێگەیشتن روون دەکرێتەوە) ((چارلزدیکنز))و رۆمانی ((فێربوونی سۆز))[٥٧] و ((فلوبێر)) و رۆمانی ((منداڵانی توندوتیژی))[٥٨] نووسینی ((دوریس لیسینگ))[٥٩]- کە لەم دواییەدا بڵاوبۆوە- رۆمانی پەروەردەیین.

٨- **ڕۆمانی ڕووداو:** ئەم زاراوەیە بە ڕۆمانێک دەوترێت کە لایەنە سەرەکییەکانی، کاری چیرۆکی و (هەندێ جاریش) ڕووداوی لێکپچڕاو بن لەگەڵ یەکتر.

لەم جۆرە ڕۆمانانەدا (پلۆت- Plot) و ((کەسایەتی دانان)) دەکەوێنە پلەی دووەمی بایەخ پێدانەوە، سەرەرای ئەمە پێکهاتەی پلۆتیان بۆ تێگەیشتن ئاسانە، بەڵام بەبێ گرێ و گۆڵە، و سەرنجی سەرەکی لەجیاتی ئەوەی لەسەر ((دروستکردنی کەسایەتی)) و ((گومان و چاوەڕوانی بەردەوام و پێویست)) بێت، زیاتر دەدرێتە پیشاندانی ڕووداوی سەرسوڕهێنەر و سەرنجڕاکێش، لەوانەیە ((ڕۆبنسۆن کروزۆ))ی ((دیفۆ)) ئەگەر بە ڕۆمانی بزانین- نموونەیەکی باشتر بێت بۆ باسکردن و ڕوونکردنەوەی زیاتری ((ڕۆمانی ڕووداو))، ئەو ڕووداوانەی کە لەم جۆرە ڕۆرمانەدا ڕوو دەدن، واتە گەمیە نقووم بوون، ڕووبەڕووبوونەوەی ((کرۆزۆ)) لەگەڵ ((فرایدەی))[٦٠]، ململانێی لەگەڵ نیشتەجێییە کۆنەکان و ئەوانی تر، بەپێی کاتی یەک لەدوای یەک لە پشت سەری یەکەوەدانراون، بەڵام پێوەندی زیادیان لەگەڵ یەکتردا نییە و هەر ڕووداوێک بە گومان و چاوەڕوانییەکی بەهێزەوە بەڕووداوی دواییەوە گرێ نادرێ، ڕۆمانی ((سێ چەکدار))[٦١]ی ((دۆما))یش ((ڕۆمانی ڕووداو))ە، ئەگەر چی پلۆتی ئەم ڕۆمانە باشترە لە پلۆتی ڕۆمانی ((دیفۆ))و زیاتر فراوان کراوەتەوە.

٩- **ڕۆمانی دەروونزانی یا ڕۆمانی شەپۆلی هۆش:** ڕۆمانی دەروونزانی جۆرە ڕۆمانێکی دەروونییە کە بابەتەکەی، ڕەوتی((شێوەزنجیری و نەپچڕاو)) و گۆڕاو و بێ کۆتایی ویژدان یا شعوری خودئاگای، کەسێک یا چەند کەسێکە. مەبەست لە ووشەی (ویژدان یا شعوری خودئاگا) لێرەدا، کۆمەڵەی زانیارییە جیاواز و دژکردەوە زەینی و هەستییەکانی تاکن و ئەم

کۆمەڵە ، نزمترین قۆناغی پێش شکڵ گرتنی زارەکی و قسەکردن تا لوتکەی قۆناغی پەیدابوونی بیروڕا و باسە عەقڵ پەسندەکان لە خۆدەگرێ. هەروەها لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە زەینی تاک ((ڕەوتی شەپۆلی زەین))

(زاراوەی شەپۆلی هۆش - Stream of conscionsness) بۆ یەکەم جار ((ویلیەم جیمس))[٦٢] لە کتێبی ((بنەماکانی سایکۆلۆژی))[٦٣].(١٩٨٠ز)- بەکاری برد) یا ئەو(ڕۆماننوس) لە کاتی دیاری کراودا، لە ئاستە جیاوازەکانی ئاگایی، ڕەوتی بەر دەوامی هەستەکان، فکر و خەیاڵ و ئارەزوو بیرەوەرییەکان و تێڕامانەکانەوە ویا بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین کە زۆربەی ڕۆمانە دەروونییەکان،پێکهاتووەو، هەرکاتێک کە قەراربێت ناوەڕۆکە تەواو ودروستەکەی شیبکرێتەوە و وەسف بکرێت(زەین یاخودئاگا)، دەبێت ئەم ڕەگەزە جۆراوجۆر ولێکپچڕاو بێ پەیوەندی و نالۆجیکییانە وەکو شەپۆلێکی ووشە، وێنەی خەیاڵی و فکر دەربکەون.(واتە دروست وەک ڕەوتی تێکەڵ و پێکەڵ و نارێکی زەین). ڕۆمانی دەرونزانانە سود لە مێتۆدگەلی جوراوجور وەردەگرێ تا خودئاگای مرۆڤ هەرچی تەواوتر وبەهێزێکی کاملترەوە بنوێنێ.

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین کە زۆربەی ڕۆمانە دەروونییەکان، یا وەک ((هنری جیمس)) و ((دۆستیۆڤسکی))[٦٤] ڕەوتی خودئاگان کە بە شێوەیەکی ڕێک و پێک شعوریان شیکردۆتەوە، یان وەک ((مارسێل پرۆست)) لە ڕۆمانی ((لە سۆراخی زەمەنی ونبوودا))[٦٥] (١٩١٣-١٩٢٧ز)، لە ڕێگەی پەی بردن بەمانایەک بەهۆی مانایەکی ترەوە، لاپەڕەی بیرەوەرییەکانی رابردوویان هەڵداوەتەوە و نووسیویانەتەوە؛ بەڵام ڕۆمانی ڕەوتی شەپۆلی هۆش یا دەروونزانی، زۆرترین بایەخی دەداتە قۆناغی پێش شێوە پێکهاتنی زارەکی (لفڤ) و وتار (واتە ئاستی نازارەکی و ناوتاریی مرۆڤ)، لەم قۆناغەدا، وێنەی خەیاڵ، دەبێت جۆری ئەو دژکردەوە و

وەڵامانە بکێشێتەوە کە وەسف نەکراون و نەخراونەتە چوارچێوەی ووشەوە چونکە لەوەها جیهانێکدا، لۆژیکی ڕێزمانی نییە.

به هەرحاڵ، لەگەڵ ئەوەیدا کە ڕۆمان نوسەکان بۆ نوسینی رۆمانە دەرون ناسانەکانیان سودیان لە شێوازە جیاوازەکان وەرگرتووە، بەڵام وا پێ دەچێ کە هەموو رۆمانە (دەرون ناسانەکان) ئەم بنەما هاوبەشانەیان لە خۆگرتبێ:

١- هەبوون و بوونی پڕ واتا و گرنگی مرۆڤ، لەناو دەروونی ئەو و لەناو پرۆسە و چالاکییە زەینی و هەستیەکەی دایە نەک لە جیهانی دەرەکی و دەرەوەی ئەودا.

٢- ژیان و بوونی زەینی و هەستی مرۆڤ لێکپچڕاو و پەرت و بێ رەوتی مەنتیقییە.

٣- سەرئەنجام نمونەی دەروونی ((دەرک کردنی ئازادی واتاکان))، زنجیرەی هزر و هەستەکانی مرۆڤ تێکەڵدەکات و دەیانگۆڕێت، نەک سومبوڵی ((پێوەندی و رەوتی مەنتیقی)).

کەوابوو لە رۆمانی دەروونزانیدا رۆماننووس تەنیا پێوەندی لەگەڵ جیهانی دەروونی کەسەکان دایە، و فەزای زەینی و ئەوەی کە لە دەروونی کەسەکاندا دەگوزەرێت، مەودای کاری ئەون. دەبێت لێرەدا بیر لەم خاڵە بکرێتەوە کە هەوڵدان بۆ سوود وەرگرتنی تەواو لەو بابەتانەی لە ((ویژدانی خودئاگا و دەروونی مرۆڤ))دا هەڵقوولاون، لە چیرۆکدا بە هیچ جۆر شێوەیەکی مودێرن نییە، لەوانەیە یەکەم جار ((لۆرنس ستێرن)) لە رۆمانی ((تریستدام شندی)) (١٧٥٩-١٧٦٧)دا بە دروشمێکی ((ئەپیکتیۆس))[٦٦] (فەیلەسووفی رەواقی یۆنانی)لەسەر ئەو بنەمایەی (کە ئەوە کردەکان نین مرۆڤ توشی دڵە ڕاوکێ دەکەن، بەڵکو ئەوە بیرەکانن لە بارەی ئەو کردەوانەوە. و بە پراکتیزەکردنی تیۆرە سایکۆلۆژییەکانی ((جۆن لۆک))[٦٧]

فەیلەسووفی ئینگلیزی) لەبارەی ((لەمانایەک پەی بەمانایەکی تر بردن و بەردەوامی)) (Association and Duration)) لە پێکهاتە و کاری زەینی مرۆڤدا) بەشێوەیەکی سەرنجراکێش سوودی لەم شێوازە وەرگرت. بەڵام لەگەڵ ئەوەیدا کە ((ستێرن)) بەدوای یەکداهاتن و زنجیرەی بیروڕاکانی لە قەیدی وشکی سیستەمی مەنتیقی رزگار کرد، نەیتوانی بەو وێنەیەی کە لە ویژدانی خودئاگای ((تریسترام)) دەیکێشێت، کەناڵێک بەرەو ناخی قۆناغی پێش شکڵ وەرگرتنی زارەکی و گوفتار لێبدات.

تەنانەت ((هنری جیمس))یش لە رۆمانە دەروونییەکانی خۆیدا، لە هەمان ئاستی ویژدانی خودئاگادا لەگەڵ وتەگەلێکی مەنتقی و ڕێکوپێکدا دەمێنێتەوە.

رۆمانی ئەمڕۆیی دەروونزانی یان ڕەوتی شەپۆلی هۆش بەواتای پڕ بەپێستی وشە، لە پاش دەروونزانی ((فرۆید))[٦٨] و تیۆری ((ستراکچەری چینەکان یا ئاستە دەروونییەکانی))ەوە پەیدابوو.

ئەگەرچی رەنگە بتوانی بڵێیی یەکەم رۆمانی ڕەوتی شەپۆلی هۆش ((ئیدوارد دوژاردن))[٦٩] لە ساڵی (١٨٨٨ز)دا نووسی و تێیدا بۆ یەکەم جار سوودی لە ((مۆنۆلۆگی دەروونی)) بەوشێوەی ئێستای وەرگرت. ((جیمس جۆیس)) کە هەندێ پێیان وابوو بەرهەمی ((ئیدوارد دوژاردن))ی بینیوە و خوێندۆتەوە و شێوەی ڕەوتی شەپۆلی هۆشی لە رۆمانەکەی خۆیدا ((ئولیس)) (١٩٢٢ز)، بە باشترین و تەواوترین شێوە بەکارهێناوە. ئەم رۆمانە راڤەکردنی ئەزموونەکانی (کردەوە، بیر، هەست، بۆچوون و بیرەوەرییەکان و پێوەندی دانی رووداوەکان بۆچوونەکان لەرێگای پەیبردنی مانا بەهۆی رابردوو ئاینده)ی دووکەسن بەناوەکانی ((لیۆپۆلد بلووم))[٧٠] و ((ستیفن دیدالۆس))[٧١]، بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێر (رۆژی (١٦)ی حوزەیرانی ١٩٠٤ز) لە ((دبلن))ی ئیرلەندە.

کەلێرەدا خراپ نییە بەشێکی ئەوەی کە لەزەینی(ئۆلیس)دا [دژەپالەوانی ڕۆمانی (جویس)] دەگوزەرێت، لەلاپەڕە١٨٩ ی کتێبی ریایزم دژە ریالیزم لە ئەدەبیات، چاپی حەوتەم، نوسینی دکتۆر میترا، (دەزگای چاپی ئاگاە – ساڵی ١٩٨٨ نەقڵ بکەین:

ساردینی نێو قەفەسەکان تەقریبەن بە روانین بۆیان دەتوانم چێژەکەیان هەست پێ بکەم. ساندویچ؟ ژامبۆن و پێکهێنەرەکانی لەگەڵ خەرتەلە و نان، گۆشتی سورکراوە. ماڵێک کە گۆشتی فرۆشگای (تەماتەی) تێدا نەبێت ماڵ نییە، ناتەواوە. ئەم ئاگادارییەی گۆشتی سورکراوە، چ ئاگادارییەکی دەبەنگانەیە! لەژێر ئاگاداری پرسەدا چاپیان کردووە. وەک شێوەی بڕکە تەماتەی لێ هاتووە. گۆشتی سورکراوەی فرۆشگای دینام، رەشپێستە مرۆڤ خۆرەکان، گۆشت لەگەڵ لیمۆ و برنجدا دەخۆن. بانگەشەکەرانی مەسیحی، سپی پێستی زۆر توندن. بێتامیان کردووە. وەکو گۆشتی بەرازی سوێر.

لوتکەی ڕۆمانی بێ وێنەی ((ئولیس))، چل لاپەڕەی مۆنۆلۆگی دەروونی((مۆلی بلووم)) بوو،[٧٢] سەیر لەوەدایە کە بەدرێژایی هەموو ئەم چل لاپەڕەیە، ((جیمس جۆیس)) تەنیا یەک جار سوودی لە نیشانەکانی خاڵ دانان وەرگرتووە.

لە ساڵی (١٩٢٠ز)وە تائێستا زۆر نووسەر تێکۆشاون تا درێژە بەڕێگای ((جۆیس)) بدەن و قەرە لە قەرەی بدەن؛ کە لە نێوانیاندا دوو کەس پتر لە هەموان توانیویانە پەرە بەو شێوەیە بدەن، یەکێک لەمانە ((ڤیرجینیا وۆلف))ە بە ڕۆمانەکانی ((خاتوو دالاوی))[٧٣] (١٩٢٥ز) (کە لە بارەی بیرکردنەوەی ژنێکە کە نەخۆشی شێرپەنجەی هەیە و لە هەر چرکەیەکدا ئیمکانی مردنی هەیە) و ((بەرەو فانۆسی دەریای))(٧٤) (١٩٢٧ز) و ئەوی تر ((ویلیەم فۆکنەر))ە کە ڕۆمانی ((رق و هاتوهاوار))ی [٧٥]ی خۆی لە ساڵی (١٩٣١ز)دا بەم شێوەیە نووسی. ئێستا ڕۆمان نوسەکان، بابەتەکانی شەپۆلی هۆش یا مەنەلۆگی دەرونی، تەنها وەکو ئامرازێکی هونەری بە

کاردێنێن بۆ هەڵسەنگاندنی کەسایەتیەکان و بە شێوەیەکی گشتی هەموو ڕۆمانەکەیان بە تەواوی ناخەنە بە ردەست ئەم شێوە نوسینەوە. سەرەرای ئەمەش ئیتر ئەمڕۆ شێوازی بەخەیاڵدا چوون، شێوازێکی ئاسایی و لەباو کەوتووە.

١٠- **ڕۆمانی دەروونی:** ڕۆمانێکە باس لە کەسایەتی ناوەوەی کەسەکانی داستان، ئەنگیزەکانی پشت کارەکانیان، چالاکییەکانی ناوەوە و دەروونی کەسەکان (کە لە کار و ڕووداوە دەرەکییەکان سەرچاوە دەگرن و فراوان دەبن)و بارودۆخەکان دەکات. هەروەها هەندێ جار کاردانەوەی دەروونی و زەینی کەسەکان لە بەرامبەر هەندێ لە ڕووداو و دیاردەکان روون دەکاتەوە. بە دەربڕینێکی تر ئەم جۆرە ڕۆمانەزۆرتر لەگەڵ ژیانی عاتیفی و زەینی مرۆڤەکاندا سەرۆکاری هەیەو زیاتر گرینگی دەدات بە شیکردنەوە و راڤەکردنی کەسایەتی تا(پلۆت) و (ڕووداو). ڕۆمانی دەرونی تەنها بەشیکردنەوەی ڕووداوەکانەوە ناوەستێ، بەڵکو هەولیش دەدا(بۆچی) کردە و ڕووداەکانیش دەربخات.

بێگومان هەموو ڕۆمانەکان و ئەو بەرهەمانەی کە سوودبەخش بن کەم و زۆر سود لە شیکردنەوە و تاوتوێکردنی دەروونی وەردەگرن.

واتە تێدەکۆشن پێ بنێنە جیهانی زەینی، دەروونی و سۆزی کەسەکان. لەم ڕووەوە، لەناو زۆر لە بەرهەمە کۆنەکانیشدا دەتوانرێ جۆرە تێکۆشانێک لەڕووی سوود وەرگرتن لە توێژنەوە دەروونییەکان ببینرێ. بۆ نموونە لە هەندێ لە چیرۆک و حەکایەت، شانۆنامە و گۆرانییە کۆنەکاندا (Ballads)، هەوڵ دراوە تایبەتمەندییە تایبەتییەکانی کەسایەتییە سەرەکییەکان شیبکرێنەوەو هۆی ئەنجامدانی کارەکانیان روون بکرێنەوە.

بۆ نموونە ((ترولیوس و کریسید))[٧٦] دەکرێ بە جۆرێک ((ڕۆمانی دەروونی بەهۆنراوە)) و ((هاملێت))ی[٧٧] ((شکسپیر))[٧٨] بە جۆرێک لە ((شانۆنامەی دەروونی)) بزانرێن. (ئەگەرچی زۆربەی شانۆنامەکانی شکسپیریش تاڕادەیەک دەروونین). ڕۆمانی دەروونی بە قسەی یەکێک لە ڕەخنەگران، جۆرێک ((ڕوونکردنەوە و توێژینەوەی ژیانی نەبینراوی)) مرۆڤە.

یەکەم جار زاراوەی ڕۆمانی دەروونی بەبەرهەمی کۆمەڵێک لە نووسەرەکانی سەدەی نۆزدەیەم وتراوە. هەندێک لە گرنگترین نووسەرانی ئەو سەدەیە کە زۆربەیان ڕۆمانی دەروونییان دەنووسی بریتی بوون لە خاتو ((گاسکل))، ((جۆرج ئەلیوت)) و ((جۆرج مردیپ))[٧٩]. ((ڤاگری)) و ((چارلز دیکنز))یش، لە بەرهەمەکانیاندا تا ئاستێکی زۆر لەبارەی شیکردنەوەی دەروونی و ئەنگیزەی کەسەکانەوە دواون.

بۆیە لەوانەیە بتوانرێ ئەمانەش بە نووسەرە پێشەنگەکانی ڕۆمانە دەروونییەکان بژمێردرێن. ((دۆستیۆڤسکی)) و ((تۆلستۆی))یش دوو کەس لە دیارترین ئەو ڕۆمان نووسانەن کە ڕۆمانی دەروونیان نووسیوە.

دۆستیۆڤسکی لە ڕۆمانی ((تاوان و سزا))دا، ئەشکەنجەی دەروونیی بکوژێک بەچاکترین شێوە تاوتوێ دەکا و شیدەکاتەوە. تۆلستۆی لە ڕۆمانی ((ئاناکارنینا))[٨٠] بەدەروونزانینێکی قووڵەوە دەست لە دەروونی ئاڵۆزی ژنێک وەردەدات. هەروەها نووسەرانی وەک ((تۆماس هاردی)) و ((جوزێف کۆنراد))[٨١]یش لە بەرهەمەکانی خۆیاندا گرنگیان بە ڕوونکردنەوەی ئەنگیزە دەروونی و بارودۆخە مەعنەوی و دەروونییەکانی کەسەکان داوە و ئارەزوومەندییان لەم بارەیەوە پیشانداوە.

پاشان(هزری جیمز) بەسەرنج و ووردبینیە قوڵەکەی بۆ ژیانی دەروونی کەسەکان، و فراوانکردن وپەرەپێدانی شێوەیەک لە ڕۆمان لە ڕاستای

نواندنی هەرچی زیاتری ئەوکاریگەری یانەی کە ڕووداوە دەرەکی یەکان لەسەر دەرونی مرۆڤی دادەنێن، بووبە بناغەدانەری ڕۆمانی دەروونی نوێ. لەسەدەی بیستەمدا لەگەڵ پێشکەوتن وبە زانستی بوونی دەروونناسی، زاراوەی ڕۆمانی دەروونی بوو بە زاراوەیەکی جیهانی، بەجۆرێک کە ئیمڕۆ هەموو خەڵک سوود لەم زاراوەیە وەردەگرن. ((فرۆیدیزم))یش تەنووری ڕۆمانی دەروونی گەرمتر کرد. ئیمڕۆ نووسەرانی ڕۆمانی دەروونی یا وەک ((هنری جیمس)) هەموو توانای خۆیان بۆ نووسین و یادداشتی ئەزموونەکانی دەروونی کەسایەتییەکانیان بەگەڕ دەخەن یان وەک ((فۆکنەر)) و ((جۆیس)) سوود لە ((مۆنۆلۆگی دەروونی)) وەردەگرن تا ژیانی وەسف نەکراوی مەعنەوی- دەروونی و ویژدانی نەستی کەسەکان ڕوون بکەنەوە.

١١- ڕۆمانی هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی: بەبێ کەم و زیاد ڕەنگە بتوانین بڵێین کە هەموو ڕۆمانەکان، ڕۆمانی هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتین، چونکە لە ڕۆماندا وێنەی کۆمەڵە کەسایەتییەک دەکێشرێت کە پەیوەست بە چین یا گرووپێکی دیاریکراون و لە کۆمەڵدا سەر بە دابونەریت و هەڵسوکەوتی کۆمەڵگایەکی تایبەتن، بەڵام ڕۆمانی هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی بە شێوەیەکی تایبەت، ڕۆمانێکە کە هەڵس و کەوت و نەریتەکانی ((کۆمەڵێکی بەستراو)) ڕوون دەکاتەوە و فاکتەرەکانی، وەک دابونەریتی کۆمەڵایەتی، هەڵسوکەوت، نەریتەکان، ڕەوشتەکان و خووخدەکانی چینێکی دیاریکراو لەو کۆمەڵگایە دا(لەکات و شوێنێکی تایبەتدا) دەکاتە بنچینە و پایەی کاری خۆی. لە ڕۆمانی ((هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی))ی ڕاستەقینەدا، نەریت، هەڵسوکەوت

و نەریتەکانی گرووپێکی تایبەت پێناسە دەکرێن و بەدرێژی و زۆر بەوردی، شیدەکرێنەوە.

هەروەها پیشاندەدرێت کە ئەم دابونەریتانە چەند بەهێزن و بەسەر ژیانی خەڵکدا زاڵن.

ڕۆمانەکانی ((هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی)) زۆربەیان - هەڵبەت نەک هەمیشە- هەجوویی و تەنزاوین و نووسەرەکانیشیان پەیڕەوی لە دانانی چیرۆک بەشێوەی ریالیزمیانە دەکەن. هەندێک کەس ((ڕۆمانی مێژوویی))یش بەڕۆمانی ((هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی)) دەزانن، بەو جیاوازییەوە کە لە رابردوودا ڕوودەدات، هەندێک لە رەخنەگران وتوویانە لەبەر ئەوەی ڕۆمانەکانی ((هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی)) پێوەندییان بەلایەنی رووی دەرەکی و روخساری کەسەکانەوە هەیە، کەم نرخترن لەو ڕۆمانانەی باس لە دەروون و ناوەوەی کەسەکان دەکەن، بەلام لەم لایەشەوە، هەندێ لە رەخنەگرانی تر لەو بڕوایەدان کە ئەگەر بەپێی پێویست، ڕۆماننووس لەکاری خۆیدا سەرکەوتوو بێت، دەتوانێت بە نووسینی ڕۆمانی هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی وێنەیەکی تەواو لەو کۆمەڵانە بکێشێت کە کەس و تاکەکان پەروەردە دەکەن. ئەگەرچی لە کۆمەڵگایەکدا کە ئازادی کۆمەڵایەتی تێدا نییە و پێوەندیو شێوەی قسەکردنی خەڵکەکە وشک و رەسمییە و پێوەندی قووڵی نێوان خەڵکان بوونی نییە، کەسەکان- کە لەو کۆمەڵگایەدا دەژین و ناچارن بارودۆخ و هەلومەرجی ئەو کۆمەڵگایە رەچاو بکەن- سادە و وشک و رەسمی دەردەچن. ((خۆ بەزلزانی و دەمارگیری))[٨٢] ((جین ئوستن))، یەکێکە لە چاکترین نموونەکانی ڕۆمانی ((هەڵسوکەوت و نەریتی کۆمەڵایەتی)).

١٢- ڕۆمانی دێهاتی یا شوانی: گۆڕەپانی ڕۆمانە شوانییەکان، گوندەکانن، واتە چیرۆکی ئەم جۆرە ڕۆمانانە لە گوند ڕوودەدا. بەڵام مەرج نییە هەموو ڕۆمانە گوندییەکان تایبەت بن بە ژیانی شوانان، ەوە، لە پێش هەموو شتێکدا خراپ نییە دوو جۆر لە ڕۆمانی دێهاتی، واتە ((ڕۆمانی گوندی زەینی و خەیاڵی)) (Romantic) و ((ڕۆمانی گوندی ریالیزمی)) لە یەکتر جیا بکەینەوە:

أ- ڕۆمانی گوندی خەیاڵی:

لەم جۆرە ڕۆمانانەدا بەشێوەیەک ژیانی گوندنشینی شیدەکرێتەوە کە گوایە وەک بەهەشتە. هەروەک شوان خۆی پاڵخستوە و شمشاڵ دەژەنێ و، ژنێک دێ گۆرانی دەڵێت و هەموو شتێک بەتام و جوانە. بێگومان لەوانەیە هەندێک لەم بۆچوونانە لەمەڕ ژیانی شوانی لەسەدەکانی ناوەڕاستدا، سەرچاوەییان لە گرنگی شوان لە ئاینی جوولەکە و مەسیحیەتدا وەرگرتبێت. هەروەک خودی مووسا و مەسیح (د.خ) لە ژیانی خۆیاندا شوان بوونە، سەرەرای ئەمە بەبۆچوونی خەڵک ژیانی شوانێتی سومبۆلێک بووە لە ژیانێکی ئارام و نەبڕاو و خۆش و پەیوەست لەگەڵ پێش ئەوکاتەی کە ئادەم (د.خ) لە بەهەشتدا دابەزی.

جۆرێکی تری ڕۆمانە گوندییە خەیاڵییەکان، ڕۆمانس ((چیرۆکە دڵداری و پڕ ڕووداوەکان)) شوانی، بوون. ئەم جۆرە ڕۆمانە،گێڕانەوەی پەخشانی و درێژ بوون کە پلۆتێکی ئاڵۆزیان هەبوو. هەروەها کەسایەتییەکانیان ناوی گوندیان هەبوو، و خوونەریتی گوندایەتی لەسەر ژیانیان فەرمانڕەوا بووە. وەک (ئارکادیا(٨٣)- ١٥٩٠ز)، (فیلیپ سیدنی)[٨٤] و (روزالیند[٨٥] ١٥٩٠ز)ی ((لۆج))[٨٦] کە شکسپیر شانۆی ((بەهەر شێوەیەک ئارەزووی ئێوەیە))[٨٧] لەمەوە وەرگرتووە.

ب- رۆمانی دێهاتی ریالیزمی:

رۆمانی دێهاتی ڕیالستی، باس لە ڕوونکردنەوەی رەنج و موسیبەت و نەخۆشی و دەمارگیری و خوێن ڕشتن و ئەو شەڕانە دەکات کە لە ئەنجامی هەژاری و دەمارگیری و نەفامییەوە لە گوندەکانەوە ڕوو دەدەن)).

سەرەڕای ئەوەی کە سادەیی و بێگەردی، پێوەندی قووڵ، قەشەنگی مرۆڤ، برایەتی و یەکگرتوویی گوندییەکان پیشاندەدات. بەزۆری کەسایەتییەکانی رۆمانی گوندی رۆژهەڵاتی، لە چینی خوارەوە و لە وڵاتانی ئەوروپا و ئەمەریکاش بەزۆری لە چینی ناوەندین. لە رۆمانە گوندییەکانی رۆژئاواییدا دەتوانین رۆمانی ((پارێزگاری کاستر بریج))(٨٨) لە نووسینی ((تۆماس هاردی)) و لە نموونەی رۆمانە گوندییەکانی رۆژهەڵات رۆمانی ((حەمەدۆک))لە نووسینی یەشار کەمال ناوببەین.

١٣- رۆمانی خاک: رۆمانی خاک جۆرە ((رۆمانێکی ناوچەی))یە کە رۆماننووس تێیدا ململانێ و رووبەڕووبوونەوەی مرۆڤەکان لەگەڵ فاکتەرە سروشتییەکاندا (دەربارەی چاندن و خاک) لە پێناوی مانەوە و بەردەوامیی ژیان، راڤە و وەسفدەکات. ئەو جۆرە لە رۆماننووسی کە چیرۆکەکەی بەزۆری لە گوند و شوێنێکی دووردەستدا روودەدات بەگشتی لە سەدەی بیستەم کەوتە سەرپێ و رەواجی پەیداکرد. دەبێ رەچاوی ئەوە بکرێ کە ناونیشانی ((رۆمانی خاک)) زیاتر ئاماژە بە ((بابەتی کار و ناوەرۆک)) دەدات نەک بە شێوازەکەی. بەڵام بەزۆری کە باس لە ((رۆمانی خاک)) دەکرێت ئاماژە بە رۆمانێک دەکرێ کە لە گوند دا روودەدات و، بەشێوازێکی ریالیزمیانە (Realistic) یا سروشتگەرایانە Naturalistic دەنووسرێت. لەنێو ئەو نموونانەی کەشیاوی باسن بۆ ((رۆمانی خاک)) دەتوانین رۆمانەکانی ((خاکی نەچێنراو))[٨٩]ی (١٩٢٥ز) ((ئالن گلاشگۆ))[٩٠]،

((زەمەنی ئادەمیزاد))[٩١]ی ((ئەلیزابێت مادۆکس رۆبێرتز))[٩٢]، ((رێگای تووتن))[٩٣]ی (١٩٢٣ز) ((ئەرسکین کالدوێل))، ((هێشوەکانی تورەیی)) (١٩٣٩ز)ی ((جۆن شتاین بێگ)) و ((درەختی مرۆڤ))[٩٤]ی (١٩٥٦ز) ((پاتریک وایت))[٩٥] ناوببەین.

١٤- رۆمانی سیاسی- کۆمەڵایەتی یا رۆمانی کێشە ئاڵۆزە کۆمەڵایەتییەکان: رۆمانێک بە رۆمانی سیاسی- کۆمەڵایەتی ناودەبرێت کە خاوەنی روونکردنەوەی وردی کێشە کۆمەڵایەتییەکان بێت و ئەو کارە لە رێگەی رووداو و کەسەکانەوە ئەنجامبدات، بێگومان ئەگەر فراوانتر تەماشای بکەین، لەوانەیە بتوانین بڵێین کە زۆربەی رۆمانەکان یا دارشتنە چیرۆکییەکان، هەڵدەستن بە خستنەڕووی کێشەیەکی ئاڵۆز- کە کۆمەڵایەتییە- چونکە هەمیشە ((ململانێ)) (Conflict) یا ((پلۆتی چیرۆک)) بەرەنجامی بەربەرەکانی و تێکچڕژانی چەند فاکتەرێکە لە چیرۆکدا و هەر ئەوەش دەبێتە هۆی وروژاندنی مەیل و ئارەزوومەندی خوێنەر بۆ چیرۆک کە بە گومانەوە چاوەڕوانی ئەنجامی رووداوەکان دەکات. بەڵام ئەم زاراوەیە وردە وردە بۆ جۆرێکی تایبەت لە چیرۆک دەقی گرت. هەڵبەتە هەندێ جاریش لەڕووی بێ سەرنجییەوە، بە ڕۆمانگەلێک کە بۆ مەبەستێکی تایبەت، یا بۆ نواندنی باوەڕێکی دیاری کراو دەنوسرێن، ڕۆمانی سیاسی _ کۆمە _ لایەتییان پێ دەگوترێ، کە باشترە ئەم ڕۆمانانە بە ڕۆمانە باوەریەکان یا بە پروپاگەندەییەکان ناو ببرێن. چونکە ئەو جۆرە رۆمانانە بۆ بەرگری یا دژایەتی چینێکی دیاریکراو دەنووسرێن یا پرۆپاگەندە بۆ شێوازێکی تایبەت لە ژیان یا بۆ کەلتوورێکی تایبەت دەکەن. بەڵام بۆچی نووسینی رۆمانە سیاسی - کۆمەڵایەتییەکان (واتە ئەو رۆمانانەی کە مەبەستی روونکردنەوەی کێشەیەک لە کێشەکانی کۆمەڵگایان هەیە، نەک

بەو نیازەی کە پڕۆپاگەندە بۆ بیروباوەڕێکی تایبەت بکەن) کارێکی باو و بەرەواجن؟ چونکە پاڵەوانەکانی چیرۆک لەنێو خەڵکدا هەڵدەبژێردرێن و خوێنەریش هەر لەبەر هەمان هۆ ئارەزووی خوێندنەوەی چیرۆکەکەی لەلا دروستدەبێ و مرۆڤەکانیش بیانەوێ یا نەیانەوێ هەمیشە دەرگیری کێشە ((ئاڵۆزە کۆمەڵایەتییەکان)) یاخود کێشەی بەڕێوەبردنی کاروباری ژیانی خۆیانن. هەر لەبەرئەوەشە ڕۆمانە ریالیزمییەکان- هەروەک دەزانین- هەمیشە کایەی کۆمەڵگا بۆ ناونیشانی چیرۆکی خۆیان، هەڵدەبژێرن و، مەسەلە سەختە کۆمەڵایەتییەکان لە ((دارشتنی چیرۆکەکانیان))دا دەگونجێنن. بەهەر حاڵ سەنتەری سەرەکی ئەم جۆرە ڕۆمانانە کێشە ئاڵۆزە کۆمەڵایەتییەکان و ڕووبەڕووبوونەوەی مرۆڤەکانە لەگەڵیاندا.

١٥- ڕۆمانی کەسایەتی: ڕۆمانی کەسایەتی ڕۆمانێکە کە بەگشتی سەروکاری لەگەڵ تێڕوانینی قووڵی کەسایەتی و گۆڕانکارییەکانیان هەیە یاخود ،ئامانجەکەی گەیشتنە بە یەکگرتوویی دارشتنی چیرۆک و پێکهاتەی بەرهەمەکە. کەواتە هەروەک ئاشکرایە ڕۆمانی کەسایەتی ئەوەندە گوێ ناداتە خستنەڕووی ڕووداوی سەرسوڕهێنەر (وەک ڕۆمانی ڕووداو).

١٦- ڕۆمانی دژە ڕۆمان: دژە ڕۆمان جۆرە بەرهەمێکی ئەزموونییە کە یاسا و نەریت و شێوەکانی چیرۆکبێژی و ڕۆماننووسی رابردوو ژێر پێ دەخات. لەم جۆرە ڕۆمانەدا، ڕۆماننووس هەوڵنادات بەشێوەیەکی ریالیستی هەموو شتێک بەواقعی نیشانبدات یاخود سوود لە شێوازی سروشتگەرایی (Naturalism) وەربگرێت، بەڵکو پەیڕەوی لە یاسا ریالیستییە تایبەتییەکانی خۆی دەکات. واتە لێیناگەڕێت خوێنەرەکان هاوەدەرد و هاوناسنامە بن لەگەڵ کەسایەتییەکاندا، بەڵام لە هەمان کاتدا خوێنەرەکان هاندەدات

بەشداریی لە ڕووداوەکانی چیرۆکەکەدا بکەن. (بێگومان نەک لە جیاتی کەسایەتییەکانی چیرۆک). بۆ ئەوەی بتوانرێت بەتەواوی دژە ڕۆمان لە ڕۆمانە ئاساییەکان جیابکرێتەوە، دەبێ بۆ نموونە بەرهەمەکانی ((تۆماس هاردی)) و ((هێنری جیمز)) لەگەڵ بەرهەمەکانی ((ناباکۆف)) یا ((سامۆئیل بێکت))[٩٦] دا بەراوردبکرێن و تێبینی ئەوە بکرێت کە چۆن بەرهەمەکانی ((ناباکۆف)) یا ((بێکت)) دەچنە قاڵبی دژە ڕۆمانەوە. بێگومان زاراوەی دژە ڕۆمان (Anti- Novel)، زاراوەیەکی گونجاو نییە، چونکە لەوانەیە زۆر کەس تووشی هەڵە بکات.

دەکرێ قۆناغ و هەنگاوەکانی پرۆسەی گۆڕینی ڕۆمان بۆ شێوەی تازە دەرکەوتوو ((دژە ڕۆمان)) لە ڕێگەی تاقیکردنەوە نوێ و زۆر گرنگەکانی ((جیمس جویس)) (لە ڕۆمانەکانی ((ئۆلیس)) و ((هۆشیاریی خانەوادەی فینگان))[٩٧] ((ڤێرجینیا وۆلف)) (لەگەڵ ڕۆمانەکانی ((خاتو دالان)) ((شەپۆلەکان))[٩٨] و ((بەرەو فانۆسی دەریایی))) و ((سامۆئیل بێکت)) و (بەتایبەتی لە نووسینە سەرەتاییەکانی)دا ئاشکرابکرێن. دەڵێن کە ((لارنن ستێرن)) زۆر لەپێش ئەوانەوە -تارادەیەک- سەرنجی دابووە توانای گۆڕینی ڕۆمان بۆ دژە ڕۆمان و لە ((تریسترام شندی))شدا (١٧٦٠-١٧٦٧ز) دەستی دا بووە ئەزموون گەلێک لەم بەستێنە دا (زەمینە)..

بەهەر حاڵ گرنگترین تایبەتمەندییەکانی دژەڕۆمان ئەمانەن:

أ- دژەڕۆمان دارشتنێکی چیرۆکیانەی دیاریکراو و ڕوونی نییە؛

ب- سوود لە ڕووداوی پەرش و بڵاو وەردەگرێت؛

ج- کەسایەتییەکان لەو جۆرە ڕۆمانانەدا زۆر کەم دەگۆڕدرێن؛

د- بە شێوەیەکی ڕواڵەتی و درێژدادڕی کەرەستە و شتەکان شیدەکاتەوە.

هـ- زۆر سوود له دووباره کردنەوه وەردەگرێت؛.

و- هەمیشه دەست دەداته ئەزمونگەلی نوێ، له پێوەندی لەگەڵ و وشەکانی زمان و، ڕستەسازی و خاڵبندیدا.

ز- هەمیشه بەدوای یەکدا هاتنی کات له چیرۆکەکەدا تێکدەدات؛

ح- هەمیشه له ئەنجامدا شوێنی یەکەم و کۆتایی چیرۆکەکه دەگۆڕێت،

بەڵام تایبەتمەندییه له رادەبەدەرەکانی دژه ڕۆمان ئەمانەن:

أ- دەتوانرێ لاپەڕەکانی له یەکتر جیابکرێنەوە، بەشێوەیەک که یەک لەدوای یەک نەبن.

ب- دەکرێت لاپەڕەکانی وەک کۆمەڵه کارتێکی هاوفۆرم لەگەڵ یەکتردا تێکەڵبکرێن.

ج- هەندێ له لاپەڕەکانی رەنگکراون.

د- هەندێ له لاپەڕەکانی سپین.

ه- نووسەرەکەی بۆ شوێن دانان سوود له شێوازی تێکەڵاو یان پێکەوەلکاندنی وێنه و شتەکان (کۆلاژ) وەردەگرێت؛.

و- سوود له (هێڵکاری) وەردەگرێت.

ج- سوود له پیت و خەتی هێروگلیفی (خەتی وێنەیی) وەردەگرێت.

گرنگترین ئەو کەسانەی که رۆڵیان لەبواری داڕشتنی قاڵبی نوێی (دژه ڕۆمان)دا گێڕاوە- بێجگه لەو کەسانەی پێشتر ناومان هێناون -ئەم نووسەرانەن: ((سارتەر))[٩٩] (له دژه ڕۆمانی((دڵڕابوون))[١٠٠] له ١٩٣٨ز)دا. ((موریس بلانشۆ))[١٠١] (دژه ڕۆمانی ((تۆماسی نەناسراو))[١٠٢] له ١٩٤١ز) ((کامۆ))[١٠٣] (له ((بێگانە))[١٠٤] له ١٩٤٨ز)، ((فیلیپ توینبی))[١٠٥] (له دژه ڕۆمانی ((خواردنەوەی چایی لەگەڵ خاتوو گودمەن))(١٠٦) له ١٩٤٨)، ((ئالان رۆب گریێ)) (له دژه ڕۆمانی ((ئێرەیی))[١٠٧] له ١٩٥٧ز)،

((بوتور))[١٠٨] (له دژه ڕۆمانی ((کات رابواردن))[١٠٩] له ١٩٥٧)، ((ناباکۆف)) لەگەڵ بەرهەمی ((ئاگری کز)) له ١٩٦٢ز)، ((رینر هێپن ستال))[١١٠] (به دژه ڕۆمانەکانی ((له نێوان))[١١١] له ١٩٦٢ز و ((لۆکه چنەکان))[١١٢] له ١٩٦٩)، ((کریستین بروک روز))[١١٣] (له بەرهەمی ((دەرەوە))[١١٤] -له ١٩٦٤ز- و ((ئەو جۆرە))[١١٥] -له ١٩٦٦ز- هەروەها ((لەنێوان))[١١٦] له ١٩٦٨) له کۆتاییشدا ((کلۆدسیمۆن))[١١٧] (له دژه ڕۆمانی ((رێگایەک بەرەو فلاندەرەکان))[١١٨].

١٧- ڕۆمانی دڵداریی پڕ ڕووداو: له تایبەتمەندییه گرنگەکانی ڕۆمانی دڵداریی پڕ ڕووداو ئەوەیه که له رادەبەدەر بایەخ به دروستکردنی ڕووداوو کردەوەی داستانی دەدات و بەزۆری ئەو ڕووداوانەی که دەیانخاتەڕوو، لەسەربنەمای خۆشەویستی و ڕووداو خوڵقێنی و شەڕ و ململانێوە (که سەرەنجامەکەشی به خێروخۆشی کۆتایی پێدێت) دامەزراون.

زاراوەی ((دڵداریی پڕ ڕووداو)) (Romantic) ریشەی لەو چیرۆکانەدا هەیه که پێیان دەگوترێت ((ڕۆمانس)) (چیرۆکی دڵداری پڕ ڕووداو) که له سەدەکانی ناوەڕاستدا خوێندنەوە و نووسینیان رەواجی هەبوو. ڕۆمانسەکان ئەو چیرۆکه پڕ ڕووداوانه بوون که ئەکتەرەکانیان بریتی بوون له جەنگاوەر و پادشا بەناوبانگەکان، هەروەها ژنه دڵتەنگ و خەمبارەکان. پاڵەوانی ڕۆمانسەکان واته جەنگاوەر و پادشاکان- که تاڕادەیەکی زۆریش بلیمەت بوون- بەزۆری بەبێ بەڵگه ڕووداویان دەخوڵقاند، بەڵام هەندێ جاریش مەبەستیان له خوڵقاندنی ڕووداوێک خۆشەویستی ژن، پارە، سوودی تاکەکەسی یاخود باوەڕی ئایینی بوو. بێگومان له پاشان ((ڕۆمانه دڵداری و پڕ ڕووداوەکان)) توخمی نوێیان بۆ ڕۆمانسەکان زیادکرد و ((ڕۆمانسی نوێ)) واته ((ڕۆمانی دڵداری و پڕ

رووداو)) یان هێنایە ئاراوە. ((ڕۆمانە دڵداری و پڕ ڕووداوەکان)) گرنگی بە دروستکردنی کەسایەتی نادەن و وەک ڕۆمانس زیاتر هەوڵی ڕاڤەکردنی رووداو و بەسەرهاتەکان دەدەن؛ بەڵام لەو ڕووەوە کە چیرۆکەکانیان لە هزری نووسەرەوە هەڵقوڵاون، زیاتر لە چیرۆکەوە نزیکن نەک ڕۆمانی خەیاڵی. بێگومان ڕۆمانە دڵداری و پڕ ڕووداوەکانیش تەواو وەک ڕۆمانسەکان هەوڵدەدەن خوێنەر سەرگەرم بکەن، تائەوەی کە بیانەوێت بە واقعییەتەکانی ژیانی ئاشنابکەن.

گوتمان کە باسکردنی ((دڵداری و دڵداربوون)) لە تایبەتمەندییە گرنگ و بەرجەستەکانی ((ڕۆمانی دڵداری پڕ ڕووداو))ە. بەڵام بەزۆری ئەو دڵداری و مەیلە پڕ لە سۆزە لەنێوان کەسایەتییەکانی چیرۆکدا -وەک ئەوەی لە ڕۆمانی ((بابردەڵە))ی ((مارگرێت میچل)) دادە بینین- پێکچوونێکییان نییە، لە پەیوەندی ئاسایی و سروشتی نێوان کەسەکاندا. هێشتا ڕۆمانە دڵداری و پڕ ڕووداوەکان- وەک ڕۆمانی ((پشتکوری نۆتردام))[١١٩]ی ((هۆگۆ))- سوود لە شوێن و زەمینە ترسناک و ئاماژە پێ کراوەکانی ڕۆمانسی سەدەکانی ناوەڕاست وەردەگرن. بەڵام لەوانەیە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەو جۆرە ڕۆمانانە تێڕوانینە خەیاڵی و زەینییەکەیان بێت بۆ ژیان. بەواتایەکی تر، لە ڕۆمانی دڵداری پڕ ڕووداودا هەموو شتێک ڕەش یان سپی دەبینرێت. واتە کەسەکان یا بەتەواوی باشن یاخود پیس و شەڕەنگێزن. لەرووی ڕۆمانە دڵدارییە پڕ ڕووداوەکانەوە هەرکەسێک یان شەیتانە یاخود فریشتەیە، ئاستێکی ناوەندی لەنێوانیاندا نییە و، لەوەش گرنگتر لەو جۆرە ڕۆمانانەدا سەرەنجام خاوەن ماف بە مافی خۆی دەگات، چاکە سەردەکەوێت و تاوانبار بەسزای کارەکەی دەگات و بکوژ بەسزای خۆی و خاوەن هەقیش، بەمافی ڕەوای خۆی دەگات و دادپەروەری بەرقەرار دەبێت و ئەگەر کاتێک ناعەدالەتییەک، یا ستەمێک دەبینین،

هۆیەکەی تێنەگەیشتنە، یاخود هەڵەیەک لە گۆڕێدا بووە. لێرەدا واباشە بۆئەوەی هەموو ڕۆمانە دڵدارییە پڕ ڕووداوەکان وەکو یەک حیساب نەکەین. جیاوازییەک لەنێوان دوو جۆر لەو ڕۆمانەدا دیاری بکەین:

أ- هەندێک لەو ڕۆمانانە واقیعی ژیان و ڕووداوە ڕاستەقینەکان ڕووندەکەنەوە، واتە سوود لە شوێن و زەمینە و نیشانەی ئاڵۆز و سەرسوڕهێنەر و نامۆ وەرناگرن، بەڵام جۆری ڕوانینی ئەوان بۆ ژیان و کێشەکانی ڕواڵەتیی و زەینییە. بۆ نموونە لە ڕۆمانی ((لەخۆبایی بوون و دەمارگیری)) ((جین ئوستن))دا کەسەکان واقعی و بەرجەستەن و زەمینە و شوێن و ڕووداوەکان هەمووی وەک ڕووداو و بەسەرهاتە ئاساییەکانی ژیانن، بەڵام نووسەر زیاتر باسی کێشە ڕواڵەتی و کۆنەکانی ژیان و ئەو هەڵە تێگەیشتنانە دەکات کە لە ((لە خۆبایی بوون و دەمارگیری)) یەوە پەیدا بوون، تا ئەوەی کە باسی کێشە قوڵەکانی ژیان بکات، کەسەرەنجام کەسایەتییە سادەو ڕواڵەتییەکانی (جین ئوستن)یش دەگەنە ئەو ئەنجامەکە لە خۆبایی و دەمارگیربوون. و دواجار جیاوازی و کێشەکانیان دەخەنە لاوە و، چیرۆکەکە بەچاکی و خۆشی تەواودەبێت.

ب- لە جۆرێکی تری ئەو ڕۆمانانە دا (وەک ڕۆمانی ((خاتوو بۆڤاری))[١٢٠]ی ((فلۆبێر)))یش کەسایەتییەکان و پلۆتی چیرۆکەکانیش زەینی و نا واقیعین؛ بەڵام جۆری تێڕوانینی ڕۆماننووس بۆ ژیانێکی ریالیزمیانەیە، بۆ نموونە لە ڕۆمانی ((خاتوو بوڤاری))دا، ((ئاما)) کەسایەتی سەرەکی ڕۆمان، کەسێکی خەیاڵاوییە و بە ژیانە دیاریکراوەکەی لە گوندێکی بچووکدا، وبە مێردەکەی ئەگەرچی دکتوریشە، بەڵام لەبەرئەوەی وەک گوندیەکانە، ڕازی نییە، هەربۆیە دەیەوێت بێ ئەوەی کە سەرنجی واقیعیەتی ژیان بدات بگاتە ژیانێکی وەکو پێویست و خەیاڵی، بەڵام لەجیاتی ئەوە، ڕووبەڕووی ڕووداوی ترسناک دەبێتەوە و دەبێتە هاودەمی کەسانێک کە

له کۆتاییدا دەبنە هۆی خلیسکان و لەناوچوونی، هەرچەندە لەو ڕۆمانەدا ((فلۆبێر)) کەسایەتییەکی خەیاڵی و خەیاڵ پەرست ڕووبەڕووی ڕووداوە زەینی و خەیاڵییەکان دەکاتەوە، بەڵام لە کۆتاییدا نیشاندەدات کە چۆن کەسایەتییەکی خەیاڵ پەرست و ڕۆمانتیک- ئەگەر بیەوێت چاو لە واقعیەتە ئاشکراکانی ژیان بپۆشێت و بەپێی ئارەزوو وخەیاڵییەکانی بژی- لەژێر کوتکی ڕاستی و کێشە ئاڵۆزەکانی ژیاندا وردوخاش دەبێت. ڕۆمانەکانی ((بەرزاییە باگرەکان)) ((ئەمیلی برونتێ)) ((خەمەکانی ورتەری لاو))[١٢١]ی ((گۆتێ))و ((ڕۆمانەکانی ڤیورلی)) (کۆمەڵە ڕۆمانێک دەربارەی سکۆتلەندا)ی ((ڤۆلتەر سکات)) هەروەها تارادەیێک ((بێ سەرپەرشتان))[١٢٢]ی ((ڤیکتۆر هۆگۆ))ش بەشێکن لە ڕۆمانە دڵدارییە پڕ ڕووداوەکان.

١٨- ڕۆمانی بیروباوەڕ یا پروپاگەندەیی: بەشێوەی سەرەکی بەو ڕۆمانە دەگوترێت ڕۆمانی بیروباوەڕ یا پرۆپاگەندەیی، کە کێشەیەکی تایبەتی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری، ئەخلاقی یا گیروگرفتێکی ئاڵۆز بە بنەمای کاری خۆی دابنێت و پاشانیش بەناوی بەرگریکردنەوە بەسەختی بەرگری لە بیروبۆچوونی ئەو کێشە یاگیروگرفتە بکات. بۆ نموونە ئەگەر نووسەرێک هەوڵبدات لە ڕێگەی ڕۆمانەوە ڕێگایەک بۆ سەلماندنی بۆچوونی تایبەتیی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری،....تاد. خۆی نیشانبدات، لەوانەیە -لەکاتی نووسینی ڕۆماندا- کەسایەتی و شوێنەکان بەجۆرێک ڕێکوپێک بکات کە لەگەڵ تیۆر یا بیروباوەڕەکەی بێنەوە و لە ئەنجامدا ناتوانێت بەو شێوەیەی کە پێویستە پەردەکانی ڕووداوەکە یا کەسایەتییەکان بە واقعی بێنێتە بەرچاو.

هەربۆیەش بەرهەمەکەی ڕەنگ و ڕووی پرۆپاگەندەیی بەخۆوە دەگرێت. هەڵبەتە لەکاتێکدا ئەگەر ئەو هەل و مەرج و ئەو قۆناغەی کە

دەبێتەهۆی هێنانە ئارای ڕۆمانی پروپاگەندەیی، تێپەڕببێ و هێشتا بەرهەمەکەش بۆ خوێندنەوە بشێ، دەبێ بگوترێ کە ئەو ڕۆمانە شتێکی بالاتری لە پروپاگەندەو دابینکردنی پێویستییەکانی، هێناوەتە ئاراوە. بەرهەمی پرۆپاگەندەیی بێلایەن نییە، چونکە لەبنەڕەتدا بە مەبەستی بڵاوکردنەوەو پرۆپاگەندەکردن بۆ بیروباوەڕ یا بۆچوونێکی تایبەت دەنووسرێت. هەندێ لەو نووسەرانەی کە هەوڵیان داوە لە ڕێگەی بەرهەمەکانیانەوە بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی، سیاسی یا ئایینی بڵاوبکەنەوە و نیشانی هەموو خەڵکی بدەن، ئەمانەن:-

((هـ ج. ولز))[١٢٣] ((جۆرج بێرنارد شۆ))[١٢٤]، ((هیلر بلاک))[١٢٥]، ((ج. ک. چسترنون))[١٢٦]، ((کالزورتی))[١٢٧] و ((برتۆلت برێخت))[١٢٨].

زۆربەی ڕۆمانە پرۆلیتارییەکان (Proletarian Novel) -کە بە مەبەستی ڕەنگدانەوەی گیروگرفتەکانی کرێکاران و هاودەردی لەگەڵیاندا، دەنووسرێن- یان ڕۆمانە تیۆردانەر و ئامانج دارەکان (Purpose Novel or Thesis Novel)یش بەشێکن لە ڕۆمانە بیروباوەڕییەکان. ڕۆمانە پرۆلیتارییەکان ئەو جۆرە ڕۆمانانەن کە باس لە ژیان و کێشەی چینی کرێکار دەکەن و بەزۆری لە پاش ڕوونکردنەوەی باری ژیانی ناخۆشی کرێکاران و بارودۆخی داڕماوی ئابووری، بیروباوەڕ و بۆ چوونێکیش بڵاودەکەنەوە. بەزۆری ڕۆمانە پرۆلیتارییەکان بەر لە شۆڕشە کۆمەڵایەتییەکان دەنووسرێن و بەرگری و خەباتی چینی کرێکار بەرامبەر بە ناعەدالەتی و نایەکسانییە کۆمەڵایەتییەکان ڕوون دەکەنەوە و پێشبینی ڕوودانی شۆڕش دەکەن. کەسایەتییەکانی ڕۆمانە پرۆلیتارییەکان- هەروەک لەناونیشاندا دیارە- بەزۆری لە چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵن و لەنێو کرێکاراندا هەڵدەبژێردرێن و لەو شوێنەوە کە ئەو جۆرە ڕۆمانانە زیاتر پێشبینی کاری ڕوودانی شۆڕش یان زیادکردنی گڕ و تینی خەڵک بۆ

گرتنەبەری شۆڕش دەکەن، ئاشکرا نییە کە لە پاش شۆڕشەکان (لە رووی فۆرم، مایە و بەرژەوەندی) چ چارەنووسێک لە چاوەڕوانیاندایە و چۆن درێژە بە ژیانی خۆیان دەدەن.

رۆمانەکانی، ((عەشق بەرامبەر بەخششی رۆژانی بێکاری))[١٢٩] نووسینی ((ڤۆلتەر گرین وود))[١٣٠] لە (١٩٣٣ز) و ((دایک))ی ((مەکسیم گۆرگی))[١٣٠] و، هەندێک لە رۆمانەکانی بلۆکی رۆژهەلات کە بە ئاشکرا پرۆپاگەندە بۆ سۆسیالیزم دەکەن، بەشێکن لە رۆمانە پرۆلیتارییەکان. ئەو رۆمانانەی کە بۆ خستنەڕووی تیۆرێک (Thesis Novel) یان بە مەبەستێکی تایبەت (Purpose Novel) دەنووسرێن، بەگشتی بە مەبەستی فێرکاری، راوێژ یان هێنانە ئارای چاکسازی لە رەگ و ریشەی کۆمەڵدا، بەرەو مەسەلە کۆمەلایەتی، سیاسی و ئایینییەکان دەڕۆن و بۆ گەیشتن بەو ئامانجە بەزۆری هەندێک لە کەموکوڕی یان گەندەڵییە کۆمەلایەتییەکان ئاشکرا دەکەن. لەنێو ئەو جۆرە رۆمانانەدا هەندێکیان لەوانی تر زیاتر شیاوی باسن، کە بریتین لە: ((شین بگێرە وڵاتە خۆشەویستەکەم))ی ((((ئالان پیتون)) لە (١٩٤٨ز)، ((سەرکردەی مێشەکان))ی ((ویلیام گۆلدینگ))[١٣٣] لە (١٩٥٤ز)، ((دارستان))ی ((ئەپیتۆن سینکلەر)) لە (١٩٠٦ز)، ((ئالتن لاک))[١٣٤] نووسینی ((چارلز کینگزلی)) لە (١٨٥٠ز) و ((کۆلیتەی مام تام))ی خاتوو (هاریت بیچراستو)) لە (١٨٦٣ز).

١٩- **رۆمانی کلیلدار**: رۆمانێکە کە تێیدا نووسەر سوود لە کەسایەتی و رووداوە واقیعییەکان وەردەگرێت، بەلام بۆ ئەوەی فۆرمێکی چیرۆکیانە بە بەرهەمەکەی خۆی ببەخشێ، ناوی کەس و نیشانەکان دەگۆڕێت، بۆ ناوی چیرۆکی و، لەو رووەوە ناوی ((کلیلدار))یان بۆ داناوە کە ناسینی ناسنامەی راستەقینەی کەسەکان بەمانانی کلیلی تێگەیشتنی وردی ئەو جۆرە

رۆمانانەیە. بەزۆری رۆمانی کلیلدار بە مەبەستی هەجو و رسواکردنی کەسە بەناوبانگەکان دەنووسرێت. لەوانەیە باشترین نموونەی رۆمانی کلیلدار رۆمانی ((کێلگەی ئاژەڵەکان))[١٣٥]ی ((جۆرج ئۆرێل))[١٣٦] بێت کە تێیدا هەریەک لە ئاژەڵەکان لە راستیدا یەکێکن لە سەرکردە، سیاسییەکانی سۆڤیەتی پێشوو، لە نموونەکانی تری ((رۆمانی کلیلدار)) دەتوانین ناوی ئەم ڕۆمانانەش ببەین. (خۆریش هەڵدێ))ی ((ئەرنێست هەمەنگوای))، ((خاڵ و خاڵی بەرامبەری))[١٣٧]ی ((ئالدس هاکسلی))[١٣٨] (کە هاکسلی لەم رۆمانەدا تاڕادەیەک بە ئاشکرا سوودی لە کەسانی وەک ((دیڤید هێربێرت لارنس))[١٣٩] ((ئازولد موزلی))[١٤٠] و ((میولتن مێری)) بەناوی کەسایەتییەکانی چیرۆکەکەی وەرگرت)، زۆر لە رۆمانەکانی ((سۆمرست مۆم)) (کە هەندێک کەس لەبەرئەوەی کە لە رۆمانەکانیدا هەوڵی نەدەدا ناوی کەسەکان و نیشانەکانی بگۆڕێت، لۆمە و سەرزەنشتیان دەکرد) و رۆمانی ((نیوەی رێی بە هەشت))ی ((سەعید نەفیسی))یش.

٢٠- **رۆمانی گۆتیک (تۆقێنەر و ترسناک)**: لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ((گۆتیک)) بریتی بوو لە جۆرە شێوازێکی بیناسازی بە بنمێچی گومبەزین و نمایەکی گرژ و پڕ لۆچ و گومبەزی نوک تیژ و کۆلانی تەسک و تالاری گەورە و تاریک و ئەو ستونانەی کە لە سەرەوە شێوەی بنمێچی یان هەبوو. لە نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەیەمدا ئەو شێوازەی بیناسازی سەرلەنوێ (بەتایبەتی لە بەریتانیا دا) رەواجی پەیدا کردەوەو و لە هەمان قۆناغدا- بۆ وەلامدانەوەی نیوکلاسیکییەکان کە حەزیان لە عەقڵ و هەستی رواڵەتی دەکرد- ئەو جۆرە رۆمانە دروست بوو کە سوودی لە و فەزاو شوێنانە وەردەگرت کە لە چیرۆکەکانی خۆیدا و لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی ئەوەیە، کە روویان لە پاڵەوانێتی و مێرخاسی و بەناوبانگی

کردبوو و سوودیشیان لە شتە نهێنی و جادووییەکان وەردەگرت. ناونیشانی رۆمانی ((گۆتیک)) لە رۆمانێک بەناوی ((کۆشکی ئاترانتۆ))[١٤٢] وەرگیراوە کە ((هوراس والپول))[١٤٣] (١٧١٧-١٧٩٧ز) لە ساڵی ١٧٦٤زدا نووسی. ((کۆشکی ئاترانتۆ)) چیرۆکێکە لە سەدەی دوازدەیەم و سێزدەیەمی زایینی روودەدات و پڕە لە بێ بەزەیی و هەوەس بازی و تاوانباری و خوێنڕێژی (هەروەک لەو چیرۆکەدا تارماییەکی دڕندەیش هەیە). ئەم بەرهەمە وەک تۆوێک بوو کە دواتر گەشەی کرد و بووە هۆی فراوانی و پێگەیاندنی شێوەیەک لە رۆماننووسی- رۆمانی گۆتیک-. لەوانەیە بەشێک لەو ناولێنانە بە بەڵگەی ئەوە بێت کە ((والپول)) لەناو کۆشکێکی بچووک (لە نزیک لەندەن)دا نیشتەجێ بوو- و رۆمانی ((کۆشکی ئاترانتۆ))ی لەو شوێنەدا نووسی- کە خانووەکەش شێوە و فۆرمی بیناسازی گۆتێکی هەبوو. یاخود لەبەرئەوە بوو بێت کە ناوەڕۆکی رۆمانەکەی پەیوەندی بە سەدەکانی ناوەڕاستەوە هەبوو و تێکەڵی شتە مەترسیدارەکان و خوێنڕێژی و دڕندایەتی بوو. بەهەرحاڵ ((والپول)) لە رۆمانی ((کۆشکی ئاترانتۆ))- کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا روودەدات- بۆ یەکەم جار سوودی، لە شوێنی وەک کۆڵانە تەسکەکان و شوێنی پەڕینەوە و ڕێڕەوی ژێرزەمینی و سارداوەکان و دەرگا و ڕێگای تەڵەئامێز و پلیکانی تاریک و ترسناک ئەو ژوورانەی کە دەرگا و پەنجەرەکانیان بێ هەوا بوون و کتوپڕ دادەخرێن، وەرگرت.

زۆربەی رۆمانە گۆتیکییەکانی رابردوو چیرۆکەکانیان ترسناک بوون، بەجۆرێک کە خوێنەر لەکاتی خوێندنەوەیاندا مووی لەشی گرژ دەبوون و خوێنی لەشیشی سارد دەبۆوە. هەروەها کەسانی بلیمەت و سەیرو سەمەرە ، شوێن پێیان لەو جۆرە رۆمانانەدا هەبوو و بەزۆری چیرۆکەکانیان لە کۆشک و خانووە گەورەکاندا روویان دەدا کە شوێنی

هاتوچۆی تارماییەکان بوون و داڵانی نهێنی و ژێرزەمینی تاریک و گۆڕستان و پلیکانە ئاڵۆز و خوار و خێچەکان و فەزای چڕ و تاریک و ترسێنەریان هەبوون، یەکسەر نەمان و مردنی بە خەیاڵی خوێنەردا دەهێنا. ئەمانە هەمووی لەگەڵ ئەو رووداوانەی کە ئەنجامی هاتووچۆی ڕۆح و تارماییەکان بوون- کە هاوکات هاتوهاواریشی لێ دەکەوتەوە- تەواودەبوون، کەسەکانی شێوازی کۆنی ئەو رۆمانانە، تارمایی و کەسانی شێت و هەندێ جاریش پاڵەوانەکان بوون، لە جۆرە نوێیەکەشدا ئاژەڵی وەک پشیلە رەشەکان، رۆحە ترسێنەرەکان و هاوسەرە ستەمکارەکان و خزمەتکارانی پیر بەژێستی ترسناک و ژنانی نەخۆش و پەککەوتوو....تادیان بۆ زیاد کرا. هەڵبەت لەم جۆرە رۆمانانەدا کەسەکان ئەوەندە گرنگ نین و چیرۆکەکە تا ئەو ئاستە پەرو باڵیان پێدەدات کە رووداوەکە بەرەو پێشەوە ببەن. کەواتە باری سەرەکی رۆمانی گۆتیک لەسەرشانی رووداوەکان و داڕشتن و شوێن و فەزایە، کە هەموویان رێککەدەکەون تا ترس و دڵەڕاوکێ - کە ئامانجی سەرەکی رۆمانەکانی گۆتیکە- برژێننە ناوگیانی خوێنەرەوە. رۆمانە گۆتیکییەکان کاریگەرییان خستە سەر بەرهەمی هەندێ لە نووسەرە ناودارەکانیش. بۆ نموونە دەتوانرێ کاریگەریی رۆمانە گۆتیکییەکان لەسەر بەرهەمەکانی: ((هۆفمان))[١٤٤]، ((والتەر سکۆت)) ((ئەدگار ئالان پۆ))، ((ئاتانیل هاوتوون)) و ((برونتێ))یەکان (((ئەمیلی))، ((ئان)) و ((شارلۆن))) ببینرێن. تەنانەت ((چارلز دیکنز))یش لە ((بلیک هاوس)) و[١٤٥] (١٨٥٣ز) ((ئارەزووە گەورەکان))دا لە (١٨٦١ز) لەو رووداوانەی کە پەیوەندیی یان بە خاتوو ((هاڤی شام))[١٤٦]ەوە هەیە) کاریگەریی رۆمانە گۆتیکییەکانی پێوە دیارە. لەنێو بەرهەمە گۆتیکییەکاندا دەتوانرێ ئاماژە بۆ ئەم بەرهەمانە بکرێ:

((شمشێری درێژ))[١٤٧] نووسینی ((تۆماس لیلند))[١٤٨] له (١٧٦٢ز)، ((بارۆنی کۆنی ئینگلیز))(١٤٩) نووسینی ((کلارا ریڤۆ))(١٥٠) له (١٧٧٨ز)، (نهێنییەکانی کۆشکی ئادۆلفۆ))[١٥١] نووسینی ((ئان راد کلیف))[١٥٢] له (١٧٩٤ز) ((تۆڵەی کوشنده))[١٥٣] نووسینی ((ج. ر. مچورین))[١٥٤] له (١٨٠٧ز)، ((فرانکنشتاین))[١٥٥] نووسینی ((ماری شیلی))[١٥٦] له (١٨١٨ز) که بە بەرهەمەکە بوو بە دایکی فیلمە ترسناکەکان- ڕۆمانی گۆتیکی لە بەرهەمێکی تەواو توقێنەر و ترسناکەوە گۆڕی بۆ بەرهەمێک کە دەیەوێ ئەو ترس و دڵەڕاوکێیەی کە کۆمەڵگا و مرۆڤایەتی تەنیوە بخاتەڕوو). هەروەها ((درا کولا))[١٥٧] نووسینی ((برام ئستوکر)) له (١٨٩٧ز) [١٥٨].

لە سەردەمی ئێستادا لەبەر زیادبوونی ژمارەی خوێندەواران و پەیدابوونی کتێبی بچووک (گیرفانی) سەرلەنوێ ڕۆمانی گۆتیک گیانێکی تازەی کەوتوە تەوەبەر، هەروەها فیلمە ترسناکەکانی وەک ((دراکۆلا)) و ((فرانکنشتاین)) هۆکارێک بوون بۆ ژیانەوەی ئەو جۆرە ڕۆمانانە.

ئەمڕۆ هەندێ گۆڤاری تایبەتی ئەوتۆ بڵاودەبنەوە- کە سەرەڕای ئەوەی لە هێنانی ناوی گۆتیک خۆ دەپارێزن- بەڵام بە تەواوەتی بەرهەمە گۆتیکییەکان چاپدەکەن. بێگومان ڕۆمانە گۆتیکییەکانی ئێستا ئیدی کەمتر سوود لە شوێن (کۆشک و ژێرزەمین) و فەزای سەدەکانی ناوەڕاست وەردەگرن. ئەمڕۆ ڕۆمانە گۆتیکە واقعیەکان هەوڵدەدەن کە ئەو فەزایانە بە فۆڕمێکی تر دروستبکەن- بۆ نموونە چیرۆکە زانستییە ترسناکەکان- هەوڵدەدەن خوێنەرانی خۆیان بە شتە نادیار و نەناسراوەکان بترسێنن.

٢١- ڕۆمانی تۆمار و بەڵگەیی: ڕۆمانێکە کە لەسەر بنەمای شایەد و بەڵگەنامە و دکیۆمێنت دەنووسرێت و بەڵگەنامە و دکیۆمێنتەکانی ئەم جۆرە

ڕۆمانانە لە گوتاری ڕۆژمانەکان، ڕیپۆرتاژ و دۆسییەکانی دادگا، زانیاری کۆکراوە لە ئەرشیفەکاندا و دوایین و نوێترین بەڵگەنامەی ڕەسمی پێکدێن.

هەندێ نموونەی لە یادنەچووی ئەو جۆرە ڕۆمانە بریتین لە: ((تراژیدیای ئەمریکی))[١٥٩] نووسینی ((تیۆدور درایزر))[١٦٠] لە (١٩٢٥ز)دا و ((کوشتنی بە ئەنقەست))[١٦١] نووسینی ((ترومن کپوتی))[١٦١] لە (١٩٦٦ز)دا.

جۆرێکی تری ڕۆمانە بەڵگەنامەییەکان ئەو ڕۆمانانەن کە چیرۆکەکانی لە ڕووداو و ڕیپورتاژە گرنگەکانی ڕۆژەوە- کە نووسەری ڕۆمان خۆی لەو شوێنەدا ئامادەبووە- وەرگیراون وەک ڕۆمانی ((ئەمریکای ئارام))[١٦٣] نووسینی ((گراهام گرین))[١٦٤] لە (١٩٦٣ز)دا و ((پێڵاوەکانی ماسیگر))[١٦٥] نووسینی ((موریس وێست))[١٦٦] لە (١٩٦٣ز). یەکێک لە سەرنج ڕاکێشترین ڕۆمانە بەڵگەییەکان، ڕۆمانێکە بەناوی ((لە هەرێمی ئازاد دا))[١٦٧] نووسینی ((و. س. تی پال))[١٦٨] لە (١٩٧١ز)دا کە تێیدا سەرەڕای سوود وەرگرتن لە شێوازی تۆمار و بەڵگەیی، سوودی لە شێوازی ئاسایی چیرۆکنووسیش وەرگرتووە.

٢٢- ڕۆمانی نامەکاریی: لە ڕۆمانی نامەکاریدا گێڕانەوەی چیرۆک زیاتر بەشێوەیەکی تەواو لە ڕێگەی نامەکانی یەک یا چەند کەسێکەوە ئەنجام دەدرێت، ئەم شێوازە چیرۆکنووسییە دەرفەتێک دەخاتە پێش نووسەر تا:

* هەست و کاردانەوەی کەسەکان- بەبێ ئەوەی کە ئامادەبونی سەختی خودی نووسەر بەسەر چیرۆکدا بسەپێنێت- بە باشترین شێوە ڕوون بکاتەوە.

* بەشێوەیەک بنووسرێت تا خوێنەر وا هەستبکات کە ڕاستەوخۆ ئامادەیە لەناو دەقی ئەم ڕووداوەدا، چونکە بەزۆری نامەکان لەکاتی قەیران یاخود لەکاتێکدا دەنووسرێن کە بارودۆخ و ڕووداوی ناخۆش لە ئارادان.

* رووداو یاخود چیرۆکێک- لە ڕێگەی نامە و نووسینەکانی ئەو کەسە جیاوازانەی کە لەوانەیە لەگەڵ یەکتردا ناکۆک بن، یاخود لەڕووی تێگەیشتن و خوێندنەوەوە ئاستیان جیاواز بێ- لە چەندین گۆشەوە ببینرێن و بگێردرێنەوە.

سەرەرای ئەوانە کاتێ کە خوێنەر رۆمانێکی نامەکاریی دەخوێنێتەوە، هەست بەوە دەکات کە نووسەر بەتەواوەتی رێکخەری نامە راستەقینەکان بووە و بەم پێیە چیرۆکەکە واقعی تر خۆی دەنوێنێ، هەروەها لەبەر چۆنیەتی ئەو شێوازە، رۆمان حاڵ و هەوایەکی راستگۆیانە وەدەست دێنێ و سەرنجی خوێنەر بە توندی رادەکێشێت. هەروەها رۆمانە نامەکارییەکان مەیدانێکی فراوانتر دەخەنەبەر دەستی کەسەکان یا نووسەرە سۆزدارەکان تا بەهۆی ئەمانەوە سۆز و هەستەکانیان بە ئاسانی روون بکەنەوە و تاوتوێیان بکەن.

بەڵام کەموکوڕیش لەو جۆرە چیرۆک نووسییەدا هەیە. لەوانە ئەوەیە کە هەندێ جار شتی دروستکراو و باوەڕ پێنەکراو دەکەونە بەرچاو، چونکە واپێدەچێ کە نووسەرانی نامەکان بڕیاریان داوە کە لە هەر هەلومەرجێکدا بن، دەست بۆ پێنووس ببەن و نامە بنووسن، هەروەها کەسانی تریش هەمیشە لە چیرۆکەکەدا ئامادەن تا نامەکانیان بەبێ وەستان بخوێننەوە و هەندێ جار وەڵامیش بدەنەوە. سەرەرای ئەوەش ئەو شێوازە لە گێڕانەوەی چیرۆک پێویستی بە دووبارە کردنەوەی زۆرە، هەروەها ناهێڵێت خوێنەر و نووسەر بەتەواوەتی لەیەکتر نزیک ببنەوە. چونکە نووسەر ناچارە تەنیا رۆڵی رێکخەر ببینێت و راستەوخۆ خۆی بخاتەژێر دەسەڵاتی نامە نووسینی کەسەکانی چیرۆکەکەوە و بەو شێوەیە دەتوانێت بەڕادەی پێویست لە کەسانی ناو چیرۆکەکەی بکۆڵێتەوە. لەوانەیە هەر لەبەر هەمان هۆش بووبێ ((چین ئوستن)) کە خۆی لە پەیڕەوانی ((ریچارد سۆن)) بۆ و

(ئەو نووسەرەی کە رۆمانەکانی بەم شێوەیە دەنووسی)، شێوەی گێڕانەوەی چیرۆکی بەرێگای نامەوە وەلاناو گۆشەنیگای ((گێڕەرەوەی هەمووشت زان))- کە شێوەیەکە زیاتر نەرمی دەنوێنێ- بۆ نووسینی چیرۆکەکانی خۆی هەڵبژارد.

رۆمانی نامەکاری لەسەدەی هەژدەیەمدا، واتە بەزۆری لەوکاتەوە کە ((ساموئێل ریچاردسۆن)) رۆمانی ((پاملا))ی بەم شێوەیە نووسی (١٧٤٠ز) بوو بە سەرەتایەک و بەرەواج کەوت؛ لەوەو پاش بووە جێی سوود لێوەرگرتنی ئەو رۆماننووسانەی کە ((رۆمانی سۆزداری)) یان دەنووسی. لەپێش رۆمانی ریچاردسۆن، شێوەی نامەکاری زۆرتر لەسەر بوردە و چیرۆکە ئەخلاقی و کۆمیدییەکاندا بەکاردەهات، بۆ واقیعیتر پیشاندانی یان. یاخود بۆ ئەوەی کە بەجۆرێک ترش و خوێی سەفەر نامەکان و ئەو پڕوپاگەندانەی کە بۆ بێ ئابڕوویی تاکەکان یا نووسینە نیمچە مێژووییەکان زیاتر بکات، کەڵکی لێ وەردەگیرا، یان رێگایەک بوو بۆ ئاشکراکردنی نهێنییەکانی ناو دڵی ژنە عاشقەکان. بەڵام ((ریچاردسۆن)) ئەم شێوەیەی گۆڕی و کامڵی کرد.

لە رۆمانەکانی ریچاردسۆندا سوود لە دوو شێوە لە شێوازەکانی گێڕانەوەی چیرۆک وەرگیراوە بەڕێگەی نامەوە:

أ- لە رۆمانی ((پاملا))دا نامەکان لە رێگەی کەسایەتی سەرەکی و لە کاتی روودانی رووداودا دەنووسرێن.

ب- لە رۆمانی ((کلارسیا)) (١٧٤٨ز)دا چەند کەس لەگەڵ یەکتر نامە دەگۆڕنەوە، هەڵبەت پەیڕەوانی ((ریچاردسۆن)) شێوەی چیرۆکنووسییەکەی ئەویان فراوانتر کرد و فۆرمی نوێتریان بۆ زیاد کرد کە ئەمانەن:

١- شێوەیەک کە سەرجەم چیرۆکەکە یا ڕۆمانەکە بە هۆی نامەیەکەوە دەگێڕدرێتەوە.

٢- شێوەیەک کە چیرۆک لە ڕێگای ئەو نامانەی کە هەندێ کەس بۆ برادەرەکانی خۆیانی دەنووسن فراوان دەکرێت و بەزۆریش بۆ ئەوەی کە پێش لە دووبارەکردنەوە بگێڕێت، وەڵامی نامەکان لە ڕۆماندا ناهێت.

٣- شێوازی سوود وەرگرتن لە نامە نووسین وێڕای نووسینەوەی ڕووداوەکان یاخود نووسینی یادداشتەکانی ڕۆژانە.

٤- شێوەیەک کە تێیدا چەند کەسێک- کە چیرۆکەکانیان لە گرنگییەکی یەکسان بەهرەمەندن- لەگەڵ یەکتردا نامە دەگۆڕنەوە.

٥- شێوەیەک کە تێیدا بەڕێکەوت سوود لە نامەوەردەگرێت، ئەویش لە ناوەڕۆکی گێرانەوەی ڕاستە و خۆی چیرۆکەکەدا.

٦- شێوەیەک کە چیرۆک لە ڕێگەی نامەکانی نامەنووسێکەوە- کە نامەکانی ڕاستی ڕووداوەکانی پاڵەوانی چیرۆکەکە دەگرێتەخۆ- دەگێڕدرێتەوە.

لە سەدەی نۆزدەیەمەوە تا ئێستا نووسەران پێشوازییەکی وەهایان لە شێوازی گێرانەوەی چیرۆک لەڕێگای نامەوە نەکردووە؛ بەڵام زۆر لە ڕۆمان نووسان جاربەجار لە ڕۆمانەکانی خۆیاندا سوودیان لە شێوازی نامەنووسینیش وەرگرتووە.

لە نموونەکانی تری ڕۆمانە نامەکارییەکان دەتوانین ناوی ئەم ڕومانانەش بێنین. ((هۆمفری کلینکر))[١٦٩] لە نووسینی ((توبیاس جۆرج سمۆلت))[١٧٠] لە (١٧٧١ز)، ((ئیولینا))[١٧١] لە نووسینی ((فانی برنی))[١٧٢] لە (١٧٧٨ز) و ((پەیوەندییە مەترسیدارەکان))[١٧٣] لە نووسینی ((پیرچودرلوس دولاکلوس))[١٧٤]

٢٣- **ڕۆمانی ناوچەیی:** ڕۆمانی ناوچەیی ڕۆمانێکە کە سەرنجێکی تایبەت بە ناوچەیەکی دیاریکراو دەدا و هەوڵدەدات کە بەووردی نەریت و شێوەی قسەکردن و ڕەفتار و نەریتی کۆمەڵایەتی و مێژوو و کەلتوور و بیروباوەڕی خەڵک لە ڕێگەی چیرۆکەوە نیشانبدات، بەواتایەکی تر نووسەری ڕۆمانی ناوچەیی هەوڵدەدات کە هزر و بیری خۆی بخاتە سەر ناوچەیەکی تایبەت و ئەو کەسانەی کە لەم ناوچەیەدا دەژین بە بنەماو پایەی کاری خۆی دابنێت و نیشانبدات، کە ئەم ناوچەیە بەتایبەتی، چۆن کاردەکاتە سەر ژیانی خەڵکەکە. بێگومان ڕەنگە شوێنی سوود لێوەرگرتنی ڕۆمانی ناوچەیی تێکەڵاوێک لە گوند و شار واتە هەردووکیان بێ یا یەکێک لەم دوانە بێت. بۆ ئەوەی کە بزانین ڕۆمان ناوچەییەیان نا دەبێت تەماشابکەین کە ئایا دەتوانرێ ڕووداو و کەسەکانی ئەم ڕۆمانە- بەبێ ئەوەی زیانێکی بنەڕەتی بە چیرۆکەکە بکەوێت- لە ژینگە و هەلومەرجێکی تردا دابنرێن یان نە.

یەکەمین نووسەرێک کە توانی پەی بە ئەگەری سوود وەرگرتن لە کەسەکانی ژینگەیەکی تایبەت و پەیوەندی بەرامبەر لەنێوان ژینگەیەکی تایبەت و کەسایەتییەکان ببات، کەسێک بوو بە ناوی ((ماریا ئەدجەوەت))[١٧٥] لە (١٧٦٧-١٨٤٩ز)؛ کە لە نموونەی ڕۆمانەکانی ئەودا دەتوانرێ ناوی ڕۆمانی ((بلیندا))[١٧٦] لە (١٨٠١ز)دا ببردرێت. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا نووسەرانی (وەک ((برێت هارت))[١٧٧]، ((مارک تۆین))، ((جۆرج واشنگتون کیبل))، ((سارائورن جویت))[١٧٨]، ((مێری ی. ویلکیتر فریمن))[١٧٩]) لە ئەمریکای باکوور پەیدابوون کە هەموو هەوڵ و کۆششی خۆیان لەپێناو ڕوونکردنەوەی بارودۆخی سروشتی، بیناکان و شێوەی قسەکردن و جلوبەرگ و ئەخلاق و ڕەفتار و شێوەی هزری خەڵکی لەناوچەیەکی تایبەتدا - لە ڕێگای چیرۆکەوە- بەگەڕخست. ئەوەندە بە

ماندوو نەناسی و سەختی لەو ڕووەوە چوونە پێشەوە کە ئەم گرنگی دانە بەناوچەیەکی تایبەت، بوو بە شۆڕشێک لە جیهانی نووسیندا، هەڵبەت هەموو چیرۆکەکان بەزۆری لە شوێن و ناوچەیەکی تایبەت ڕوودەدەن، بەڵام نووسەرانی ئەم شۆڕشە -زۆربەیان- لە بنەڕەتدا چیرۆکیان بۆ مەبەستی وەسف و ڕوونکردنەوەی خەڵک و لایەنی ژیان و ناوچە تایبەتی یەکەیان دەنووسی.

سێ کەس لە بەناوبانگترین نووسەرانی ڕۆمانە ناوچەییەکان ((تۆماس هاردی)) (کە ناوچەی ((وسیکس))ی بەریتانیای لە بەرهەمەکانیدا زیندوو کردەوە) ، ((ئارنۆلد بنت))[١٨٠] (کە چیرۆکی زۆر لەبەرهەمەکانی لەبەریتانیادا ڕویان داوە، بەتایبەتی لە سێ ڕۆمانیدا کە لە بارەی (پێنج شار)ەوە نووسیونی. ((ویلیام فۆکنەر)) (کە لە چیرۆکەکانیدا وێنەی ژیانی خەڵکی لە باشووری ئەمریکای باکووردا کێشاوە) بوون. لەنێو نووسەرانی تری ڕۆمانە ناوچەییەکاندا دەتوانرێ ناوی ((ئەمیلیا پاردو پاتان))[١٨٣]، ((گراتسیادلدا))[١٨٤]، ((ئەیڤ ئاندریچ))[١٨٥] و ((جۆن ژونو))[١٨٦] بهێنرێت.

٢٤- ڕۆمانی نوێ: هەروەک دیارە ئەم زاراوەیە لەو کاتەدا لە ڕەخنەی ئەدەبی فەرەنسیدا سەری هەڵدا کە ((ئالان ڕۆپ گرێی)) لە ساڵی (١٩٥٥ز) چەند گوتارێکی لە گۆڤارەکانی ئەوکاتەدا لە بارەی ((چۆنیەتی و ئایندەی ڕۆمان))ەوە نووسین. بێگومان پاشان ئەم گوتارانە لە کتێبێکدا بەناونیشانی: ((لەبارەی ڕۆمانی نوێ))[١٨٧] لە (١٩٦٣ز)دا کۆکرانەوە. شۆڕشی ڕۆمانی نوێ- هەڵبەت ئەگەر بتوانرێ ناوی شۆڕشی لێ بنرێ- لەو ڕووەوە کە هەموو میتۆد و ڕێککەوتنەکانی ڕابردووی ڕۆماننووسی ڕەت دەکاتەوە، بەشێکە لەو شۆڕشانەی کە تەمای شەڕی لەگەڵ کتێبەکانی ڕابردوودا هەیە. ((ڕۆپ گرێ))ش وەک پەیام بەری ئەم شۆڕشە زۆر لەو

ڕۆماننووسانەی پێش خۆی ((بەپیرە پیاوانی سەرەڕۆ)) دەزانی. لە ((ڕۆمانی نوێ))دا دارشتنی کاری چیرۆکی (زنجیرە ڕووداوی ڕێک)، شێوازە ئاساییەکانی گێڕانەوەی چیرۆک، هزر و بیروباوەڕ، وەسفکردن و ڕوونکردنەوەی کەسایەتییەکان و تاد، هیچ قسە و باسێکیان لەسەر ناکرێ. بە بۆچوونی ئەوانەی کە بڕوایان بە ڕۆمانی نوێ هەیە، دەبێت ڕۆمانی نوێ دەربارەی کەلوپەل و شتەکان (Things) بێت، واتە نواندن و دیتنی تاکێک بۆ هەبووەکان و شتە بەرجەستەکان یا بە دەربڕینێکی تر دەبێت، نوسێنکی ریک وپێک و شیکاری بێت لە بارەی شتە بەرجەستە و عەینییەکان(ohject). لەگەڵ ئەوەشدا کە بەکردار زۆر لە ڕۆمانە نوێکان هەر ئەم جۆرە بوون و ئێستاش هەر بەو شێوەیەن، بەڵام لەوانەیە باشترین نموونەی ڕۆمانی نوێ لەم بارەیەوە ڕۆمانی بەرجەستە و بەهێزی ((گۆڕان))[١٨٨]ی ((میشێل بوتور)) بێت لە (١٩٥٧ز).

بێگومان تیۆرەکانی ئەوانەی کە باوەڕییان بە ڕۆمانی نوێ هەیە، لەبارەی ئەرک و فۆرمی ڕۆمانەوە، بەهیچ شێوەیەک تیۆری نوێ نین. بۆ نموونە ((جوریس کارل ئویسمانس))[١٨٩] زۆر لەپێش ئەمانە لێکۆڵینەوەی لەبارەی لایەنی هەڵسوکەوتی ڕۆمان لەگەڵ شت و کەلوپەلەکان و ئەوەی کە چۆن دەبێت هەڵسوکەوتە کەسییەکان لە ڕۆماننووسیدا بەلاوە بنرێن نووسی بوو. هەروەها ((کافکا))[١٩٠] نیشانی دابوو کە شێوەکانی بەڵێن نامەی ڕۆمان لە ڕوونکردنەوە و وەسفکردنی کەسەکاندا، بەهیچ شێوەیەک ئیلزامی و زەروور نین یا ((جیمس جویس)) لە بەرهەمەکانیدا بەڕاشکاوی گوتبووی کە ڕۆمان ئەوە نییە کە هەردەبێ ((پلۆت))ی هەبێت. سەرەرای ئەمانە ((لویی فریناند سلین))[١٩١] لەناو زۆر لە ڕۆمانەکانی خۆیدا، ئەو بابەتانەی بەهەوێنی کارەکەی خۆی دانابوون کە لە پاشان وجودییەکان بونگەرامەکان (Existeniaists) و دامەزرێنەرانی نیهیلیسم (Absurdism) و

(بەتایبەتی شانۆی پووچ)ی کردنە مورید و شوێن کەوتووی خۆی. هەمدیس نووسەرانی وەک ((مارسل پرۆست))، ((ولیام فۆکنەر))، ((ساموئیل بێکت)) و ((ئەلبێر کامۆ)) بە بەرهەمەکانیان نیشانیان دابوو کە دەتوانرێ زۆر لە پەیمانەکان و میتۆدە ئاساییەکان لە رۆماننووسیدا بە ئاسانی بخرێنە لاوە.

بەهەرحاڵ ئەو رۆمانە نوێیانەی کە دەتوانرێ وەک نموونە لەم رووەوە ناویان بێنین ئەمانەن: ((وتەی کۆتایی))[192] لە (١٩٤٧ز) و ((یەزدان))[193] لە (١٩٤٨ز) نووسینی ((موریس بلانشو)) ((ئێرەیی)) لە (١٩٥٧ز) ((سەر لێ شێواو))[194] لە (١٩٥٩ز) نووسینی ((ئاڵن رۆپ گرێ))، ((کات رابواردن)) لە (١٩٥٧ز) و ((قۆناغەکان))[195] (١٩٦٠ز) نووسینی ((میشێل بوتور))؛:

((روخساری نەناسراوێک))(١٩٦) لە (١٩٤٧ز) و ((گوێتان لە دەنگیان دەبێ))[197] لە (١٩٧٢ز) نووسینی ((ناتالی ساروت))[198] ((خەڵەتاندن))[199] لە (١٩٤٥ز)، ((گژوگیا))[200] لە (١٩٥٨ز)، ((چیرۆک))[201] لە (١٩٦٧ز) و ((شەڕی فارسل))[202] (١٩٦٩ز) نووسینی ((کلودسیمۆن)).

پەراوێزەکان

1- Hard Times.

2- yeast.

٣- charles king sely رۆحانی و رۆماننووسی ئینگلیزی (١٨١٩-١٨٧٥ز).

4- Mary Barton.

٥- Elizabeth Gaskell رۆماننووسی ئینگلیزی (١٨١٠-١٨٦٥ز).

6- Middlemarch.

٧- George washington cable نووسەری ئەمریکی (١٨٤٤-١٩٢٥ز).

٨- Richard Wright چیرۆکنووسی رەشپێستی ئەمریکی (١٩٠٨-١٩٤٠ز).

٩- Ralph Elison نووسەری رشپێستی ئەمریکی (١٩١٤- ؟).

10- Muck rakers.

١١- Thon Dos Passos نووسەری ئەمریکی (١٨٩٦-١٩٧٠ز).

١٢- Erskinc Cald well نووسەری ئەمریکی (١٩٠٣-١٩٨٧ز).

١٣- Games Thowas Farrell رۆژنامەنووس و رۆماننووسی ئەمریکی (١٩٠٤-؟).

١٤- Alan Paton نووسەری ئەفریقیای باشوور (١٩٠٢).

15- cry, The Beloved country.

16- The Vicar of wake field.

١٧- oliver Golds Mith شاعیر و شانۆ نوس و رۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٢٨-١٧٧٤ز).

18- Man of Feeling.

١٩- Henry Mackenzie رۆماننووسی سکۆتلەندی (١٧٤٥-١٨٣١ز).

20- Adven tures of caleb willians.

٢١- willian Godwin فەیلەسوف و ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٥٦-١٨٣٦).

22- The Murders in the Rue Morgue.

٢٣- Arthur Conan Doyle داستاننووسی ئینگلیزی (١٨٥٩-١٩٣٠ز).

24- Sherlock Holmes Stries.

25- Hol mes.

26- Dr. Watson.

٢٧- Agatha christie نووسەری ئینگلیزی (١٨٩١-١٩٧٦).

28- Hercule Poirot.

٢٩- Dorothy Sayers نووسەری ئینگلیزی (١٨٩٣-١٩٥٧).

30- lord Peter Wimsey.

٣١- Freeman Wills Crofts نووسەری ئیرلەندی (١٨٧٩-١٩٥٧ز).

٣٢- Edgar wallace نووسەری ئینگلیزی (١٩٧٥- ١٩٣٢ز).

33- Reeder.

٣٤- Georges Simenon نووسەری بەرەچەڵەک بەلجیکی (١٩٠٣).

35- Maigret.

36- The Unfortunate Traveller.

٣٧- Thomas Nash نووسەر و شانۆنووسی ئینگلیزی (١٥٦٧-١٦٠١).

38- Waverly Novels.

39- Scarlet Letter.

40- Gone With the Wind.

٤١- Margaret Mitchel نووسەری ئەمەریکی (١٩٠٠-١٩٤٩ز).

٤٢- Leo Tolstoi ڕۆماننووسی بەناوبانگی ڕووسی (١٨٢٨-١٩١٠).

43- War and Peace.

٤٤- William Makepeace Thackeray ڕۆماننوسی ئینگلیزی (١٨١١-١٨٦٣).

٤٥- Alexandre Dumas ڕۆماننووسی فەرەنسی (١٨٠٢-١٨٧٠ز).

٤٦- Victor Hugo شاعیر و ڕۆماننووسی فەرەنسی (١٨٠٢-١٨٨٥).

٤٧- Charles Read شانۆنووس و ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٨١٤-١٨٨٤ز).

٤٨- Hervey Allen نووسەری ئەمەریکی (١٨٨٩-١٩٤٩).

49- T. H. White.

٥٠- Carola oman نووسەری ئینگلیزی (١٨٩٧).

51- Mary Stuart.

٥٢- Georgette Heyer ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٩٠٢-١٩٧٤).

٥٣- Emile Zola ڕۆماننووسی فەرەنسی (١٨٤٠-١٩٠٢).

54- Le Roman Experimental.

55- The Great Expectations.

56- David Copper Field.

57- L' Education Sentimentale.

58- Children of Violence.

٥٩- Doris Lessing نووسەری ئینگلیزی (١٩١٩-).

60- Firday.

61- Three Musketeers.

٦٢- William James فەیلەسووف و دەروونناسی ئەمریکی (١٨٤٢-١٩١٠).

63- Principles of Pscychology.

٦٤- Foder Dostoevki گەورە ڕۆماننووسی ڕووس (١٨٢١-١٨٨١).

65- La Recherche du temps Perdu.

٦٦- Epictetus فەیلەسووفی ڕەواقی یۆنان، سەدەی یەکەمی زایینی.

٦٧- John Locke فەیلەسووفی ئینگلیزی (١٦٣٢-١٧٠٤).

٦٨- Edouard Dujardin نووسەر و ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی (١٨٦١-١٩٤٩).

٦٩- ؟

70- Leopold Bloom.

71- Stephen Daedalus.

72- Molly Bloom.

73- Mrs Dalloway.

74- To the Light house.

75- Sound and Fury.

76- Troilus and Criseyde.

77- Hamlet.

٧٨- William Shakespeare شانۆنامەنووس و شاعیر و ئەکتەری ئینگلیزی (١٥٦٤-١٦١٦).

٧٩- George Meredith شاعیر و ڕۆماننووسی ئینگلیز (١٨٢٨-١٩٠٦).

80- Anna Kare nina.

٨١- Joseph Conrad ڕۆماننووسی لاهای بەرەچەڵەک ئینگلیزی (١٨٥٧-١٩٢٦).

82- Pride and Prejudice.

83-Arcadia.

84- Philip Sidney. شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٥٥٤-١٥٨٦)

85- Rosalynde.

٨٦- Thomas lodge شاعیر و ئەکتەری ئینگلیزی (١٥٥٨-١٦٢٥ز).

87- As you Like it.

88- The Mayor of Caster bridge.

89- Barren Ground.

٩٠- Ellen Glasgow ڕۆماننووسی ئەمریکی (١٨٧٣-١٩٤٥ز).

91- Time of Man.

٩٢- Elizabeth Madox Roberts شاعیر و ڕۆماننووسی ئەمریکی (١٨٨١-١٩٤١).

93- Tobacco Road.

94- The Tree of Man.

٩٥- Patrick Wite ڕۆماننووسی ئوسترالی (١٩١٢).

٩٦- Samuel Beckett نووسەر و شانۆنووسی ئێرلەندی (١٩١٢).

97- Finnegans Wake.

98- Waves.

٩٩- Jean- Paul Sartre فەیلەسووف و شانۆنوس و ڕۆماننووسی فەرەنسی (١٩٠٥-١٩٨٠ز).

100- La Nausee.

١٠١- Maurice Blanchot ڕۆماننووس و ڕەخنەگری فەرەنسی (١٩٠٧).

102- Thomas L'obscure.

١٠٣- Albert Camus ڕۆماننووس و شانۆنووسی فەرەنسی (١٩١٣-١٩٦٠ز).

104- L' Etranger.

١٠٥- Philip Toynbee ڕۆماننووس و ڕۆژنامەنووسی ئینگلیزی (١٩١٦).

106- Tea With Mrs Good man.

107- La Jalousie.

١٠٨- Michel Butor ڕۆماننووس و ووتارنووسی فەرەنسی (١٩٢٦).

109- L' Emploi du Temps.

١١٠- Ranyner Heppenstall شاعیر و ڕەخنەگر و ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٩١١).

111- Connecting Door.

112- The Shearers.

113- Christine Brook-Rose.

114- out.

115- Such.

116- Between.

١١٧- Clande Simon نووسەری فەڕەنسی (١٩١٣).

118- Laroute de Flandrs.

119- Notre - Dame.

120- Madame Bovary.

121- The Sorrows of young werther.

122- Les Miserables.

١٢٣- Herbert Geeorge Wells ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٨٦٦-١٩٤٦ز).

١٢٤- George Bernard Shaw شانۆنوس و ڕۆماننووس و ڕەخنەگری ئیرلەندی (١٨٥٦-١٩٥٠ز).

١٢٥- Hilaire Belloc نووسەری ئینگلیزی (١٨٧٠-١٩٥٣).

١٢٦- Gilberth Keith Chesterton ڕۆژنامەنووس و نووسەری ئینگلیزی (١٨٧٤-١٩٣٦).

١٢٧- John Gelsworthy ڕۆماننوس و شانۆنووسی ئینگلیزی (١٨٦٧-١٩٣٣ز).

١٢٨- Bertolt Brecht شاعیر و شانۆنووسی ئەڵمانی (١٨٩٨-١٩٥٦ز).

129- Love on the Dole.

١٣٠- Walrer Green Wood شانۆنووس و ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٩٠٣-١٩٧٤).

١٣١- Maksim Gorki نووسەری ڕووسی (١٨٦٨-١٩٣٦ز).

132- Lord of the Flies.

١٣٣- William Golding نووسەری ئینگلیزی (١٩١١).

134- Alton Locke.

135- Animal Farm.

١٣٦- George orwell ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٩٠٣-١٩٥٠).

137- Point Counter- Point.

١٣٨- Aldous Huxley ڕۆماننووس و ڕەخنەگری ئینگلیزی (١٨٩٤-١٩٦٣ز).

١٣٩- David Herert Lawrence ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٨٨٥- ١٩٣٠ز).

١٤٠- Oswald Mosley زیندەوەرزانی ئینگلیزی (١٨٤٤-١٨٩١).

١٤١- Middleton Murry نووسەری ئینگلیزی (١٨٨٦-١٩٥٧).

142- The Castle of otranto.

١٤٣- Horace Walpole نووسەری ئینگلیزی (١٧١٧-١٧٩٧).

١٤٤- Ernest Theodor Wilhelm Hoffmann نووسەر و مۆسیقازان و نیگارکێشی ئەڵمانی (١٧٧٦-١٨٢٢).

145- Bleak House.

146- Havisham.

147- Long Sword.

148- Thomas Leland.

149- The old English Baron.

١٥٠- Clara Reeve ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٢٩-١٨٠٧).

151- Mysteries of Vdolpho.

١٥٢- Ann Radcliffe ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٦٤- ١٨٢٣ز).

153- Fatal Revenge.

١٥٤- Charles Robert Maturin ڕۆماننووس و دراماتیکی ئیرلەندی (١٧٨٠-١٨٢٤).

155- Frankenstein.

١٥٦- Marry Shelley ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٩٧-١٨٥١).

157- Drocula.

١٥٨- Bram Stoker نووسەری ئینگلیزی بەڕەچەڵەک ئیرلەندی (١٨٤٧-١٩١٢).

159- An American Tragedy.

١٦٠- Theodor Dreiser نووسەری ئەمریکی (١٨٧١-١٩٤٥ز).

161- In cold Blood.

١٦٢- Truman Capote نووسەری ئەمریکی (١٩٢٤).

163- The Quiet American.

١٦٤- Graham Greene ڕۆماننووس و شانۆنووسی ئینگلیزی (١٩٠٤).

165- In The Shoes of Fisherman.

١٦٦- Morris West ڕۆماننووسی ئوسترالی (١٩١٦).

167- In afree state.

١٦٨- V. S. Naipaul نووسەری ئینگلیزی (١٩٣٣).

169- Hum phry Clinker.

١٧٠- Tobias George Smollett ڕۆماننووسی ئینگلیز (١٧٢١-١٧٧١ز).

171- Evelina.

١٧٢- Fanny Burney ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٥٢-١٨٤٠).

173- Le Lisaisons Dongereuses.

١٧٤- Pierre choderlos de lados نووسەری فەڕەنسی (١٧٤١-١٨٠٣ز).

١٧٥- Maria Edge worth ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٧٦٧-١٨٤٩).

176- Belinda.

١٧٧- Bret Harte نووسەری ئەمریکی (١٨٣٦-١٩٠٢ز).

١٧٨- Sara orne Jemett نووسەری ئەمریکی (١٨٤٩-١٩٠٩).

١٧٩- Mary E. Wilkins Freeman نووسەری ئەمریکی (١٨٥٢-١٩٣٠).

١٨٠- Arnold Bennet ڕۆماننووس و دراماتیستی ئینگلیزی (١٨٩٧-١٩٣١).

181- Five Towns.

182- Potteries.

١٨٣- Emillia Pordo Bazan نووسەری ئیسپانیای (١٨٥٢-١٩٢١).

١٨٤- Grazia Deledda نووسەری ئیتالی (١٨٥٢-١٩٢١).

١٨٥- Ivo Andric نووسەری یوگسلافی (١٨٩٢-١٩٧٥).

١٨٦- Jeam Giono نووسەری فەڕەنسی (١٨٩٥-١٩٧٠ز).

١٨٧- Pour Un Nauveau Roman.

188- La Modification.

١٨٩- Joris karl Huymans ڕۆماننووسی فەڕەنسی (١٨٤٨-١٩٠٧ز).

١٩٠- Franz Kafka شاعیر و نووسەری نەمساوی (١٨٨٣-١٩٢٤).

١٩١- Louis- ferdin and celine ڕۆماننووسی فەڕەنسی (١٨٩٤-١٩٦١).

192- Le Dernier not.

193- Le Tres - Haut.

194- Dans Le Labyrin the.

195- Degr's.

196- Portrait D'un Inconnu.

197- Vaus Les Entendez.

١٩٨- Nathalie Sarraute نووسەری فەڕەنسی (١٩٠٢).

199- Le Tricheur.

200- L' Herbe.

201- Histoire.

202- La Bataille De Pharsale.

رۆمانی ئەمڕۆ

((مالکام برادبری))

رۆمان کەم و زۆر شێوازێکی نوێی ئەدەبیاتە کە ئێمە بە زۆری خاڵی دەستپێکردنی لە ((دۆن کیشۆت)) و ((سێرڤانس)) ەوە (١٦٠٥) وەردەگرین و لە هیچ کامێک لە کەلتووره رابردووەکانی جیهانیش تووشی نابین. رابردووی ((گێڕانەوە)) بەقەدەر ڕابردووی کاتە، تەنانەت گێڕانەوەی نووسراویش مێژوویێکی زۆر درێژی هەیە. بەڵام رۆمان شێوازێکی تایبەتە لە گێڕانەوە، کە هەمان داهێنانی چیرۆکی درێژ و پەخشان ئامێزە بەپشت بەستن بەریالیزم و بەرهەمی ئەزموون و خەیاڵە نوێیەکانی تاکەکەس، کە هاوکات لایەنێکی گشتی و جیهانیش نییە. لە کەلتووری خۆماندا (مەبەست لە کەلتووری نووسەرە)، رۆمان شێوازێکی سەرەکی ئەدەبی (٢٥٠) ساڵەی رابردووبووە و هێشتا هەر لەسەر توانای خۆی ماوە. لە سەدەی هەژدەیەمدا رۆمان بەرگریکەر و پارێزەری ئافرەتانی ماڵەوە و خزمەتکارە خوێندەوارەکان بووە و لە سەدەی نۆزدەیەمدا کەرەستەی خوێندنی بۆ خێزانەکان ئامادە دەکرد. لە سەدەی بیستەمدا کاتەکانی بێکاری و گەشتکردنە درێژخایەنەکانی بە شەمەندەفەر و فرۆکەی، پڕکردونەتەوە. سەرەڕای بوونی رکابەری پڕ هەواداری وەک سینەما

و تەلەفزیۆن، رۆمان هێشتا هەر دەخوێندرێتەوە و هێشتاش هەر سەرنج ڕاکێشە. لە کەلتورەکەماندا ژمارەیەکی زۆری رۆمان نووسراون و بڵاوکراونەتەوە و لەناو خەڵکیشدا زۆر دەکرێن یاخود بە ئەمانەتیش وەردەگیرێن؛ و ئومێدیش دەکرێت کە هەر ساڵێک بە وشێوە بخوێندرێنەوە. رۆمان سەلیقەی جۆراوجۆر و جیاوازی خوێنەرەکانی، لەگەڵ بوونی پلەی جیاواز، کە لەڕووی جدی بوونەوە هەیانە، هێناوەتە ئاراوە. ئەگەر لە ئێمە بپرسن بۆچی کاتمان بە خوێندنەوەی ئەو کاغەزانەی کە پڕن لە درۆ بەسەردەبەین یان بۆچی دەبێت بکەوینە ژێرکاریگەریی ئەو شیکردنەوە و توێژینەوانەی کە لە بارەی خەڵک و، کۆمەڵ و ژیان دەکرێن- بەزانینی ئەوەی ئەو رۆمانانە کەسانێک نووسیوویانە کە بە شێوەی پیشەیی و زانستی بۆ شیکردنەوە و تاوتوێکردنی ئەم جۆرە مەسەلانە پەروەردە نەکراون- لەوانەیە نەتوانین وەڵام بدەینەوە. رۆمان بە پێکهاتەی خەیاڵەکان و ریالیزم، ماوەیەکی درێژە کە بە بەڵگەی جیاوازەوە سەرنجی ئێمەی بۆ لای خۆی راکێشاوە، هەندێ کات تەنیا لەبەرئەوەی کە گێڕانەوەیەکی سادەیە و، هەندێ کاتیش بە بەڵگەی ئەوەی کە راڤەیەکی ئاڵۆزی ئەزموونەکانە. زۆرجاریش تەنیا لەبەرئەوەی کە شێوازێکی هونەرییە، ئێستاش سەرباری گەشەسەندنی پسپۆڕییەکان و کارامەیی لە بواری زانستی مرۆڤایەتییدا و سەرەڕای ئەوەی کە جۆرەها هونەری نوێ سەریان هەڵداوە، کەم بەڵگە لەبەردەستن، کە رۆمان لە ئەنجامدانی ئەم کارانە وەستا بێ. بەواتایەکی تر، ئەم جۆرە نووسینە ئەزموونی و نوێیە هێشتا توانای خۆی پاراستووە. هەڵبەت ئەو رۆمانەی کە ئێمە ئەمڕۆ دەیناسین بە تەواوەتی جیاوازە لەگەڵ ئەو رۆمانەی کە لە سەدەی هەژدەیەم و تەنانەت لە سەدەی نۆزدەیەمیشدا هەبووە. چونکە لە کۆتاییدا رۆمان هەمان تێکەڵاوی ئەزموونەکانە و لەبەرئەوەی کۆمەڵگە و بیروباوەڕو ئەزموونەکانیش گۆڕاون و ناوەڕۆکی زەینی مرۆڤ جیاوازە لەگەڵ ئەوەی

لەپێشدا هەبووە، کەواتە ڕۆمانیش گۆڕاوە. هەڵبەت شێوازی بەدوای یەکدا هاتن پارێزراوە ئەم شێوە ئازاد و سەرتاپاگیرە هەمیشە جۆرە بەردەوامی یەکی بوونیادی هەبووە. هەندێ جار دەگوترێت ڕۆمان مردووە بەڵام لە ڕاستیدا وانییە. ڕۆمان شێوەیەکی لەبەرێک کشاوەی هەیە و دەکرێ بشگۆڕدرێت، لەوانەیە هەر هەمان ئەو خاڵە بووبێتە هۆی ئەوەی مانەوەی زامن بێت و توانایەکەیشی بۆ ڕوونکردنەوەی کۆمەڵی مرۆڤایەتی و دروستکردنی ، واتە ئەو کارەی کە هەمیشە دەیکرد، بپارێزێت.

شوێنی ئێستای ڕۆمان

کاتێ کە ڕۆمان لەدایکبوو، لە هەندێ لایەنەوە هەر ئەو ڕۆمانەبوو؛ واتە بەرهەمی کەلتووری ژینگەیەکی نوێ بوو، و دوو شتی بنچینەی واتە ئامراز و گوێگری نوێی هێنانە ئاراوە. ئامراز هەمان ئەو کتێبە ئامادە و چاپکراوە بازرگانیانە بوون کە دواتر لەسەر کاغەزی هەرزان و کتێبە بچووک و گیرفانییەکان چاپکران و ئاستی خوێندەواری هەموو خەڵکییان بەرزکردەوە و گوێگرانیشی لە چینی پێشکەوتنخواز و زەحمەتکێشی خەڵکی شار بوون، کە چێژ و بەهایەکی نوێیان هەبوو. ڕۆمان شێوازێکی تازەی ڕوانینی بۆ ژیان لەگەڵ خۆی هێناو لەدواییشدا بوو بەهۆی فراوانبوونی هونەر چ لە ڕووی هونەرییەوە و چ لەلایەنی کۆمەڵایەتیشەوە، لە پاشان شێوەی چیرۆکی و گێڕانەوەی وەرگرت کە لەلایەن خەڵکەوە پێشوازی لێکراو، ئەرکەکەی بووبە باس کردن لە ئەزمونگەلێکی تارادەیەک ئاشنا، کە بە زمانێکی تاڕادەیەک ڕاستگۆیانە دەنوسران. کەواتە ڕۆمان بەقسەی یەکێک لە ڕەخنەگرەکان جۆرێک بوو لە ((گرۆتینی شارنشینەکان)). لەوکاتەوە تا ئەمڕۆ ڕۆمان ویستویەتی زۆرترین ڕادە، بەهرە، لە ئەفسون و ئەو ڕاکێشانە بوونیادییە وەرگرێت. کە گێڕانەوەی چیرۆکی، هەیەتی و گوێگرێکی زۆر بەرەو خۆی

ڕاکێش بکات و سوود لەو ئەفسونانەی کە لەلای خەڵک پەسەندن وەرگرێت و لەکۆتاییدا لەگەڵ ئەزموونە نیمچە ناسراو و ئاساییەکان ڕووبەڕوو بێتەوە. هەروەها هەوڵی داوە پێ بەپێی لەگەڵ مەیلەنوێییەکان و چینە گەشەسەندووەکان بچێتە پێشەوە و خۆی لەگەڵ شێوازە نوێیەکانی چاپ و بڵاوکردنەوە بگونجێنێت. ڕۆمان بە گەشەسەندنی خۆی، زیاتر لە شێوازە هونەرییەکانی دیکە لەسەر سنووری ئەدەبیات و نا ئەدەبیاتەکان نزیک بۆوە؛ بەم دواییانەش بەرەو جۆرە چیرۆکبێژییەکی ساکار و، ڕۆژنامەنووسیی و باس و گفتوگۆ و نووسینە ڕێنوێنی و ئەخلاقییەکان کشاوە. هەڵبەت دواجار جدیتر و ئاڵۆزتریش بووە و خۆیشی وانیشان داوە کە جووڵەی تێدایە و دەگۆڕێ و شایستەترین قاڵبی هونەریی هەیە.

ئێستا جارێکی تریش، شۆڕشێکی نوێ لە هۆکارەکانی پەیوەندییە گشتییەکان و موخاتەبەکاندا ڕوویداوە، دووبارە پیشەسازی و هونەر هاوئاراستە لەگەڵ گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان دەچنە پێشەوە. هەڵبەت ئێستا گۆڕانکارییە پیشەسازییەکان لە پیشەسازی چاپ دوورکەوتوونەتەوە و ڕوویان کردۆتە هۆکارەکانی پەیوەندییە گشتییە ئەلەکترۆنییەکانی وەک ڕادیۆ، سینەما و تەلەفزیۆن؛ کە بێگومان پێویستییە بازرگانییە فراوانەکانیش بوونەتە هۆی ئەوەی تاڕادەیەکی زۆر بەهرە لەوانە وەربگرن. گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان بریتین لە هەمان گەشەسەندنە کۆمەڵایەتییە زۆر و یەکپارچەکان. ئەو کۆمەڵگایەی کە هەل ومەرجە چینایەتییەکەی زۆر کەمترە، ژمارەی زیاتر و یەکدەستتریش بووە.

ئەو کۆمەڵگایە دەیهەوێ دەنگ و باس و کەلتوورەکەی بەشێوەیەکی هەڵچوو لە ناوەندێکی هاوبەشەوە وەرگرێت؛ هەر لەبەر ئەو هۆیەشە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن تا ئەم ئاستە گرنگن (لە ڕاستیدا لەبەر هەمان هۆ یەکێک لەو هۆکار و توانایانەن کە ئەزموونەکانمان یەک دەستتر و وێکچووتر دەکەن).

بەدڵنیاییەوە ئەم هۆیانە تاڕادەیەک ڕۆمانیان لەو پایەیەی وەلاناوە کە تاکە پێشەنگی گۆڕەپانی کەلتوور بێت - لەبەرئەوەش کە چیرۆک لە ڕێگەی وێنەوە خێراتر دەگوازرێتەوە نەک لە ڕێگەی وشەوە- بۆیە ئەو هۆیانە دەتوانن بەشێوەیەکی کاریگەرتر بەروونکردنەوە و پەراوێزی کەمترەوە چیرۆک بگێڕنەوە. ئەو هۆکارانە سوود لە هەندێ لە شێوازە بەڵگەنامەییەکانی ڕۆمانیش وەردەگرن. بۆ نموونە لەبارەی بەشەکانی تری گۆمەڵگەوە بۆمان دەدوێن؛ یا ئەوەی کە چ شتێک کۆمەڵگە ناچار بەکارکردن دەکات؛ یان ئێمە چی لە بارەی خەڵک دەزانین؛ یاخود ژینگەی خۆمان چۆن دێتە بەرچاوی خەڵکی تر هەروەها چ کێشەیەک کار لە ژیانمان دەکات. پەیدابوون و گەشەسەندنی ڕۆژنامە پڕ تیراژەکانی کۆتایی سەدەی رابردووش کاریان کردۆتە سەر ڕۆمان. بەڵام لەو بارەیەوە دەتوانرێ کاردانەوەی ڕۆمان بە ئاشکرا لە بەرامبەریدا ببینرێت. ڕۆمان لە بەرامبەر ڕۆژنامەدا هەمان ئەو کاردانەوانەی نیشانداون کە نیگارکێشێک لە بەرامبەر وێنەگرێکدا نیشانیان دەدات. هەندێ شتی لەوانە وەرگرتووە و لە بەرامبەر هۆنەرە نوێیەکانیشدا کاردانەوەیەکی گونجاوی پیشانداوە و بەو شێوەیە گەشەی کردووە و جۆری نوێ تری هێناونەتە ئاراوە. واپێ دەچێ کە ئەو حاڵەتە سەرلەنوێ لە ئەدەبی چیرۆکنووسیدا لە حاڵەتی سەرهەڵدانەوەدا بێ. چیرۆک هەوڵدەدات خێرایی بینین لە هۆیەکانی گەیاندن وەربگرێ و لە هەمان کاتیشدا لەو هۆیانە دووربکەوێتەوە. بە کورتی ڕۆمان دەستی لە ئەنجامدانی کار و ئەرکەکانی خۆی نەکێشاوەتەوە، چونکە لە کۆتاییدا ڕۆمان هێشتا هەندێ تایبەتمەندی خۆی لە بەرامبەر رادیۆ و تەلەفزیۆن و سینەمادا پاراستووە. کتێبەکان شێوەیەکی گونجاویان هەیە کە تایبەتە بە خۆیان. بە ئاسانی دەتوانرێ هەڵبگیرین و بگوازرێنەوە و لەکاتی پێویستدا، بە ئاسانی بۆیان بگەڕێنەوە، خوێنەر بەویستی خۆی و لەو شوێنەدا کە خۆی دەیەوێ، بەخێرایی دەتوانێ کتێب بگرێتە دەست و بیخوێنێتەوە. بە

بۆچوونی نووسەران ڕۆمان لەرووی فۆرمی چیرۆکی و گێڕانەوەوە زیاتر لە هەر شێوازێکی تر لەبەردەستی نووسەردایە. ڕۆمان زیاتر لە هەر قاڵبێکی تر تاکە کەسی و تایبەتییە و دەستی نووسەر چ لەرووی هونەری یەوەو و چ لەرووی تایبەتمەندییە تایبەتەکان بە هزری ئەو، لەم قاڵبە هونەرییەدا زیاتر کراوەیە، نووسین لە هەر هۆیەکی تر وردترە و فاکتەرە یارمەتیدەر و پێوەندیدارە گرنگەکان ئەوەندەی کاردەکەنە سەر دەقی شانۆیی تەلەفزیۆنی یان فیلمنامە، ئەوەندە لەسەر ڕۆمان یا نووسین کاریگەر نابن. بەواتایەکی تر لەکاتی نیشاندان و خوێندنەوەی ڕۆمان بۆ خوێنەر، ڕادەی دەست تێوەردانی هۆکارەکانی تر زۆر کەمترە.

هەروەها لە پاش جەنگی جیهانیش ڕۆمان لە بەرامبەر گوێگرە نوێیەکانیدا کاردانەوەی نیشانداوە و گۆڕاوە. ڕۆمانی هاوچەرخ کەمتر لە جاران بۆ سێ دەستەی، ڕۆمانی ڕۆشنبیران، ڕۆمانی خەڵکانی خوێندەوار، ڕۆمانی خەڵکی (عەوام) دابەش دەبێت. ڕۆمانی ئەمڕۆ پێداویستییەکانی سەلیقە و شێوازە نوێیەکان دەستەبەر دەکات، سەرەڕای ئەوەش بەدڵنیاییەوە ڕۆمان تاڕادەیەک چینی ناوەڕاست و خوێنەرە کۆنەکانی خۆی لەدەستداوە و کتێب لە شوێنە بەرزەکەی خۆی تاڕادەیێک هاتۆتە خوارەوە. لە سەرەتاکانی ئەم سەدەیەدا هەر ڕۆماننووسێک ناوبانگ و سەرکەوتنێکی گەورە و پێگەیەکی باڵای وەدەستدەهێنا. هەروەها قسەکردن لەسەر ڕۆمان شوێنێکی تاڕادەیەک زۆری لە لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا داگیردەکرد و کەسایەتییە بەناوبانگەکانی وەک ((ئارنۆلد بنت)) دەیانتوانی تەنیا بە هێنانی ناوی نووسەرێک لە ڕۆژنامەیەکدا ناوبانگەکەی زیاتر بکەن. بەدڵنیاییەوە ڕۆماننووسی ئەمڕۆ ئەو توانا و دەستەڵاتە سەرنج ڕاکێشەی جاران و ئەو هەست و نەستەی لایەنی شێوەدان بە کەلتووری کۆمەڵگا و چێژ و سەلیقەی خوێنەرانییان نییە، وەک ئەوەی کە ((لارنس ستێرن))، ((چارلز دیکنز)) و ((ئارنۆلد بنت)) و ((ئانتونی

ترۆلۆپ))[١] دەرک و هەستیان دەکرد، ئەم تایبەتمەندییانەی رۆماننووسان لە کاتی سەرەتاکانی ئەم سەدەیە کەم کەم لەناوچوون، کە جیاوازی کەلێنی نێوان رۆماننووسانی ((جدی و پەیامدار)) و رۆماننووسانی ((پەسەند لە لای زۆربەی خەڵک))ی قووڵتر کرد. بێگومان ئەمڕۆ رۆماننووسانی، پەسەند لەلای زۆربەی خەڵک, فەزای بازاڕی بازرگانی لە رابردوو تەسکتر دەبیننەوە. هەرچەند هێشتاش بەرهەمی پڕ فرۆشی بازاڕی و بازرگانیش شیاوی گرنگی پێدانن.
بۆ نموونە بەرهەمی رۆماننووسانی وەک ((ئیان فلمینگ))[٢] نەک تەنیا زۆرباش دەفرۆشرێن بەڵکو خوێنەرانیش وابەستەییەکی توندیان پێیانەوە هەیە. هێشتاش لەوانەیە ئەمڕۆ چینی ناوەند رۆمان بخوێننەوە. سەرەڕای ئەوەش دەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی کتێبی بەرگ ئەستووریش بووە هۆی گۆڕانی بازاڕی کتێب و بەلای رۆماندا شکایەوە: کتێبە بەرگ ئەستوورەکان رۆمانییان خستە بەردەستی خوێنەری زیاتر، بەتایبەتی بەردەستی گەنجەکان.
درێژتر بوونی ماوەی خوێندنی تاکەکانی کۆمەڵگا (کە لە راستیدا هەندێ لەو ماوەیە بۆ خوێندنەوەی چەند رۆمان دادەنرێت)، یارمەتی رۆماننووسە جدی و پەیامدارەکانی داوە، چونکە ژمارەی خوێنەرە ورد و قووڵەکانی رۆمان زیادبوون. ئەگەرچی بێجگە لەوەش بەگشتی ئارەزووشیان بۆ ئەدەبیات زیاتر بووە.
لەگەڵ ئەوەشدا بارودۆخی ژیانی رۆماننووسانی ئەمڕۆ لە چاوجاران پاڵنەرێکی باش نییە، بۆ نموونە بە بەراوردکردن لەگەڵ ((والتر سکۆت)) و ((جۆرج ئەلیوت)) لەوانەیە رۆماننووسی ئێستا سوودێکی وەها لە کارەکەی نەبات و ئەوەندەش بەجدی وەرناگرێت.
کەوابوو رۆماننووسی ئەمڕۆ بە ئەگەرێکی بەهێز، لە سنووردارییەکانی ئێستا و هەروەها تایبەتمەندییەکانی شێوازی کاری خۆی وەک هۆکارێک بۆ بەیانکردن و هۆکارێک بۆ کارتێکردن و سەرکەوتن، ئاگادارە. بارودۆخی ژیانی

رۆماننووس ئەمڕۆ بەلای کەمەوە لە بەریتانیادا لەرزۆکە، کەوابوو سەیر نییە کە رۆماننووسی ئەو وڵاتە سەرەڕای رۆمان شانۆی تەلەفزیۆنی، فیلمنامە و شانۆش بنوسێت و هەندێ جاریش شیعر بهونێتەوە. راستییەکەی ئەوەیە کە سەردەمی ئێستا بەلایەنی کەمەوە لە بەریتانیادا لە سەردەمە گەورەکانی رۆمان نییە. گەرچی پێدەچێ بارودۆخی رۆمان لە فەڕەنسا یان لە وڵاتە یەککگرتووەکان شتێکی تر بێت. بەهەرحاڵ ژمارەی ئەو رۆمانانەی کە لە هەر ساڵێکدا بڵاودەبنەوە، رۆژ بە رۆژ لە زیادبووندان و رۆماننووسانی ناسراو و بەهێز ئێستاش هەر لە کۆمەڵدا دەردەکەون.
هەروەها بەگشتی ئاستی رکابەریی لەبواری رۆماننووسیدا زۆر هەڵکشاوە و بەرهەمی رۆماننووسەکان هێشتا خوێنەری زۆریان هەیە.
بەگەورەیی بنوسرێ ساڵی ١٩٦٨ز بەگشتی (٣١٤٢٠) کتێب لە بەریتانیا چاپکراون کە لەم ژمارەیە (٢٠٩٤) دانەیان رۆمان بووون. بەزۆری ئەو رۆمانانە کە بێگومان هەموویان رۆماننووسە ئینگلیزەکان نەیان نووسیون، یەک بەرگی و بە بەرگی ئەستوور بڵاوکراونەتەوە و هەریەکەیان نزیکەی (٧٥٠٠٠) وشەیان هەبووە و سەرەڕای ئەوەش زۆربەی ئەو رۆمانانەی کە پێشتر بڵاوبوونەوە، لە پاش یەک یا دوو ساڵ وەستان، دووبارە چاپکرانەوە، هەروەها زۆر لە رۆمانەکانی رابردووش کە بە بەشێک لە بەرهەمە کلاسیکییەکان دەژمێردرێن بە بەرگی ئەستوور دووبارە بڵاوکرانەوە. بێگومان شێوەی چاپ و درێژی رۆمانەکان هەمیشە دیاریکراو و بەپێی رێککەوتن نەبووە. لە رابردوودا بەزۆری رۆمانەکان گەلێک درێژتر بوون و زۆربەشیان لە سێ بەرگدا و بەنرخێکی زۆر یان بە پاشکۆ و شێوەی بەش بەش چاپ دەکران. بۆ نموونە یەکێک لە بەرهەمە بەناوبانگەکانی سەدەی هەژدەیەم واتە رۆمانی ((ژیان و بیروباوەڕی تریسترام شندی))ی ((لارنس ستێرن)) بە نۆ بەرگی بچووک لە ساڵەکانی ١٧٦٠-١٧٦٩دا بڵاوکرایەوە. رووداوی چیرۆکە کە

لە کاتێکدا بە کۆتا هات کە نووسەرەکە مرد. سەدساڵ دواتر ((چارلز دیکنز)) زۆر لە رۆمانەکانی بەشێوەی بەش بەش و یەک لەدوای یەک کە هەریەکەیان (٣٢) لاپەڕە دەبوون چاپکردن و لە پاشان هەر رۆمانێک لە بەرگێکدا کۆکرایەوە. هەریەکێک لەو نووسەرانە دەیانتوانی بەپێی کاردانەوەی سۆزی خوێنەرەکانیان رێچکەی چیرۆکەکانیان بگۆڕن. جگە لەوەی کە رۆمانی نوێ کورتتر و کامڵترە بە بەراووردکردن لەگەڵ پارچە و فۆرمی ئەو کتێبانەی کە لە رابردوودا بڵاودەبوونەوە، تاڕادەیەک هەرزانترشە، و لە رێگەی ئەو کتێبخانانەی کە ئەندامێتییان بە خۆراییە، زیاتر بەردەستی خوێنەر دەکەوێت (لە کاتێکدا کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا کتێبخانە گەرۆکەکان مەبلەغێکیان وەکو حەق دەست وەردەگرت). لەنێو رۆمانەکانی ساڵێک پێشتردا (لە ساڵی ١٩٦٨ز) هەموو جۆرە رۆمانێک لە هەر ئاستێکدا دەبینرا، زۆربەیان پەیوەستن بە یەکێک لە بەشەکانی رێچکەی رۆمانەوە، بۆ نموونە دەتوانین، رۆمانە دڵدارییە پڕ رووداوەکان (Romance) یان رۆمانەکانی دڵداری بۆ خوێنەرە جیاوازەکان و چیرۆکە تاوانی و پۆلیسییەکان و رۆمانە زانستییەکان و رۆمانە مێژوویی و بەرهەمە نیمچە دزێوەکان ناوببەین. بەڵام تەنها بەشێک لەم بەرهەمانە، کە بێگومان هەموو جۆرەکانی سەرەوە دەگرێتەوە، هەوڵیا داوە کە شتێک زیاتر لە پێویستییە ئاساییەکانی گوێگرەکانیان بەجێ بێنین،و تەنها هەرئەم بەشە لە ڕۆمانەکان، کەم و زۆر هەوڵیان داوە، دەست بدەنە لێکۆڵینەوەیەکی قوڵ لە ماهیەت و دەرکی ئەزموونە ئینسانییەکان و لۆژێکی ئەخلاقی و ئاڵۆزییەکانی جۆری ژیان، کە بۆ لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندن هەڵیان بژاردوون. یان هەوڵیانداوە رەگ و ریشەیەکی قووڵتری کۆمەڵگە و ئاڵۆزییەکانی و پێکهاتەیەکی وردتری شێوەی رۆمان وەدەستبێنن. هەر ئەوانە توانایەکی (لە ناخدا هەڵگریان) بالقوە هەیە بۆ مانەوە و، رەخنەگرانی رۆژنامە و هەفتەنامە بەهێز و گرنگەکانیش، کاتێ کە لە هەر هەفتەیەکدا لەگەڵ زیاتر لە (١٠) یا (٢٠)

رۆمان رووبەڕوو دەبنەوە و دەیانەوێ چوار یا پێنج رۆمانی باش بۆ لێکۆلینەوە هەڵبژێرن، هەر لەناو ئەو رۆمانانەدا بژاردەکەن. هەربۆیە لەوانەیە لە هەر ساڵێکدا زیاتر لە (٥٠٠) رۆمان لەنێوکۆی ئەو رۆمانانەدا وەکو پێویست تاوتوێ نەکرێن؛ کە بێگومان لەنێو ئەوانەشدا و لە هەنگاوی دواتردا تەنها کەمێک هەڵدەبژێردرێن تاووردتر بخوێندرێنەوە، ئێستا ژمارەی ئەو رۆمانانەی کە رەخنەگران لەکاتی توێژینەوەی ساڵانەی ئەدەبیاتی چیرۆک یان لێکۆڵینەوەی رۆمانە نوێیەکانی دەیەی ١٩٦٠دا، باسێکیان لێوە دەکەن، لەم ژمارەیەش کەمترن، لێکۆڵەرەوەکانی بڵاوکراوەکان دەتوانن رۆڵێکی گرنگ لە دەستنیشانکردنی چارەنووسی رۆماندا بگێڕن؛ گومانی تێدانییە کە بە ناچاری ئەوان لە هەڵە پارێزراو نین، کەواتە دیاریکردنی سنوور لە نێوان ((توانا)) و ((شاکار بوون))دا زۆر سەختە. چونکە ئەوان لەلایەکەوە دەبێت خێرا کاربکەن و لەلایەکی ترەوە گەلێک رۆمان هەن کە پێویستە لێیان بکۆڵدرێتەوە. هەڵبەت دادگایەکی تریش بۆ پێداچوونەوەی بڕیاری دەرکراو هەیە کە دادوەرەکانیان هەمان خوێنەرەکانن. زۆر رۆمان هەبوون کە لە نێوان ئەنجوومەنە تایبەتییەکان یان گرووپ و دەستەی دیاریکراودا ناو بانگیان دەرکردووە –لە گرووپە بچووکەکانی وەک هاورێیانی نووسەرەوە، بگرە تا کۆمەڵێکی تایبەت لە رۆشنبیران، وەچە، چین یان توێژێکی تایبەت لە کۆمەڵگا- بۆ نموونە رۆمانی Lord of the Rings لە نووسینی ((تالکین))[٣] سەرەتا ناوبانگی لەنێو خوێنەرە گەنجەکانیدا دەرکرد و لە ئەنجامدا بۆ لای رەخنەگران گەڕایەوە و ناچار ئەوانیش بە شێوەیەکی تایبەتی لێیان کۆڵییەوە.

هەروەک بینیمان رۆمان بۆ هەڵبژاردن و بەناوبانگ بوون پێویستە رێگایەکی دوور و درێژ ببرێت و ئەم پرۆسەیە لە هەندێ لاوە تا رادەیەکی زۆر پەیوەندیی بە شانسەوە هەیە. ئەو کێشەیە بەشێکە لە دیاردە فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگا و پێویستی بەراڤەکردنێکی کۆمەڵناسانە هەیە. بەزۆری رۆمان لەنێو

گرووپێکی تایبەت و لەکاتێکی دیاریکراودا دەگەشێتەوە. ئەو سەرسامییە گشتییەی بەهۆی بڵاوبوونەوەی کتێبی ((کوڕە گەنجی تووڕە))ەوە لە سەرەتای شەستەکاندا هاتەئاراوە گەواهییێکی ئاشکرای ئەو دەربڕینانەیە. بەڵام ڕۆمان بێجگە لە بەرجەستەکردنی ڕێگاو میتۆدێکی تایبەت تاڕادەیەکی زۆر واتا و چەمک و سەلیقە یان ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی تایبەتیش ئاشکرادەکات. ڕۆمان ناوەڕۆکی خۆی بۆ خوێنەر ڕوون دەکاتەوە و دەتوانێ قووڵتر ڕاڤە و شیبکرێتەوە. ئەو شێوازەی ڕۆمان نەک تەنها لە ئەدەبیاتی چیرۆکی ئێستادا، بەڵکو لە ئەدەبی چیرۆکی ڕابردووشدا جێی گرنگی پێدان بووە. بێگومان ئەو مەسەلەیە تەنها لە بارەی ڕۆمانێکەوە ڕاستە کە لێکۆڵینەوەیەکی دەگمەنی ئەنجام دابێت و، سەرنج ڕاکێش بوونیشی تەنها مەیلێکی کۆمەڵایەتی نەبێت. بەواتایەکی وردتر ئەو ڕۆمانە بێت کە لەڕووی ڕەخنەی ئەدەبییەوە گرنگ و بەنرخ بێت.

هەڵبەت هەمیشە ڕەخنەی ئەدەبی ئاگای لە سەرچاوەی کۆمەڵایەتی و کەلتووری ڕۆمان بووە و سوودی لێوەرگرتوون. وەڵامی ئەرێیی خەڵک بۆ هەندێ لە ڕۆماننووسان هەمیشە نیشانەیەکی گرنگی سەلیقە و ئارەزوویە، چونکە ڕۆماننووسەکان توانای ئەوەیان هەیە کە وردەکارییەکانی پرسە کۆمەڵایەتییەکان بەڕوونی نیشانبدەن کە لای ئەندامانی ئەو کۆمەڵگەیە گرنگن، ڕۆماننووسان هەمیشە ئەو ئەفسانانە دەگێڕنەوەکە لەلای خەڵک گرنگن. وەک ئەفسانەی ستایشکەری سەرکەوتن، کە لە بەرهەمی ((جۆن براین))دا[٥] بەناوی ((ژووری سەرەوە))[٦] بەرجەستە بوو؛ یان سوود وەردەگرن لە شێوە زار و خوو و ڕەوشتێکی تایبەت لە بەرهەمەکەیاندا. ئەو بابەتەی دوایی هۆکارێکی سەرەکییە لە بەشێکی سەرکەوتنی ((هەمەنگوای))دا. هەروەها ڕەنگە ئەوان لە بەرهەمەکانیاندا باس لەو بەشانەی کۆمەڵگا بکەن کە پێشتر فەرامۆشکراون، وەک بەرهەمی ((شەوی شەممە و بەیانی یەک شەممە))[٧]ی ((ئالان سیلیتۆ))[٨]،

یان لەوانەیە وەک ((بێگانە))ی ((کامۆ))، وێنەیەک لە ڕوانینی مرۆڤێک لە خۆی بخاتەڕوو.

جگە لەوەش لەوانەیە هەوڵبدەن جۆرە گونجانێکی هاوبەش بدەن بە خوێنەرە نوێیەکانیان و کەلتووری گرووپێکی نوێ لە کۆمەڵگادا؛ وەک هەمان ئەو کاریگەرییەی کە ڕۆمانی (The Catcher in the Rye) ((سالینجەر))[٩] کردوویەتە سەر خوێنەرە گەنجەکانی خۆی، هەموو ئەو کارانە بەشێکی بەرهەمی گرنگ و پڕ واتای ڕۆمانن.

بارودۆخی ڕۆمان لە بەریتانیادا لە پاش جەنگ، لەڕووی شۆڕشەوە لە فۆڕمدا، زۆرباش نەبووە، بەڵام ڕۆمان لە بەریتانیا ڕێبەرایەتی لێکۆڵینەوەیەکی تاڕادەیەک جدی لەبارەی ژیانی خەڵکی گرتۆتە ئەستۆی خۆی. هەندێ لە ڕۆماننووسانی وەک ((لارنس دورل))[١٠] و ((ئایریس مرداک))[١١] و ((ساموئیل بێکت)) شێوازێکی زۆر ئەزموونیانەیان لە ڕۆماننووسیدا گرتۆتەبەر؛ کەسانی تری وەک ((کینگزلی ئەمیس))[١٢] و ((جۆن واین))[١٣] و ((ئالن سیلیتو)) و((ئەنگوس ویلسۆن))[١٤] زیاتر هەوڵ و تێکۆشانی خۆیان لەپێناو لێکۆڵینەوەی شێوازە نوێیەکانی، ئەزموونی کۆمەڵایەتی، و لایەنی نووسینی نوێ بۆ بارودۆخی ئێستای کۆمەڵگا، خستۆتەگەڕ.

((ئایرس مرداک)) جارێکیان گوتبووی لە ڕاستیدا دوو جۆر ڕۆمانمان هەیە ڕۆمانی ((سپی و ڕوون)) کە زیاتر بایەخ بە پوختکردنەوەی پلۆت و دانانی نەخشەیەکی وردەدەن بۆ خستنەڕووی ڕۆمان و؛ ڕۆمانی ((ڕۆژنامەیی)) کە پەیوەندی بەڕووداو و ڕووبەڕووبوونەوەی ژیانەوە هەیە و هەوڵدەدات کاردانەوەیەکی هەستیارانە لە بەرامبەر ڕاستیەکاندا نیشانبدات، کە تازە و ڕاستەوخۆ بێت.

دواتر ڕوونی کردبۆوە کە ڕۆمان پێویستی بەدوو توخم هەیە یەکێکیان ((هەستی ئەفسانەیی)) و ئەوی تریش ((هەستی واقیعیەت))ە. لە ڕۆمانی

هاوچەرخدا واتە رۆمانی ئێستا، مەیلی خوێنەر زیاتر رووەو هەستی واقیعیەت دەچێت. چونکە رۆمانی ئێستا راستی و ئەزموونەکانی دەوروبەری خۆی بۆ روون دەکاتەوە و لە چوارچێوەی جیهانی دەوروبەریدا رێنمایی دەکات. بەڵام هەموو رۆمانەکان تەنانەت ئەوانەی کە بە وردەکاری زیاتر و درێژتر دەنووسرێن، جۆرە پێکهاتەیەکی هۆشیار و وردیان هەیە؛ واتە جۆرە فێڵێکی هونەرییان تێدا بەکارهاتووە و ئەگەر دەبیبنین کە رۆمانی ئێستای بەریتانیا زیاتر بایەخ بە تۆخمی واقیعیەت دەدات نەک ئەفسانە، لەوانەیە دوو هۆی هەبێت:- یەکەم ئەوەی کە لە پاش جەنگ دونیای ئێمەی زۆر گۆڕاوە و ئێمە ناچارین بۆ بینین و دەرککردنی جیهان؛ دووەم ئەوەیە کە ئێمە میراتگری راستەوخۆی ئەزموونە گەورەکانین لە گۆڕەپانی رۆماننووسی هاوچەرخدا. ئەو ئەزمۆنانەی کە بەرهەمی کاری نووسەرەکانی سەرەتای ئەم سەدەیەن وەک ((هنری جیمز)) ((جیمز جویس)) و ...تاد، ئەو ئەزموونەش ئەوەندە فراوان و بونیاتنەرە، کە نووسەرانی ئەمڕۆ وا هەستدەکەن ئیتر ناتوانن زیاتر بچنە پێشەوە. لەگەڵ ئەوەشدا هەر رۆژێک کە تێدەپەرێت، نیشانەگەلێکی زیاتر لە بزاڤی رۆماندا بەرەو سەردەمێک لە گۆڕانکاری (وێنەیی) و (فۆرم) لە بەریتانیادا دەبینرێن؛ کە بێگومان ئەو بزاڤە پێشتر لە فەرەنسا و ئەمریکای باکووردا سەری هەڵداوە. ئەگەرچی ئەم ئەزموونانە وەک ئەزموونی نووسەرە نوێخوازەکانی سەرەتای سەدە نین، کەواتە ئەوەندە شیاوی باس نین. بەڵام ئەزموونەکانیان میتۆدێکن بۆ درککردنی قووڵتری چۆنیەتی ئەزموونەکانی ئێستا؛ چ لەو رووەوە کە ئەوان ئەم ئەزموونانە درێژتر و بە وردەکاری زیاترەوە روون دەکەنەوە، یان ئەوەی کە هەوڵیانداوە پێکهاتەیەکی چیرۆکیی ئەو تۆیان دەستکەوێ کە لەگەڵ ئەو ئەزموونانەدا بێتەوە.

رەخنەی رۆمان

((ئایرس مرداک)) دەڵێت ((دەبێت رۆمان هەمیشە دووکار ئەنجامبدات (یەکێکیان ئەوەیە کە جیهانی دەرەوەی خۆی بناسێ و دووەمیشیان ئەوەیە کە لەنێو خۆیدا بۆ دۆزینەوەی زیاتر بگەڕێ واتە بەدوای زمان و پێکهاتە و شێوەی خۆیدا بگەڕێ)). ئەگەر بڕیار بێت کە ئێمە وەک خوێنەر پەی بە چۆنیەتی رۆمان ببەین، دەبێت ئەو توانایەمان هەبێت کە هەم لە واقیعیەتی رۆمانێکی تایبەتدا نقووم ببین و هەم لێی دووربکەوینەوە و تێروپڕ لە فۆرمی بەرهەمەکە بکۆڵینەوە و باش لە بابەت و ئالۆزییەکانی بڕوانین. بێجگە لەوەش دەبێت خۆمان بە توانا بین تا هێز و توانای ئەزموونەکانی بەرهەمێکی تایبەت ستایش بکەین و هونەرەکەشی ببینین. بۆ ئەوەش، تا بتوانین باشتر لێی بکۆڵینەوە، دەبێ بتوانین تەکنیکەکەی لەگەڵ تەکنیکی رۆمانەکانی تردا بەراورد بکەین. کاری رەخنەی ئەدەبی خستنەرووی ئەو پرسیارانەیە کە پەیوەندییان بە هەردوو روانینەکەوە هەیە؛ واتە لەلایەکەوە دەیەوێت پرسیارێکی دیاریکراو لەبارەی بەرهەمێکی تایبەت کە لەلامان گرنگە - وەک ئەم شیعرە، ئەم شانۆیە، ئەم رۆمانە- بخاتەروو تا بەم شێوەیە بتوانێت بەناوی ئەزموونێکی جیاواز و تایبەت بەخۆی(منحصر بفرد) ستایشیبکات، و لەلایەکی ترەوە چەند هەنگاوێک بێتە دواوە و لەگەڵ بەرهەمەکانی تردا بەراووردی بکات. واتە چەند پرسیارێکی گشتی و هەمەلایەن بکات لەبارەی چەند و چۆنی شێوەی بەرهەمەکە و مێژووەکەی و ئەو میتۆدەی کە پشتی پێ بەستراوە، و مانا کۆمەڵایەتی و گرینگەکەی. کاری سەرەکی رەخنە- کە جۆرە کاردانەوەیەکی زەینییە لە بەرامبەر کتێبێکی تایبەتدا- لەو کاتەیدا کە پێویستە، گەشە دەستێنێ و فراوان دەبێت، بۆ ئەوەی بەرهەمەکان لەگەڵ یەکتر بەراوورد بکات و بەیەکیانەوە ببەستێت؛ ئەمە بەو واتایەیە کە بەدەرککردنێکی گشتیی، خاسیەت و تایبەتمەندییەکانی فۆرمی ئەم قاڵبە هونەرییەی دەستکەوێت کە نووسەر وەک

ڕێگایەکی ئاشکرا سوودی لێوەردەگرێت، ، بە بۆچوونی هەر نووسەرێک ڕۆماننووسین کارێکە تارادەیەک تاکەکەسییە، لە ڕاستیدا جۆرە کۆششێکە بۆ ڕێکخستنی ئەزموون و دیدی تایبەتی بە نووسەر لە فۆرمێکی گونجاو و جێگای پەسەندا. بەڵام ڕۆمانەکان پەیوەندییان بەرابردووی خۆیانەوە هەیە و هەر نووسەرێک تێگەیشتنێکی دیاریکراوی هەیە بۆ شێوازی ئەو قاڵبە هونەرییەی کە هەڵی دەبژێرێت. یان بەلانی کەمەوە لەبارەی ئەو ئەزموونانەی کە دەیەوێت سوودیان لێوەرگرێت، زانیاری هەیە. بە بۆچوونی ڕەخنەگری ئەدەبی کە لە دەرەوە تەماشا دەکات، ڕۆمان هەرچەند کاری تاکەکەسییە، بەڵام پەیوەندیی بە ڕەوشتی باو و کۆمەڵی هاوبەشی ڕۆمانیشەوە هەیە؛ هەڵبەت لەوانەیە ئەم ڕەوشتە بگۆڕێت.

کەواتە ڕەخنە لە نێوان پرسیارە تایبەتییەکان و پرسیارە گشتییەکاندا واتە ئەوەی کە ((ئەم ڕۆمانە تایبەتییە چییە؟)) و ((ڕۆمان بەشێوەیەکی گشتی چییە؟)) هەمیشە لە ناجێگیریدایە. ئامانجی ڕەخنەش دۆزینەوەی ئەو ڕێگایانەیە, تابتوانرێ لە بارەی ئەم پرسیارانە باس و لێکۆڵینەوە بکرێت، چونکە بە تەواوی، ڕەخنە کاردانەوەیەک نییە لە بەرامبەر کۆمەڵە کتێبێکدا، بەڵکو شێوەیەکە بۆ قسەکردن لەسەر کتێبێک و دۆزینەوەی زمانێکی گونجاوە کە بتوانرێ وەکو خوێنەر ئەزموونەکان بخرێنەروو. ڕەخنە هەر دەبێت سەرتاپاگیر و کۆکراوە بێت و ئەمە بەو واتایەیە کە نابێت تیۆرە زەینییەکان بکەونە پێشی لایەنە کردەییەکان. واتە نابێت باسەکە تەنیا جەخت لەسەریەک جۆر کتێب یاخود یەک جۆر شیعر بکاتەوە.

پەراوێزەکان

١- Anthony Trollope ڕۆماننووسی ئینگلیزی (١٨١٥-١٨٨٢).

٢- Jan Fleming نووسەری سکۆتلەندی (١٩١٦).

٣- John Tolkien نووسەری ئینگلیزی (١٨٩٢-١٩٧٣).

4- Angry young Man.

٥- John Braine نووسەری ئینگلیزی (١٩٢٢).

6- Roman at the Top.

7- Saturday Night and Sunday Morning.

٨- Alan Sillitoe نووسەری ئینگلیزی (١٩٢٨).

٩- Jerome David Salinger نووسەری ئەمریکی (١٩١٩).

١٠- Lawrence Durrle نووسەر و شاعیری ئینگلیزی (١٩١٢).

١١- Iris Murdoch نووسەری ئیرلەندی (١٩١٩).

١٢- Kingsley Amis نووسەری ئینگلیزی (١٩٢٢).

١٣- John Wain نووسەری ئینگلیزی (١٩٢٢).

١٤- Angus Wilson نووسەری ئینگلیزی (١٨٩٥).

پێناسەی ڕۆمان

((مالکام برادبری))

پێناسەکردنی ڕۆمان لە پێناسەکردنی جۆرە ئەدەبییەکانی تری، وەک شیعر و شانۆ زۆر سەختترە؛ هەر لەبەر ئەوەشە کاتێک لە ڕەخنەی ئەدەبیدا توێژینەوە لە بارەی ڕۆمانەوە دەکرێت، ڕووبەڕووی گیروگرفتی زیاتر دەبینەوە. بۆ ئەو پێناسە هەڵنەگرییەی ڕۆمانیش دەتوانین چەند هۆی جۆراوجۆر دەستنیشان بکەین. لە بەریتانیا ڕۆماننووسیی لە سەدەی هەژدەیەمدا پێی گرت؛ ئەمەش لە کاتێکدا بوو کە پێناسە کۆنەکان لەمەر جۆرە ئەدەبیەکانی تر (وەک شیعر و شانۆ)، زۆر چاک شوێنی خۆیان گرتبوو، ڕۆمانیش بە ویستێکی بەهێزەوە دژی پێناسە ڕەسمییەکان هاتە ناو گۆڕەپانەوە. جگە لەوە لە هەمان سەرەتادا جەخت لەسەر تازەیی و نوێ بوونی ڕۆمان دەکرایەوە، هەروەها جەخت لەسەر ئەوەش دەکرایەوە کە ئەم شێوازە نوێییە بەربەرەکانییەکی لەگەڵ داب و نەریتە باوەکانی ئەدەبدا هەیە یان بەلایەنی کەمەوە دەیەوێت بەشێوەیەکی بونیادی ڕاستیان بکاتەوە؛ لەوانەشە هەر لەبەرئەوە بێت کە بڵێین زاراوەی ڕۆمان (Novel بە مانەی نوێ و تازە) زاراوەیەکی گونجاوە. هێشتا بیر و بۆچوونی جیاواز هەن لەبارەی ئەوەی کە درێژی و ئەندازەی ڕۆمان

دەبێت چەند بێت. واتە تیرەکەی- بەپێی درێژییەکەی- دەبێت چەند بێت، یاخود تا چ ڕادەیەک دەتوانێت ئەزموونە جۆراوجۆرەکان بگرێتەخۆی و ئەوەش گرنگە، چونکە بە هەمان شێوە کە ((پرسی لابک))[١] لە ((هونەری چیرۆکنووسی))[٢]یەکەیدا دەڵێت: ((هەر کە بەشێک لە ڕۆمانمان خوێندەوە، ئەو بەشە لە زەینماندا دەتوێتەوە و گۆڕانکاری بەسەردا دێت. تەنانەت لەو کاتەشدا کە دوا لاپەڕەی ڕۆمان هەڵدەدەینەوە بەشێکی زۆر لە کتێبەکە و ئەو وردەکارییە جوان و وردانەی کە پێشتر لە خەیاڵماندا بوون نادیار و بە گومان دەبن)). بەهەر حاڵ ڕاستییەکەی ئەوەیە کە بە زۆری ڕەخنەی ئەدەبی لە ڕابردوودا تەنیا جۆری ((شیعر و شانۆ)) یان بەدەقی شایستەی ڕێزلێنان دادەنا و بەگرنگییان دەزانین. تەنیا ماوەیەکە بەدڵ و گیان پێشوازی لەوە دەکرێت کە ڕۆمانیش دەتوانێت بە هەمان ئەندازە، ئاڵۆز، هۆشیار و جدی بێت. هەر لەبەر ئەوەشە ڕەخنەی ئەدەبی لە ڕابردوودا هەوڵ و کۆششی خۆی زیاتر بۆ شیعر و شانۆ تەرخاندەکرد، و کاتێکیش کە قسە هاتە سەر ڕۆمان بە زۆری سوودیان لە و شێوە و پێوەرە فراوان و وردانە وەرگرت کە لە ڕەخنەی شیعر و شانۆدا سوودیان لێوەردەگرتن.

ڕۆمان لە بەرامبەر شیعر و شانۆنامەدا

دەکرێ بە ووردی و وشە بەوشە لێکۆڵینەوە لەسەر غەزەلێک بکرێت. بەڵام ڕۆمان کەمتر خۆی بەدەست ئەو جۆرە ڕاڤەکردنانەوە دەدات. هەڵبەت دەتوانرێ بەشێکی تایبەت لە ڕۆماندا هەڵبژێردرێت و وردەکارییەکانی بەوردی ڕاڤە بکرێن، و پەی ببەی بە دروستی بابەت و توانای تاکەکەسی نووسەرەکەی (زۆر نموونەی سەرکەوتوو سەرنج ڕاکێش ئەم گوتەیە پشت ڕاست دەکەن)؛ بەڵام کاتێک کە نۆرەی

شیکردنەوە و راڤەکردنی پێکهاتەی گشتی بەرهەم و نەخشەی گشتیی رۆمانێک دێت- کە ئەولق و پۆپانەی تەنیا بەشێکی بچووکیان لێ پێکدێت- کارەکە دژوار دەبێ؛ هەروەها لاوازیی زاراوەکانی ئێمە وەک پلۆت، رۆڵگێڕان و وەسفکردن و... تاد ئاشکرا دەبن، چونکە ئەگەر رەخنەگرانی رۆمان، وەک ئەو کاتەی کە توێژینەوە لەبارەی غەزەلێک دەکەن تەنیا گرنگی بە شێوەکانی چۆنایەتی وەک بارودۆخ، شێوەی خەیاڵ و هێز و توانای زمانی رۆمان بدەن، کارێکیان نەکردووە. (هەڵبەت لەوەش ئاگادارین کە غەزەلیش وەک رۆمان پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە بەشێکی هەماهەنگ؛ بەڵام دەستی رەخنەگر لە شیکردنەوە و تاوتوێکردنیدا زیاتر کراوەیە و رەخنەگر دەتوانێت باس لە سەرتاپای بکات و توێژینەوە لە بارەی بەشەکانیشی بکات). هەروەها دەبێت هەمیشە ئێمە بتوانین لەگەڵ پێشکەوتن و گۆڕانی رۆماندا پێناسەیەکی تەواوی پێکهاتەکەی بخەینەروو، هەروەها هێز و توانای بەگەڕخستنەکەی کە بەرهەمی فراوان و بڵاوبوونەوەی تەواوی ژینگەی بەرهەمەکەیە، تاوتوێ بکەینەوە. رەنگە بتوانین پێکهاتە و کاری پاراگرافێک (Paragraph) لە رۆماندا بە وردی نیشانبدەین و تەنانەت ئاماژە بۆچۆنیەتی ئەو پەیوەندییەش بکەین کە لەگەڵ کاری سەرەکیتری چیرۆکەکەدا هەیەتی؛ بەڵام لەوکاتەی کە دەمانەوێت توێژینەوە لەبارەی کاری چیرۆکێک (Action)، و ئەو جیهانە فراوان و تەواوەی کە ئەم کارەی تیادا ئەنجامدەدرێت بکەین، رووبەڕووی گرفت دەبینەوە. بێجگە لەوە نزیکبوونەوەی تایبەت بە کەسی(منحصر بفرد) رۆمان بە ژیان، و دوو دڵیەکەی لەبارەی ئەزموون و هەستە نەپچڕاو و راستەوخۆیەکان لەبەرامبەر شوێن و کاتی تایبەتدا (واتە هەم کاتی ئێستاو هەم شوێنی ئێستای)، دەبێتە هۆی گرفتی زۆر. چونکە خوێنەر دەتوانێت لە خەیاڵی خۆیدا شیعرێک لە چوارچێوەی هەمان

شیعر و یاسا باوەکانیدا راڤە بکات، بەڵام رۆمان بەزمانێک پابەندە کە نەک هەر زۆر قورس نییە، بەڵکو لە بەکارهێنانێکی سادەو ئاسایی زەینیش نزیکە. لەو بارەیەوە ئەوەندە چێژ لە خوێندنەوەکەی وەردەگرین، کە بەگشتی وەکو ئەزموونی خۆمان وایە لەبارەی خەڵک و شوێن و هەستەکانمان بەرامبەر بە ژیان. دەبێ بزانرێت کە زیاتر رۆمان جەخت لەسەر ئەو حاڵەتە دەکاتەوە کە وەسفیدەکات. جگە لەوەش ئەو جۆرە، لە هونەر دەتوانێ بەفراوانی کەڵک لە ئیمتیازەکانی زمانی شاعیرانە و شێوازەکان وەربگرێت لە باشترین ئاستدا.

رۆمان لەم رووەوە پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی هەیە کە لە شیعر درێژترە و، شێوازێکی هەمەڕەنگتر لە ژیان بە کایەی کاری خۆی دادەنێت هەروەها خوێنەری زیاتر بۆ خۆی رادەکێشێت. ئەو خوێنەرانەی کە سەلیقە و مەیلەکانیان هەمەڕەنگتر و جیاوازترن لە خوێنەرانی شیعر، لە هەمووش گرنگتر ئەوەیە توخم و یاسا، ئارەزووەکانی بەروونییەکی کەمتر دەردەبڕێت. بەڵام هەمیشە شیعر کەسایەتییەکی، زۆر سادە و ساکارتر بە خوێنەر دەناسێنێت، خوێنەر خێراتر تێدەگات کە ئەم یا ئەو شیعرە چییە، چونکە یاسا و سنوورەکانی شیعر روون و ئاشکران. جگە لەوەش کێش و قافیە و فۆرمی چاپ و روخساری تایبەت و دیاریکراوی هەیە و، بەزۆری لە رێگەی رێکخستنی لاپەڕەکان و ئەو ئاوازەی کە نیشانیدەدات دەتوانرێ جۆری شیعرەکە دەستنیشان بکرێ. بەڵام ناکرێ ئەو سنوردارییە وردە لە رۆماندا دیاریبکرێ. کەچی ئێمە خێرا شێوە و روخساری غەزەل دەناسین و خێرا تێدەگەین. لە جۆری ئەو هەست و ئەندێشەیەی کە دەتوانرێ لە بەرامبەریدا هەبێت تەنانەت ئەو شیعرانەیکە درێژترن وەک حەماسە، بۆ ناسینی کەسی سەرەکی و ماهیەتی پاڵەوانییەکەی، سوود لە شێوازە باوە دیاریکراوەکان وەردەگرن (بۆ نموونە شێوازی پەنابردن بۆ

خـواوەنـدی هونـەر بـۆ ئیلهـام بـەخـشین) (دەلـێن لـەم دواییـەدا هـەنـدێ هەوڵدراون کە قاڵبەکۆنەکان بشکێنن). و ئەو بزاڤە بەتایبەتی لە شیعری نوێدا هەستی پێدەکرێ؛ وەک حەماسەی گاڵتەجاڕی (دۆن جوان)[٣]ی ((بایرون))[٤]، یان دژە حەماسەی ((سەرزەمینی بێ بەرهەم))[٥] ی ((ت. س. ئەلیوت))[٦]). هەروەها دەبێت لە کاتی نیشاندانی شانۆدا سوود لە پێگە و ڕەگەزی ئاشکرا وەربگیرێت. بۆ نموونە لە شانۆدا ڕووبەڕووی ئەکتەر و سەکۆ و بینەر و دابونەریتی تایبەتی شانۆیی دەبینەوە، کە لەرووی فۆڕمەوە چوارچێوەیەکی تایبەت بەکارەکە دەبەخشن. بەڵام ڕۆمان لەم ئیمتیازات و یاسایانە بێ بەشە، هەر بۆیە پێناسەکەی ئەوەندە سەختە.

ڕۆمان چییە؟

ڕەخنەگرە ئەدەبییەکان لەبەر ئەو بەڵگانەی کە باسکران وەڵامی ئەم پرسیارانە بەسەخت دەزانن. بۆ نموونە زمانی ڕۆمان پەخشانە و ئەویش زمانێکە کە ئێمە لە قسەکردن و گفتوگۆ و نووسیندا سوودی لێ وەردەگرین. کەواتە سەختە بتوانرێ بە خێرایی ڕۆمان لە کتێبە پەخشان ئامێزەکانی دیکە جیابکرێتەوە. بەواتایەکی تر سەختە بتوانرێ بە سوود وەرگرتن لە تایبەتمەندییە هونەری و بونیادییە ئاساییەکانی، هەر ڕۆمانێک لە کتێبی مێژوویی و ژیاننامە و ڕوونکردنەوە و ڕیپۆرتاژ (Reportage)، یا کتێبی کۆمەڵناسی جیابکرێتەوە. لەوانەیە هەر لەبەرئەوەش بووبێت کە (هێنری فیلدینگ)[٧] ڕۆمانە بەناوبانگەکەی خۆی لە ژێر ناونیشانی ((مێژووی ژیانی تام جۆنز))[٨] بڵاوکردەوە) هەڵبەت ڕۆمانیش هەروەک شیعر و شانۆ پابەندە بە خەیاڵەوە، گەرچی هەندێ جار بە ئەنقەست کەمتر گرنگی بەرەگەزی ((پێکهاتەی چیرۆکی)) (Fictiveness) دەدات. سەرەڕای ئەوەش سەختە ڕۆمان بتوانێ بەو جۆرە کاربکات و ئەو فۆڕم

و کاریگەرییەی کە دەیەوێت بیخاتە بەردەستی خوێنەر، یان جۆری ئەو پەیوەندییەی کە لەگەڵ ڕۆمانەکانی تردا هەیەتی دیاریبکات و لەیەکتر جیایبکاتەوە. هەڵبەت دەرنەکەوتنی فۆرم و قاڵبی ڕۆمان و، ئەوەی کە پێکچوونێکی زۆری لەگەڵ قسەکردنە ئاساییەکانی خەڵک و ڕوونکردنەوەی ڕووداوەکانەوە هەیە، و ئەوەش کە دەتوانێت ووردەکارییەکانی ڕووداو و ئەزموونەکانی ڕۆژانە ڕوونبکاتەوە، و ئەوەش کە پێکهاتەکەی توانای لەبەر یەک کشانی پێویستی بۆ فراوان کردن و بڵاوکردنەوەی ئەزموونە ئاڵۆزەکان هەیە- کە لە ژیانی ئاساییدا زۆر کەمن و جار ناجارێک ڕوودەدەن- بوو بەهۆی ئەوەی کە ڕۆمان سوود لەو ناوەندە وەرگرێت و دەست بە دۆزینەوەی نوێ بکات. کاتێ کە دەست بە خوێندنەوەی ڕۆمانێک دەکەین کەمتر ئەگەری ئەوە هەیە کە پێشتر بزانین ڕۆماننووس دەیەوێ چ جۆرە ڕووداوێک بگێڕێتەوە یان چ لێکۆڵینەوەیەک دەخاتەڕوو، هەروەها زەحمەتە بزانین لەرووی سەلیقە و زەوقەوە چەندە لە نووسەرەوە نزیکین، یاخود تا چ رادەیەک زمانی چیرۆکەکەمان پێ خۆشە. ڕۆمان لە تایبەتمەندییە هاوبەش و وردەکانی جۆرەکانی دیکە بێ بەشە، هەر ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە سوود لەم بێ بەشییە وەرگرێت. ڕۆماننووسان سوودیان لە هەوڵی زۆر و چەند لایەن، وەرگرتووە بۆ گێڕانەوەی فراوان و هەمەجۆری ڕۆمان بە شێوازی جیاواز . ((دانییل دیڤۆ)) لە یەکێک لە ڕۆمانەکانی سەردەمی سەرەتای ڕۆماننووسیدا، واتە ((مۆل فلاندرز)) لە (١٧٢٢ز)دا سوودی لە تایبەتمەندی بەهێزی ژێرزارەکی و واقیعی بوونی پەخشانی ڕۆمان وەرگرت و بەم وتەیە دەست بە ڕۆمانەکەی دەکات:-

((لەبەرئەوەی ناوی من لە مێژوو و بەڵگەنامەکانی ((نیوگات))[٩] و ((ئۆلدبیلی))[١٠]دا زۆر ناسراوە، و هەروەها هێشتا مەسەلەیەکی گرنگ

لەبارەی رەفتار و هەڵسوکەوتی تایبەتیم روون نەبۆتەوە، نابێ لە من چاوەڕوانی بکرێت کە ناو،یان پێگەی بنەماڵەییم کاریگەرییەکی لەسەر ئەم بەرهەمە هەبێت. لەوانەیە لە پاش مردنم بمناسێنن. بەڵام لەحاڵی حازردا تەنانەت ئەگەر بێ هیچ ریزپەری و بێ هیچ کۆت و مەرجێک دەربارەی جۆری کەسەکان و تاوان، لێبوردنی گشتی دەربکەن، دروستنییە کە بناسرێم. بەڵام دەبێت ئەوەندە بڵێم کە هەندێک لە خراپترین برادەرەکانم کە دەستیان بۆ ئازار پێ گەیاندنم کورت بووە، (هەروەک چاوەڕوانیم دەکرد، هەندێکیان بەپێی خۆیان و هەندێکی تریان بە سێدارە لە دونیا دەرچوون)، منیان بە ناوی ((مۆل فلاندرز))ەوە بانگدەکرد و ئێوەش لەوانەیە ئەو ماف و جورئەتە بە من بدەن تا لەژێر هەمان ناو پێتان بڵێم کە چ کەسێک بووم و چ کەسێکم)).

گەرچی ئەوەی خوێندمانەوە چیرۆک بوو، بەڵام لەو رۆمانەدا، شوێنە راستەقینە و بیرەوەرییە بەرجەستەکان وەکو واقیعیەتێک نیشاندەدرێن. هەمیشە رۆماننووس پشت بە راستی و راستەقینە و شتە بەرهەستەکان دەبەستێت. بێ لەوەش ئەوانە هەموویان لە جیهانی سەردەمی ئێمەدا هەن نەک لەو جیهانە نادیار و شاردراوەدا. تەنانەت بەشێوەیەک نیشاندەدرێت کە ناوی چیرۆکی، کەسایەتییە رەسەنەکە بە ناچاری و لەبەر رازداری لە شوێنی ناوی راستەقینەی ئەو بەکارهێنراوە. سەرەڕای ئەوەی کە رۆمان بەهۆی روودانی رووداو لە جیهانێکی راستەقینەدا، دروستی و پێگەیەکی تایبەتی دەستدەکەوێت، بەزمانێکی واقیعیش بەهێز دەبێت. ئەو زمانە زمانێکی ئاشنا و سادەیە. هەروەها واتای زمانی سەرزارەکی هەیە، وەکو ئەوەیکە لە رۆمانی ((مۆل فلاندرز))دا ژنێکی ئاسایی بە زمانێکی تارادەیەک ئاسایی، خەریکی گێڕانەوەی چیرۆکەکەی خۆیەتی؛ ئەم چیرۆکە لە شێوەی وەبیر هێنانەوەی بیرەوەرییەکانە، ئافرەتەکە دەیەوێت

رووداوەکان و خستنەرووە راستەقینەکانی لە جیهاندا بۆ ئێمە وێنە بکات. هەڵبەت هەموو رۆمانەکان وەکو (مۆل فلاندرز) واقیع ناخەنە روو. جگە لەوەی کە هەموو رۆمانەکان نایانەوێ بەو شێوەیە سوود لە پەیوەندی ژیان و هونەر وەربگرن. بەڵام ئەوەی گرنگە، ئەوەیە کە ئێمە لێرەدا بە زمانێک بەیەک دەگەینەوە کە تەنیا واتای ئاسایی و سەرزارەکی هەیە و ئەویش زمانێکە کە هیچ یەک لە هونەرەکانی پێشوو، وەدەستیان نەهێناوە. (مول فلاندرز) بە ئەنقەست نەی ویستووە کەڵک لە رێککەوتننامە و شێوازە باوەکانی هونەر بۆ رەوانبێژی و جوانکاریی وەربگرێت کە قاڵبە کۆنەکانی ئەدەبیاتییان پێ دەناسرایەوە. لە جیاتی ئەوە هەستێکمان پێ دەبەخشێ کە چوارچێوەی ئەم جۆرە لە ئەدەبیات دەبێت سەرچاوەی لە پێکهاتەو تێکەشتنگەلێکەوە وەرگرتبێت کە ئەنجامی رامان و یادداشتکردن و رێکخستنی ئەزموونە سروشتییەکانی کەسی ئاساییە، ئەوەش، واتا جەخت کردنەوەی زیاتر لەسەر ووردەکاری و تایبەتمەندییەکانی ژیان.

بەڵام لەلایەکی دیکەوە، ئەگەر ئەم جارە کتێبێکی تر- بۆ نموونە رۆمانی ((ژیان و بیروباوەڕی ترێسترام شەندی)) (١٧٦٠-١٧٦٧ز)ی ((ستێرن))- بەمەبەستی لێکۆڵینەوە هەڵبژێرین، بەشێوەیەکی تەواو جیاواز رووبەڕووی سوود وەرگرتن لەم رێگا هونەرییە (واتە رۆمان) دەبینەوە. رۆمانی ((ستێرن)) لەسەر بنچینەی جۆرێک گاڵتەکردن دانراوە واتە ئەوەی کە ((چیرۆک بە وردی بێجگە لە چیرۆک شتێکی تر نییە)) و بەشێوەیەک بۆ ئەوەی کە سەر لە خوێنەر بشێوێنێت، سوود لە بارودۆخ و حاڵی شێوەزاری چیرۆک بێژ واتە ((تریسترام)) وەردەگرێت بۆ گاڵتەکردن بەو چوارچێوە و واتا سەرزارەکییە ئاساییانەی کە پەخشانی ئەو قاڵبە نوێیەبووە. (لەو سەردەمەدا)، ستێرن ((پێشەکی و پێشکەش))ی پەرتووکەکەی لە جیاتی ئەوەی لە سەرەتای پەرتووکەکەدا بنووسێت لە

ناوەندی پەرتووکەکەدا نوسیویەتی. بەندێک لە کتێبەکەی تەرک دەکات و لە پاشان ناوەڕۆکی ئەو بەندە لە شوێنێکی تر بۆ خوێنەر دەگێڕێتەوە. هەروەها ئەو بەشێوەیەک سوود لە رووی شێوازی باوی نووسین و خوێندن و چاپ و ئەو جیاوازییە وەردەگرێت کە لە نێوان کاتی چیرۆک بێژی و ئەو ماوەی کە درێژە دەخایەنێت تا خوێنەر ئەو بابەتە بخوێنێتەوە، کە خوێنەر پێبکەنێت. بۆ نموونە دەنووسێ:

((ئایا ئەمە مایەی شوورەیی و شەرمەزاری نییە کە دوو بەند لەوەی کە تێپەڕیوە لەگەڵ چوونە خوارەوە لە دوو پلیکاندا بنووسین؟ چونکە هێشتا لە پلیکانی یەکەم بەولاوەتر نەرۆیشتوین و پازدە پلیکانی تر ماون تا بگەینە کۆتاییەکەی. تا ئەو شوێنەی کە من دەزانم و وەکو ئەوەی کە باوکم و مامم ((توبی)) لەو کاتەدا کە قسەی خۆشیان دەکرد، دەیانگوت لەوانەیە بەندەکانی پەرتووکەکە ئەوەندەی پلیکانەکان بن...)).

رۆمانی ((ستێرن)) ناڕەزایی بوو دژی ئەو یاسا هاوبەش و یەکسانانەی کە ئەو چوارچێوە نوێیە لەو سەردەمەدا پەسندی کردبوون. بۆ نموونە زۆر لە نووسەرانی سەدەی هەژدەیەم، رۆمانی خۆیان بە لەدایکبوونی پاڵەوانی چیرۆکەکەیان دەستپێدەکرد؛ ((ستێرن)) رۆمانەکەی خۆی بە تانە لێدان لە بیروباوەر و هەستی قارەمانەکەی دەستپێدەکات. بێجگە لەوە رۆمانی ((ستێرن)) پێماندەڵێ کە سەرزارەکی و ئاسایی بونی وشەکان، بەشێک لە شاراوەکانی ئەدەبیاتە و نابێت رۆمانی وەک رۆمانی ((دیغۆ)) تووشی هەڵەمان بکات و وابیر بکەینەوە کە زمانی چیرۆک بێ نرخترە لە زمانی شیعر، یان رۆمان بێ بەشە لە یاساو رێسا و پێکهاتە و توانای تایبەتیی بۆ بەرقەرارکردنی ((پێکهاتەیەکی بەهێزی چیرۆکی)).

ئەو پێکهاتە چیرۆکییەی کە هەمیشە وەکو پێویست لەسەر شێوەی گاڵتەجاڕی ((ستێرن))،ە سوودی لێ وەرناگیرێت. بەزۆری رۆمانەکان

وەکو ژیانن. هەڵبەت نابێت ئەوەندە بایەخ بەم کارەی بدرێت تا لە یادمان بچێت کە رۆمان ژیان بینە. رۆمان ژیان دادەهێنێت و دروستدەکات و دواتر هەر ئەو وردەکارییانەی کە دایهێناون، لەژێر کۆنترۆڵییان دەگرێت و ئامادەییان دەکات و سوودییان لێوەردەگرێت. ئەم داهێنانە لە رێگەی زمانەوە ئەنجامدەدرێت و ئەوە بەو واتایەیە کە تەنانەت دوایین وشەش کە نووسەر دەینوسێت، بەهۆی خۆیەوە دووبارە لێی دەکۆڵدرێتەوە. هەروەها ئەوەش کە چیرۆک و رۆمانیش ((دروست)) دەکرێن.

هەروەکو وتمان، لەبەر ئەوەی دەتوانین رۆمانگەلێکی جۆراوجۆر و جیاواز دا بهێنین و لەبەر ئەوەش کەئەم چوارچێوەیە لە بەرامبەر جۆر و بەش و پێکهاتە وسیستەمەکاندا نەرمی دەنوێنێ، پێناسەکردنی، یەکجارسەختە. ئەو پێناسەیەی کە ((ئـ . م. فۆستر))[11] لە کتێبی ((لایەنەکانی رۆمان))[12]دا- کە لە ساڵی ١٩٢٧ز نووسراوە- لە یەکێ لە رەخنەگرانی فەرەنسی وەرگرتووە و بەناوبانگی کردووە و خستییە سەر زاران، ئەوەندە بزر و نادیارە کە راستییەکەی نامومکینە. بەپێی پێناسەکەی ئەو، ((رۆمان چیرۆکێکی پەخشان ئامێزە بە درێژی و قەبارەیێکی دیاریکراو)) کە دواتر ئەوەشی پێوە زیاد دەکات کە نابێت رۆمان لە (٥٠٠٠٠) وشە کەمتر بێت. هەڵبەتە ئەم پێناسەیە، رۆمان لە شیعر و شانۆنامە و کورتە چیرۆک، هەروەها ((نووسینە پەخشان ئامێز و ناچیرۆکییەکان))یش جیادەکاتەوە. جگە لەوە لەوانەیە هەر لە دوورەوە ئاماژە بە تایبەتمەندییە دیارەکانی تری رۆمانیش بکات، بۆ نموونە ئەگەر درێژی رۆمان گرنگ بێت، تێدەگەین کە چوارچێوە و پێکهاتەی رۆمان قەوارەیەکی دیاریکراوی هەیە؛ یان ئەگەر هەر دەبێت رۆمان پەخشان ئامێز بێت، تێدەگەین کە رۆمان سوود لە سنووردارییەکی تایبەتی زمان وەردەگرێت و لە ئەنجامدا ئەگەر رۆمان ((چیرۆک)) بێت بەو ئەنجامە

دەگەین کە ((واقیعیەت)) لە رۆماندا، لەگەڵ دەستەڵاتی نووسەر لەسەر توخمەکانی چیرۆکەکەی و هێزی داهێنانەکەی بەتەواوەتی تێکەڵدەبێت. بەڵام لەلایەکی ترەوە رووبەرووی زۆر نووسین دەبینەوە کە هاوتان لەگەڵ پێناسەکەی فۆرستێردا -لە رۆماندا-، بەڵام رەخنەگران ئەوانە بە رۆمان نازانن.

بۆ نموونە رۆمانسە پەخشان ئامێزەکانی سەدەکانی ناوەڕاست، (چیرۆکە دڵدارییە پڕ رووداوەکان)ی وەک ((چیرۆکەکانی ئارتور شاە))[13]ی ((مالوری))[14] یان شانۆگەرییە ئەخلاقییەکانی وەک ((خوورەوشتی زیارەتکار))[15]ی ((جۆن باین یەن))[16] و ساتیرە ئەخلاقییەکانی وەک ((گەشتەکانی گالیڤەر))[17]ی ((جۆناتان سویفت))[18]، لەگەڵ ئەو پێناسەیەدا یەک دەگرنەوە، بەڵام رۆمان نین. ئەوە لە کاتێکدایە کە لە سەدەی نۆزدەیەمیشدا تەنانەت رۆماننووسانی وەک ((ناتانییل هاوتۆرن)) و ((هێنری جیمز)) باسی جیاوازی نێوان رۆمانس و رۆمانیان دەکرد و هەمیشە دەیانزانی کە هەر جارەی، کامەیان دەنووسن. هەر لەبەرئەوەش ((هاوتورن)) لە پێشەکی چیرۆکەکەی ((خانوویەک بە حەوت جەمەلۆن)) لە (١٨٥١ز)دا - کە بەرهەمێکی نیو گۆتیکەو (چیرۆکی ترسێنەری نوێ) دەربارەی ئەو بێزاری و نەفرەتەیە کە تووشی خانەوادەیەکی نیوئینگلەندی ببۆوە- جەخت لەوە دەکات کە: ((ئەو کاتەی کە نووسەرێک بەرهەمەکەی خۆی بە ((رۆمانس)) (چیرۆکی پڕ رووداوی دڵداری) ناو دەبات بە هیچ شێوەیەک نابێت پێمان وابێت کە ئەو دەیەوێت جۆرێک لە ئازادبوون لە (یاساکان) وەدەستبێنێ- چ لە رووی شێوە و چ لە رووی بەرژەوەندی کار- ئەگەر نووسینەکەی خۆی بە رۆمان ناوبردبا، نەیدەتوانی خۆی شایستەی هەمان شت بزانێت. چونکە چاوەڕوانی ئێمە لەو قاڵبە بەناوی رۆمان ئەوەیە کە وردەکاریی

بەسەرهاتەکان شیبکاتەوە، واتە تەنیا خۆی بە رووداوی مومکینەوە گرێنەدات، بەڵکو ئاسایی هەوڵبدات زنجیرەیەک لەو ئەزموونانە وێنا بکات کە لە وانەیە رووبدەن یان بە ئاسایی بەسەر تاکەکان دێن)).

ئەم وتەیە ئەوە نیشاندەدات کە توخمی بەرجەستەی ((واقیعیەت)) و ((واقیعگەرایی)) بەشێکی گرنگی پێناسەی رۆمانە. سەرەڕای ئەوەش لە سەدەی نۆزدەیەمدا توێژینەوە و گفتوگۆیەکی بەهێز لە دوولاوە لەم بارەیەوە لە ئارادابوو. بۆ نموونە ئەگەر ((ترومن کپوتی)) پێداگر نەبووایە کە چیرۆکەکەی ((کوشتنی ئەنقەست)) - کە بە سوود وەرگرتن لە لێکۆڵینەوەییکی درێژ و ورد بەدوای کوشتنێکی واقیعیدا لە ((کانزاس))[19] نووسرا بوو- رۆمانە، هەروەها نەیگوتبا کە ئەو لە کۆتاییدا لەکاتی نووسینی رۆمانەکەیدا لەجیاتی پەیڕەوی لە راستەقینەیی تەواو، شێوەکانی جوانناسی و هونەریشی لەبەرچاو بووە، لەوانەبوو نووسینەکەی ئەو لە ریزی بابەتە ناچیرۆکییەکان ژمێردرابا. سەرەڕای ئەو پێناسەیەی کە ((فۆرستێر)) پێشنیاری کردووە پێناسە و ناسینی رۆمان هەروا سەختە؛ بەڵام دەکرێ لەوە دڵنیابین کە لە نێوان دوو جەمسەری رۆمانس و ((بابەتە راستەقینە چیرۆکییەکان)) (Non- Fiction) دایە.

لەراستیدا بۆ پێناسەکردنی ئەو قاڵبە پێویستە جۆرێکی تایبەت لە ریالیزم لە رۆماندا بەرەسمی بناسین. بێگومان کۆنایەتی رۆمانسی پەخشان ئامێز، پێدەچێت لەپێش رۆمانیشدا بێت. لەو کاتەدا دەتوانرێ رۆمان بە ناوی قاڵب و رێوشوێکی نوێ بژمێردرێ کە بە هۆشیاری لە بوونی خۆی و، تێگەیشتنی هۆشیارانە لە ناسنامە هاوبەش و یەکسانەکەی پێ بنێتە مەیدانەوە. بێگومان ئەو کاتەش لەدوای ساڵی ١٦٠٥ز کاتێک بوو کە ((سێرڤانتس)) کاردانەوەی دژی رۆمانسی سەدەکانی ناوەڕاست

نیشاندا و لە خۆبایی بوونی ((دۆن کیشۆت))، سەردەمەکەی بەشێوەیەکی پێکەنیناوی چۆل کرد. ئامانجی کۆمێدیایی سێرڤانتس لەو کارەیدا ئەوەبوو کە بووە هۆی شکست و لەناوچوونی بەشێکی یەکجار زۆری رۆمانسە خراپ دارێژرا و بەدفۆرمەکانی ئەو سەردەمە کە جێی بێزاری خەڵکێکی زۆربوون، کەچی بەشێوەیەکی سەرسوڕهێنەریش بەشێکی گەورەتر لە مرۆڤایەتی ئەو سەردەمەیان (لەوانە خودی دۆنکیشۆتی غافلگیر کراو) عاشق و دڵبەستەی خۆییان کردبوو. لە راستیدا بۆ روونکردنەوە و باسکردنی دیاردەیەک بەناوی رۆمان تارادەیەک پێویستیمان بە شیکردنەوە مێژوویی، کۆمەڵایەتی و ئەدەبیەکان هەیە. قاڵبی رۆمان لەگەڵ جۆری نوێی تێگەیشتنی مرۆڤ سەبارەت بە ژیان یەک دەگرێتەوە و هەمیشە ئێمە سەرهەڵدانی دەگەڕێنینەوە بۆ دەرکەوتن و بەرجەستەبوونی ((ئەزموونگەرایی زانستی Empircism)) و سەرکەوتن و دەسەڵاتداری کۆمەڵایەتی چینی بۆرژوازی، (چینی ناوەندی پیشەکاری کۆن و سەرمایەداری ئێستا). هەروەها سەرهەڵدانی رۆمان هاوکاتە لەگەڵ سەرکەوتنی مێژوویی، پەخشانی نوسراو وەکو هۆیەک بۆ شیکاری ئەزموونی ڕوودا و باس و هەڵسەنگاندنە بەڵگەمەندەکان. رۆمان پەیوەستە بە سەردەمێکەوە کە ئیتر مرۆڤ بەشێوەیەکی هێمادار و جۆشدراوانە تەماشای جیهانی دەوروبەری ناکات و بەهەمان شێوە کە دوو کەس لە رەخنەگران واتە ((رۆبێرت سکولز))[٢٠] و ((رۆبێرت کلیگ))[٢١] لە کتێبەکەیاندا بە ناوی ((کرۆکی گێڕانەوە))[٢٢] (١٩٦٦ز) نووسیویانە، (رۆمان جۆرێکی ئەزموونی (Empirical) گێڕانەوەیە و بۆ فراوانی و بڵاوکردنەوەی خۆی پێویستی بە ئامێرگەلی وردی هەڵسەنگاندنی زمان و ژینگە، و تێگەیشتنی تەواو لە سیستەمی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و سروشت- لە جیاتی مرۆڤ و فاکتەری میتافیزیکی_ هەیە.

بە لەبەر چاوگرتنی هەموو ئەو مەسەلانە لەوانەیە هێشتاش چاکترین پێناسەی رۆمان هەر ((هێنری فیلدینگ)) خستبێتیەروو. فیلدینگ لە پێشەکی چیرۆکی ((جۆزف ئاندروز))[٢٣]ەکەی خۆیدا لە (١٧٤٧ز)دا، هەوڵی داوە تا چۆنیەتی ئەو قاڵبەی کە لەو سەردەمە نوێیانەدا سەری لە جەرگەی قاڵبە فۆلکلۆرییە ئەدەبیەکاندا دەرهێنابوو بخاتەروو. هەروەها بە سوود وەرگرتن لە زاراوە ئەدەبیە کلاسیکییە کۆنەکان، کتێبەکەی بە ((جۆش و خرۆشی کومێدی Comic پەخشان ئامێز)) ناودەنێت. واپێدەچێت کە قسەکەی هەندێک ئاڵۆزبێ، بەڵام بێگومان ئێمە بەرەو ئەو توخمە دەبات کە هەستی پێکردووە، و پەیوەندی لەگەڵ پێناسەی رۆماندا هەیە، رۆمان جۆش و خرۆشە؛ چونکە لە جیاتی ئەوەی کە وەک ((تراژیدیانامە)) (Tragedy) سوود لە کردارێکی (Action) تۆکمە و ورد و پوختە وەربگرێت، سوود لە رووداوی (Episodes) جۆراوجۆر وەردەگرێت، کەواتە لە رووداوە موحتەملەکان و ئەگەرەکانی ژیان نزیکترە. رۆمانەکەی ئەو ((جۆش و خرۆشی کۆمیدی و گاڵتەجاڕی)) (Come Epic) بوو؛ چونکە لەگەڵ ئەوەشدا کە دوور و درێژبوو ئاستەکەی نزم و هەستپێکراو بوو، هەروەها خۆشی بە ئەزموونە باڵا و جدییەکانەوە سنووردار نەدەکرد و، هەموو چینەکانی کۆمەڵ و چەندین جۆر و بەشی رەفتار و نەریتی دەگرتنە خۆی و پەخشان ئامێز بوو؛ واتە دەیتوانی گەشتێکی پێکەوە بەستراو، بەڵام ئازاد و بێ کۆت و بەندی هەبێت. لەگەڵ ئەوەشدا رۆمان چوارچێوەیەکی خاوەن شێواز و ئەفسانەیەکی راستەقینە بوو و لە جیاتی لاسایی و لەبەرگرتنەوەیەکی تەواو لە ژیانی راستەقینە، شێواز و داهێنانێکی نوێی هەبوو. لەوانەیە پێناسەکەی فیلدینگ ناراستەوخۆ و نائاسایی بێت، بەڵام پەنجە لەسەر خاڵێکی گرنگ دادەنێت کە دەتوانرێ لە پێناسەی قاڵبی رۆماندا سوودی لێوەربگیرێت.

پەراوێزەکان

١- Percy Lubbock ڕەخنەگر و نووسەری ئینگلیزی (١٨٧٦-١٩٦٥).

2- The Craft of Fiction.

3- Do juan.

٤- George Byron شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٧٨٨-١٨٢٤).

5- The Waste Land.

٦- Thomas Stearns Eliot ڕەخنەگر و شاعیر و شانۆنووسی ئینگلیزی بەڕەچەڵەک ئەمریکی (١٨٨٨-١٩٦٥).

٧- Henry Fielding ڕۆماننووس و شانۆنووسی ئینگلیزی (١٧٠٧-١٧٥٤).

٨- The History of Tome Jones.

9- Newgate.

10- old Baily.

١١- Edward Morgan Forster ڕۆماننووس و ڕەخنەگری ئینگلیزی (١٨٧٩-١٩٧٠).

12- Aspects of the Novel.

13- Arthurian Stories.

١٤- Thomas Malory وەرگێر و نووسەری ئینگلیزی (؟ - ١٤٧١).

15- The Pilgrim's Progress.

١٦- John Bunyan وتارخوێن و نووسەری ئینگلیزی (١٦٢٨-١٦٨٨).

17- Gulliver's Travels.

١٨- Jonathan Swift ساتیر نووسی ئیرلەندی بەڕەچەلەک ئینگلیز (١٦٦٧-١٧٤٥).

19- Kansas.

20- Robert Scholes.

21- Robert Kellogg.

22- The Nature of Narrative.

23- Joseph Andrews.

رۆمان و ریالیزم

(مالکام برادبری)

له قۆناغه جیاوازەکاندا له بارەی مەیلی رۆمان بەرەو واقیعیەت بیروڕای جیاجیا خراونەتەروو، هەندێ جار گوتوویانە کە ئەم مەیلە کلیلی خۆشبەختی و بەختەوەری رۆمانە؛ هەندێ جاریش بە هۆکاری ((پەریشانی و گرفتاری)) رۆمانیان زانیوە. لە روانگەی هەندێ لە رۆماننووسانەوە هەموو بایەخی ئەو شێوازە لەوەدایە کە توانای توێژینەوەیەکی پراکتیکی هەیە لە هەموو وردەکاریی و بابەتە دەوڵەمەندەکانی ژیان. بەڵام بە بڕوای هەندێکی تر (کە نموونەی دیاریان ئەو رۆماننووسانە بوون کە لە دەوروبەری ((هێنری جێمز))، ((جوزیف کمونراد)) ((فۆرد مادکسی فۆرد))دا[١] کۆببوونەوە) خۆ بەدەستەوەدانی هونەری چیرۆکنووسیی لە بەرامبەر- بە وتەی هێنری جێمز- ((ژیانێکی بێ سەروبەرو و پڕ لە کردەوەی سەرشێتانە))دا مەترسییەکی گەورە و بەردەوامە بۆ رۆمان. بەهەرحاڵ راستییەکەی ئەوەیە کە ریالیزمی رۆمان و ئەو لایەنە ئەزموونی و گەڕینەرەوەی بۆ ژیان، چەند مانایێکی جیاوازی لە زەینی خوێنەرەکانیدا دۆزیوەتەوە، جێی خۆیەتی وردتر لە هەندێک لەو رێگایانە بکۆڵینەوە کە رۆمان دەتوانێت بیانبرێت تا لە ریزی بەرهەمە ریالیزمییەکاندا بژمێردرێت.

ریالیزم (Realism) بەمانا سادە و ساکارەکەی، بەو مانایەیە کە وردەکارییەکانی ژیان بە وردی و تەواوی بخرێنەروو. خستنەرووی وردەکارییەکانی ژیان لەو کارانەیە کە ئەدەبی چیرۆکیی ئەنجامیان دەدات؛ رۆمان زیاتر لەهەر فۆرمێکی تر دەتوانێت رووداوە رابردووەکان بە شێوەیەکی چێژ بەخش لەیادماندا زیندوو بکاتەوە. بە خوێندنەوەی رۆمان وا هەست دەکەین کە کێشەکە بە هەمان ئەو شێوەیەیە کە رۆمانەکە دەیگێڕێتەوە و بە هەمان ئەو شێوەیەیە کە نووسەر هەستی پێکردووە؛ یاخود زنجیرەی ئەزموونەکانی رۆماننووس راستەقینەیەو مەسەلەکان بەهەمان ئەو شێوەیەن کە ئەو دەیانڵێت، بەڵام لەم بارەیەوە واتە لەبارەی گیروگرفتەکانی رۆماننووس، کە لەم رووەوە ((زۆرجاریش لەبەر هەمان ئەو هۆیە رەخنەی لێدەگرێت))، ((ئانتۆنی ترۆلپ)) لە رۆمانەکەیدا بە ناوی ((فینیئس فین))[٢] لێکدانەوەیەکی سەرنج راکێشی هەیە، دەنووسێت: (رۆماننووس لە مانگی تشرینی یەکەمدا ماسی (قزل ئالا) راودەکات یاخود لە مانگی ئایاردا کەو راو دەکات، بەڵام گوڵەکانی (جۆری کەوکەبی) لە مانگی حوزەیراندا دەگەشێنەوە و باڵندەکانیشی لە پاییزدا دەجریوێنن)). توانای پێشبینی کردنی تەواو و راستی وردەکارییەکان، و کۆکردنەوەی وردەکارییە راستەقینەکانی پەیوەست بە چیرۆکەکە، لەو شتانەن کە لە رۆمانی هاوچەرخدا دەیانبینین و خێرا ستایشیان دەکەین. دەڵێی ئەو شتانە لە رۆمانەکانی رابردووشدا فێرکەر بوون و لە روانگەی مێژووییەوە چەند راستییەک ئاشکرا دەکەن. هەڵبەت لە هەندێ لە رۆمانەکاندا وا دێتە بەرچاو کە ئەم تێبینی کردنانە- تارادەیەکی زۆر- بە رێکەوت بن (ئەگەر چی لە هەندێکی تردا وانییە). تەنانەت لەو رۆمانەدا کە وردەکارییەکانی زۆر بە

وردی بە کۆنترۆڵکراویی هەڵبژێردراون، وادەردەکەوێت کە رۆماننووس هەوڵی داوە وردەکارییەکانی ئەو شتانە زیاتر راڤە بکات کە بە تەواوی ناسیونی. بەهەرحاڵ ئەو توانایەی بینین، شتێکە زیاتر لە توانای دەرککردنی راستییەکان، هەروەها شتێکی زیاتر لە خستنەرووی رەوتی تێگەیشتنی هەستەکانیش نیشاندەدات، لەو رووەوە بەناچاری دەبێ بە وردەکارییەکانی بڵێین (راڤەکردن).

زۆربەی نووسەرەکان بە جۆرێک لە جۆرەکان سوود لەو توانایە وەردەگرن کە رۆمان دەیخاتە بەردەستیان تا وردەکارییەکانی ساتە تایبەتەکان پەروەردە بکەن، بۆ نموونە ((ئەمیس)) و ((د. ه. لارنس)) وەک دوو نووسەر هەریەکیان بە شێوازی تایبەتی خۆی باس لە وردەکارییەکان دەکەن، ((ئەمیس)) جەخت دەکاتە سەر واقیعی بوونی وردەکارییەکان، لە کاتێکدا کە ((لارنس)) جەخت دەکاتە سەر پەیوەندی (Neo Symbolistic) یان هەروەکو ((هێنری جیمس)) دەڵێ جەخت دەکاتە سەر- چۆنیەتی ((وێنەیی و جوانکاری))، (Illustrative)یەکان، بەڵام لەوانەیە نووسەرانی تر زیاتر سەرنج لە وردەکارییە دیارەکانی روخساری ژینگە و کۆمەڵگا بدەن؛ یاخود زیاتر وەسفی رووکاری کەسەکان بکەن، یاخود زیاتر درککردنە دەروونییەکانی کەسەکان راڤە بکەن. رەنگە دیسان خودی رۆماننووس بە ئەنقەست تێبینی و وەسفی ئەم وردەکارییانە بکات، یاخود جێگرەکەی واتە گێڕەرەوەی چیرۆک ئەو کارە بکات. خاڵی گرنگ ئەوەیە کە ئەو گرنگی دانە بە وردەکارییەکان بەشێکە لە تایبەتمەندییە باڵاکانی چیرۆکە کە، سەرەڕای ئەوەش، چیرۆک زۆر لەو شتانەی کە باسیان لێوەدەکات، دەیانکاتە بەرجەستە و بابەت. بەشێک لە کاری رۆمان ئەوەیە کە ناوی دیار و تایبەتی بۆ کەسایەتییەکانی دانێت، پێکهاتەیەکی دەروونی تایبەتیان پێبدات، یاخود بیانخاتە هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی - مێژوویی تایبەتەوە. رۆمان لەو

ئەزموونانە دەدوێت کە تایبەتن بە تاک و دەوڵەمەندەوە و لە هەلومەرج و ژینگەی ئاڵۆزدا ئەنجام دەدرێن. ئەمە بەو واتایەیە کە رۆمان بایەخ بەو نمونانە دەدات کە لە پەیوەندی دایە لەگەڵ هۆ و هۆکار و ئەنگیزەکانی تاکدا. هەروەها رۆمان رووداوە لە ناکاوەکان و ئەوانەش کە ئەگەری روودانیان هەیە دەگرێتە خۆی. سەرەڕای ئەوەش وردەکارییەکانی رۆمان لە جەرگەی رووداو و ساتەکاندا لە دایک دەبن. لەوانەیە مەبەستی ((ئایرس مرداک))یش لەوەی کە رۆماننووس وەسفکارە نەک ((روونکەرەوە)) هەر ئەوە بێت، لەراستیدا لە جیاتی ئەوەی کە بەشرۆڤەکردنی ئەقلانی دەستەواژەکان لە مانای رۆمان تێبگەین، پێویستە لەو شتانە تێبگەین کە دەیان خاتەڕوو و نمایشیان دەکات. هەر لەبەر ئەوەشە وا دەردەکەوێت کە - بە وتەی ((رۆبێرت لویس ستاڤینسۆن))[٣] - ((شەیدایی چیرۆک سەبارەت بە وردەکارییەکان)) یەکێک بێت لە تایبەتمەندییەکانی رۆمان. ئەگەرچی نابێت وا بیربکەینەوە کە ئەم سەرنجدانە لە وردەکارییەکان بەو مانایەیە کە رۆمان بەرهەمی بەیەک بەستنەوەی وردەکاری و ساتەکانە. ئەو رۆمانەی کە پڕە لە وردەکاری و ساتە تایبەتییەکان، دەشێت پێکهاتەیەکی زۆر رێک و پێک و تەواوی- وەک بەرهەمی ((هنری جێمز))-ی هەبێت، لە کاتێکدا کە بەرهەمێکی تری وەک ((ئاناکارنیتا))ی ((تۆلستوی)) بە هەمان تایبەتمەندییەکانەوە، لەوانەیە پێکهاتەیەکی گۆڕاو و رەنگدەرەوەی هەبێت. ئەگەر لە رۆمانێکدا لە رادەبەدەر رووداوی سەرەکی و ناسەرەکی هەبوون بە مانای ئەوە نییە کە لە کۆتاییدا لەو رۆمانە واقیعترە کە پڕ رووداو نییە، چونکە رۆمانێکی وەک ((تریسترام شندی)) کە لەسەر بناغەی هەڵفرین لەسەر لقێکەوە بۆ سەر لقێکی تر دامەزراوە، و رۆمانەکانی ((ڤیرچینیا ولوف)) کە بە ئەنقەست نارێک و پێک و سست و ئاڵۆز بڵاو بوونەتەوە (مەبەست رۆمانە دیارەکانی ((شەپۆلی زەین)) یان دەروونناسییە) زۆر بە

وردی شێوەیان پێدراوە و سیستەمێکی هێمادار زاڵە بەسەر وردەکارییە تایبەتییەکانی هەریەکیاندا. کەواتە مەبەستمان لە ریالیزم لە رۆماندا تەنیا ریالیزمی وردەکارییەکان نییە.

ریالیزم لە پێکهاتەی رۆماندا

یەکێک لە ئەنجامەکانی بایەخدان بە وردەکارییەکانی چیرۆک ئەوەبوو، کە ئێمە بە زۆری لە جیاتی ئەوەی وەک پێکهاتەیەکی تەواو هەماهەنگ لە رۆمان بڕوانین، بەڵکو لەبەر بەشەکانی- بۆ نموونە کەس و شوێن و دیمەنەکان- بیخوێنینەوە. پێکهاتەی رۆمان هەمان شێوازی سەرتاپاگیرە کە هەموو بەرژەوەندی و بەشەکانی رۆمان بەپێی ئەو رێک دەخرێن و زۆرجار باسکردن لەم بارەیەوە لە شتەکانی تر زەحمەتترە. لێرەدا دەمانەوێت باسێک بهێنینە ئاراوە کە لە رەخنەی ئەدەبیدا زۆر باوە ، ئەویش ئەوەیە کە ناسینی ریالیزم لە رۆماندا لە رێگەی ((ناسینی تەواوی پێکهاتەکەی))ەوە ئاسانە. لە وتارێکدا بەناوی ((دابونەریت و بنەما ئەخلاقییەکان و رۆمان))[٤] کە وەکو کۆمەڵە وتارێک لەژێر ناوی (بیرکردنەوەی ئازاد))[٥] لە (١٩٥٠ز) کۆکراوەتەوە ((لیونل تریلینگ))[٦] (کە یەکێکە لە رەخنەگرانی ئەمریکای باکوور)ە دەڵێ ((رۆمان واتە هەوڵی بەردەوام بۆ گەیشتن بەراستییەکان. کایەی لێکۆڵینەوەی رۆمان ((کۆمەڵگا)یە و کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەیش هەمیشە دابونەریتی کۆمەڵایەتی بووە.- کە نیشاندەری ستەمکاریی رۆحی مرۆڤ))ە. دواتریش روونی دەکاتەوە کە رۆمان ئەدەبی کۆمەڵگای گۆڕاوی سەرمایەدارییە و کارەکەشی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی رۆڵی پارە و (خانەدانی) و پێگەی کۆمەڵایەتی و چینایەتییە، بەو جۆرە دیاردە و راستییەکانی کۆمەڵگا دەچەسپێنێت. رۆمان هەرچەند شەیدای وردەکارییەکانی ژیانە، بەڵام لە

هەمان کاتدا دەشیانخاتە ژێر پرسیارەوە، کەواتە لەناوبردنی خەیاڵ پڵاوی و لە شوێن دانانی واقیعیاتە تەواو ورد و راستەکان، پێکهاتە یا ((ئوستورەی رۆمان)) دادەرێژن. بێگومان پێویستە بگوترێت کە لە راستیدا هەموو رۆمانەکان بەم شێوەیە نین, بەڵام زۆربەی رۆمانەکانی سەدەی هەژدە و نۆزدەیەم هەمان شێوازییان هەیە. (((تریلینگ)) بە نائارامییەوە دان بەوەدا دەنێت کە ((ئەو رۆمانەی کە باسم لێوە کردووە وەکو پێویست لە ئەمەریکادا جێی خۆی نەکردۆتەوە. چونکە ئەمریکا بێ بەشە لەکەڵەکە بوون و یەکێتی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و دابونەریتی جێگیر و یەک دەست)).) بەهەرحاڵ ئەوەی ((تریلینگ)) خستیەروو ئەوەیە کە یەکێک لە ناوەڕۆکە سەرەکییەکانی ئەدەبی چیرۆک بریتییە لە ((هەوڵ و کۆششی ئەو ئەدەبیاتە لە کۆمەڵگادا بۆ دەستەبەرکردنی واقیعیەت)) ئەوەش هاوکارییەکی زۆرچاکە تا لە رێگەی ئەوەوە فۆرمی جێگیر و کلاسیکی رۆمان راڤە و روون بکەینەوە. بەڵام بۆ روونکردنەوەی پێویستە یەکەم جار یەکدەستی و رووی راستیی دابونەریتی کۆمەڵایەتی پەسەند بکەین و هەوڵبدەین فۆرم و پێکهاتەیەکی گونجاو بۆ روونکردنەوەی ئەو دابونەریتە بدۆزینەوە؛ رۆمانە کلاسیکییەکانیش ئەو فۆرمە گونجاوەن. رۆمانە کلاسیکییەکان ئەو کەسانە نمایش دەکەن کە لەناو رەگ و ریشەی کۆمەڵدا دەجوڵێنەوە و بەدوای بەدەستهێنانی ناسنامەی کەسایەتی و ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی خۆیاندا دەگەڕێن.

بۆ نموونە پاڵەوانی رۆمانی ((تۆم جۆنز))ی (١٧٤٩ز) ((فیلدینگ)) واتە ((تۆم)) منداڵێکی سەر شەقامەکانە و لە سیستەمی کۆمەڵگادا جێ و شوێنێکی دیاریکراوی نییە. کەواتە ئازادانە سەر لە بەشە جیاوازەکانی کۆمەڵگا دەدات و دەچێتە شار و گوندەکان و لەنێوچینەکانی سەروژێری کۆمەڵدا دەسوڕێتەوە. لەو حاڵەتەدا بنەما زەینی و ئەبستراکتەکانی کۆمەڵگا

بە پێوەر و حەزەکانی خۆی لە مەحەک دەدات. سەرەنجام دەبێت بە نوێنەری خێر و چاکە، بەڵام لە جۆرە ساکار و واقیعیەکەیدا. لە چیرۆکی ((ئاما))[7]ی ((جین ئوستن)) لە (١٨١٥ز)،دا ((ئاماوودهاوس))[8] واتە ژنە پاڵەوانی چیرۆکەکە، کەسایەتییەکی زۆر رۆمانتیکیی (Romantic)یە و لەلایەنی کۆمەڵایەتییەوە تووشی جۆرەها هەڵە و تاوان دەبێت. بەڵام بەهەر شێوەیەک بێت ناچارە لە کۆتایی کارەکەیدا بزانێت کە لەڕووی ئەخلاقییەوە بەهەڵەدا چووە و کاتێک کە تێدەگات، لەگەڵ یەکێک لە کەسایەتییەکانی رۆمانەکەدا واتە ((نایتلی))[9] دەبێتە هاوسەر و (نایتلی)یش کەسایەتیەکە چاکیە ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکان لە رۆماندا پێکەوە دەبەستێتەوە. لە چیرۆکی ((میدل مارچ))ی ((جۆرج ئەلیوت))دا کەسایەتییەکان گرفتار و رووبەرووی بارودۆخ و ستراکچەری ئاڵۆزی کۆمەڵگا(شارێک لە ئینگلتەرا) بوونەتەوە، جگە لە گۆڕانکارییە گرنگە کۆمەڵایەتییەکان کە بەرهەمی یەکەم یاسای چاکسازی ساڵی (١٨٣٢ز) بوون، دواتریش نیشاندەدرێت کە هەر یەکێکیان، بەرێگایەک لە ژیانی خۆیدا لە ژینگەیەکی گۆڕاو سود وەردەگرێ یان نا. لە تەواوی ئەو رۆمانانەدا گومانێکی ئیجابیانە یاخود ریالیزمیانە- کە بەشێکی سەرەکی بۆچوونی نووسەرەکانیانن- بەرچاو دەکەوێت. سەرەڕای ئەوە، مەیلی بەهێزی رۆماننووس یا ئەو کەسەی لە چیرۆکدا زیاتر لە هەموو شتێک جێی سەرنجی رۆماننووسە، بایەخ بە شیکردنەوە و توێژینەوەی ئەزموونی بەڵێننامە زەینی و کۆمەڵایەتییەکان دەدات و وێڵی ئەوەیە کە ببینێت ئایا ئەو بەڵێننامانە لەگەڵ ئەزموون و واقیعیەتەکاندا گونجاون یان نا. لە زۆربەی حاڵەتەکاندا ئەو مەیلانە لەگەڵ ستایشکردن و خۆشویستنی جیهانی ماددی و دابونەریت و خاسیەتە کۆمەڵایەتییەکان و شتە تایبەتییەکانی تاک (واتە جۆرێک لە ریالیزم کە گرنگی بە راڤەکردنی تێروتەسەلی کارەکان و ئادابی مرۆڤ دەدات) داهاوڕێن. لە زۆربەی

حاڵەتەکانیشدا جارێکی تر ئەو مەیلانە هاوڕێن لەگەڵ گاڵتەجاڕی و لەناوبردنی ئەفسانەی درۆیین و نا واقیعی و (واتە تێڕوانینی خەیاڵی و زەینی بۆ بارودۆخ) دانانی ئەفسانەی واقیعی لەجیاتی یان. سەرەڕای ئەوەش ئەو مەیلە، گومان یاخود کینایەی ساتیریی (Irony)- تەواو وەک ئەوەی لە بەرهەمی ((جین ئۆستن))دا دەیبینین- بەدوای خۆیدا رادەکێشێ. ((جین ئۆستن)) لە بەشێکی کورتی کۆتایی رۆمانەکەیدا واتە ((قایل کردن))[10]، لە (١٨١٨ز)دا سوود لە کینایەی ساتیریی وەردەگرێت، کاتێک کە حەزکردنی ئەو بۆ واقیعیەت نیشاندەدات و تێڕوانینە گوماناوییەکەی دەخاتەڕوو:-

((ئان ئەلیوت))[11] (ژنە پاڵەوانی چیرۆکەکە) هەستیکرد کە زۆر حەزدەکات بچێتە لای دەرگای دەرەوە. دەیویست ببینێت کە باران دەبارێت یان نا. بەڵام بۆچی پێویستە گومان لە خۆی بکات کە ئەم داخوازییە هۆیەکی تریشی هەیە؟ ئیتر هەر نەدەبوو کاپتن ((ونت ورس))[12] (کە ((ئان خۆشی دەویست) ببینێت. بەو شێوەیەش نەبوو کە هەمیشە پێی وابوو نیوەی وجودی لە نیوەکەی تری عاقڵترە؛ یاخود هەمیشە گومانی دەکرد کە نیوەکەی تری وجودی لەوە خرابترە کە هەستی پێدەکرد)).

کینایە و ساتیر روویان لە دەروونی ((ئان))ە ئەگەرچی رۆماننووس زیاتر سوڕاندوویەتی. بەشێک لەو پاڵنەرەی کە لەپشت کارەکەی ((ئان))ەوەیە حەزکردنە لە دیتنی کاپتن ((ونت ورس)). دیسان دەتوانین نموونەیەکی وردتر و باشتری گومانی ریالیزمیانە لە ((مادام بوڤاری))دا لە (١٨٥٧ز) ببیننەوە، کە دوو ئەوەندە کینایەی لەگەڵ دایە. لەلایەکەوە رۆماننووس بە گومانێکی بەهێزەوە بەهۆی خەیاڵ پلاَوییە ئاشقانە و ناواقیعیەکانی گاڵتە بەپاڵەوانە ژنەکەی خۆی، لەبەرئەوەی کە خەیاڵپەرستە- دەکات و لەلایەکی ترەوە ئەو گومانانە بوون بە رێگایەک تا نووسەر نیشانبدات کە تا چ

رادەیەک ژینگەی بێزارکەری شارستانی فەرەنسی نەگونجاوە بۆ هاتنەدی خەیاڵاتە ئاشقانەکانی. ئەو مەسەلانەی کە ((تریلینگ)) خستینە زۆر لە بەرهەمە چیرۆکییە گرنگەکان و زۆر لە باشترین ڕۆمانە ئەمریکییەکانی وەک ((پەڵەی شورەیی))ی ((هاوسورن)) و ((موبی دیک))[١٣] (یان نەهەنگی سپی)ی ((هرمان ملویل)) و ((ڕووداوەکانی هاکلبری فین))ی ((مارک تواین))و.... تاد، هەروەها ژمارەیەکی زۆری بەرهەمە نوێکان ناگرنەوە، ئەوە زیان بە باسی ((تریلینگ)) دەگەیەنێ، بەڵام بە تەواوی لە ڕێڕەوەکەی دەری ناپەڕێنێت. ڕۆمان بەردەوام لەنێوان ریالیزم و زەینیەتدا دێت و دەچێت، تا ئەوکاتەی کە بێگومان ئەفسانەیەکی راستەقینەی کۆمەڵگایەک یاخود قۆناغێکی مێژوویی بگۆڕێت بۆ ئەفسانەیەکی تری خەیاڵی و زەینی و ڕێگا بۆ قۆناغێکی نوێ لە گومان گەرایی و دوو دڵی لەمەر ئەوەی کە هەیە، بڕەخسێتەوە. لە ڕوانگەی ریالیزمی نوێوە، ئەو ڕۆمانەی کە ((تریلینگ)) وەسفیدەکات بەرەبەرە متمانەی خۆی لەدەستدەدات. بۆ نموونە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا جۆرێک لە ریالیزم- کە بە زۆری بە سروشتگەرایی ((Noturalism) ناودەنرێت- هاتە ئاراوە کە جەخت دەکاتە سەر جەبری ژینگە و کۆمەڵ. ئەم ریالیزمە دوو دڵ بوو لەمەڕ ئەوەی کە تاک بتوانێت بڕیار لە بارەی چارەنووس و بوونی خۆی بدات، چونکە کۆمەڵگا بەرەبەرە فراوان دەبوو و دەگۆڕا بۆ چەمکێکی رووت (ئەبستراکت) و ڕەها، وپەیوەندی بەشەکانیش دەبوو بە پەیوەندییەکی میکانیکی.

کەواتە بە بۆچوونی نووسەرانی وەک ((ئەمیل زۆلا)) و ((تیودۆر درایزر)) و ((تۆماس هاردی)) و ئەوانی تریش, مرۆڤ بوو بە شتێک کە کەوتە ژێر گوشاری هۆکار و تواناکانی دەرەوەی خۆی وەک کۆمەڵگا و قەدەر و پرۆسە و قۆناغی بە پیشەسازی بوون و گەشەسەندنی شارنشینی و واتای ریالیزمیش گۆڕا بۆ ((لێکۆڵینەوەی لاوازیی مرۆڤەکان لە بڕیاردان

لە بارەی چارەنووسەکەیانەوە)). یان هەروەکو هەندێ لە ڕۆماننووسان (وەک ((د. هـ لارنس)) و ((مارسل پرۆست)) و ((ڤیرجینیا ولـڤ)) لەبەرهەمەکانیاندا هەوڵیانداوە بڵێن, کە کۆنترۆڵی راستەقینەی مرۆڤ لەسەر بوونەکەی، لەژێر دەسەلاَتی خودئاگایی دایە.

کەواتە ڕۆماننووسەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە بارەی ئەوەی کە کۆمەڵگا وەکو تۆڕێک لە نەریت و بنەما ئەخلاقییەکانی بتوانێت شێوە بە ژیانی مرۆڤ بدات یاخود تاک بتوانێت بوونەوەرێکی سەربەخۆ بێت؛ یان هەر لەبنەڕەتدا ئەوەی کە ڕۆمان توانای ئەفراندنی ئەفسانەی نوێی هەیە، گومانیان زیاتر دەبوو. لە پاش ئەوەبوو کە لە ڕۆمانە نوێخوازەکاندا هەوڵدرا هەرچەند بکرێت زیاتر لە ((ئەفسانە داماڵرێت)) و نووسەرانی وەک ((هێنری جێمز)) و ((جۆزێف کێنراد)) و ((مارسل برۆست)) و ((جێمز جویس)) و ((تۆماس مان))یش دووبارە بەشێوەیەکی ریشەیی بناغەی چیرۆکنووسی نوێیان داڕشتەوە. بۆ نموونە ((جێمز جویس)) لە ((ئولیس))دا لە (١٩٢٢)، بە فراوانترین شێوەی خۆی سوود لە دژایەتی کینایە و گاڵتەجاڕی نێوان ((دیدی فۆلکلۆری پاڵەوانانی حەماسە لەمەڕ ئەزموونەکان)) و ((خستنەڕووی واقیعی و هەنووکەیی ئەم ئەزموونانە)) وەردەگرێت. بەو واتایەی کە ڕۆمانەکەی خۆی لەسەر چوارچێوەی ((ئودیسە))ی ((هومر)) بینا دەکات و، سێ کەسایەتی ئەم حەماسەیە لە بەرامبەر چارەنووسی سێ کەسایەتی تردا دادەنێت کە لە ((دۆبلین))ی (ئیرلەندا) لە ساڵی (١٩٠٤ز)دا دەژین، ئەوەش لە پێناوی نیشاندانی نەمان و لەناوچوونی ئەفسانە و مانایە لە مێژوودا. بێگومان ((سێرڤانتس)) و ((فیلدینگ))یش بۆ خستنەڕووی واقیعیەتی پێکەنین ئامێز سوودیان لە چوارچێوەی حەماسەی گاڵتەجاڕی (Mock- heroic) وەرگرتووە. بەڵام ((جویس)) بە جۆرێک واقیعیەت دەخاتەڕوو کە بە پەشۆکان و بێ ئومێدی

زیاتری خوێنەر کۆتایی بێت. دەتوانین نموونەی واقیعی و قووڵی ریالیزمی گوماناوی نوێ لە رۆمانی ((راسپێردراوی شاراوە))[١٤]ی ((جۆزیف کونراد)))دا لە (١٩٠٧)- کە یەکێکە لە کینایی ترین (Ironic) رۆمانەکان کە تا ئێستا نووسراون- ببینین. ئەو رۆمانە لە پاڵەوانی پیاو یا ئافرەت بێ بەشە، کە بە زۆری لە بەرهەمە چیرۆکییەکاندا هەیە. کەواتە ئێمە وەک خوێنەر تەنیا دەتوانین لەگەڵ ماوە کینایی, (Ironic Dlstance) کە نووسەر لە بەرامبەر یەکەیەکەی کەسایەتییەکانی ناو چیرۆکەکە هەیەتی، هاوڕێ و هاوهەست ببین. ئەو کینایە گاڵتەجاڕییانەی کە هەروەکو ((کێنراد)) دەڵێت ((توانای ئەوەیان پێ بەخشیم تا ئەوەی کە هەستم پێ دەکرد، بەتێکەڵەیەک لە گاڵتە و بەزەیی دەربببڕم)). لەم رۆمانەدا رووبەڕووی کۆمەڵگەیەکی یەکانگیر نابینەوە، رووداوەکانی رۆمان لە ((لەندەن)) روودەدەن کە لەنێو بەرگ و رووکارێکی سیستماتێک و شارستانیدا شاردراونەتەوە. ((ئەو شارە زەبەلاحەی کە دانیشتووانەکانی لە هەندێ لە کیشوەرەکان زیاترن. ستەمکاری قوت دەری، روناکی جیهان)). هەروەها ئەم رۆمانە پلۆتی(Plot) نییە؛ بەو مانایەی کە بەگشتی رووداوەکانی گونجاو نین و، چیرۆک لە دیدگایەکی (Stond Point) زۆر نائاساییەوە دەگێڕدرێتەوە. رۆمان جیهانێک دادەهێنێت کە تیایدا هیچ کەسایەتییەک لەم جیهانەدا توانای دۆزینەوەی راستی یان ئازادکردنی خۆی نییە. ئەگەرچی جیهان خۆی پڕی ئاژاوەیە، بەڵام کەسایەتییە ئانارشیستەکان (Anarchist) دەبەنگ و پووچن و تەنیا ماهیەتی مرۆڤی ((ناڕازی و دەبەنگ)) دەردەخەن. ((ستیڤی))[١٥]ی شێت کە هەمیشە خەریکی وێنەکیشانی بازنەی بێ ئەنجام و بێ مانایە, سایەتییەکە کە لە هەموویان زیاتر هەستی هاودەردی ئێمە دەوروژێنێت، و ((مینی ڤەرلۆک))[١٦] بە کوشتنی مێردەکەی- کە خۆی بە تەقاندنەوەیەکی بێ ئامانج و بێ مانای بۆمبێک بووە هۆکاری مەرگی ((ستیڤی))- ئازادی خۆی

بەدەستدەهێنێ؛ بەڵام تەنیا ئازادییەک بەدەستدەهێنێت کە ترسناکە، ((ئەو بووە ژنێکی ئازاد. تەواو ئازاد. ئەو ئازادییە ئەوی خستبووە بارودۆخێک کە ئیدی هیچ ئارەزوویەکی نەبوو. ئیتر هیچ کارێکی نەبوو بیکات... لە شوێنی خۆی نەجووڵێت، ژنێک بوو کە چێژی لە نابەرپرسیاریەتییە تەواو و بێکارییە هەمیشەییەکەی وەردەگرت. تەواو وەک تەرمی مردووەکان)). ((کێنراد)) بوونی هەر بەهایەکی ئیحتمالی رەت دەکردەوە کە بتوانێت رۆڵێکی تەوەری لە ژیانی مرۆڤدا بگێڕێت- جارجاریش لە رۆماندا دەخرێتەروو-. بەو شێوەیە ریالیزمی گوماناوی و بێ باوەڕ لە رۆماندا، دەگۆڕێت بۆ بۆچوونێکی رەهاو روخێنەر؛ وبۆچوونی ((مینی فرلاک))یش لەسەربنەمای ((ژیانی ناجێگیر شایانی تێرامانی نییە)) بەهێز دەکات. ((کێنراد)) لە رۆمانی (راسپێردراوی نهێنی))دا تەنانەت لە ستایشی بە پەرۆشانەی راستییە کۆمەڵایەتییەکانیش (کە ((تریلینگ)) بە بەشێک لە ریالیزمی رۆمانیان دادەنێ) زیاتر هەنگاو دەنێت، بێگومان هێشتا بەرامبەر بە ریالیزمی گوماناویی وەفادار دەبێ. بەڵام ئەگەری بوونی پاڵەوان لە کۆمەڵگادا دەخاتە ژێر پرسیارەوە، هەروەها لەمەڕ ئەگەری ئەوەی کە بتوانین بۆ بوونی کۆمەڵگا مانایەک بدۆزینەوە، یاخود پەیوەندی مرۆڤ و کۆمەڵگا بە جۆرێکی واتادار روونبکرێتەوە، دوودڵە، سەرەڕای ئەوەش بە گومانەوە دەڕوانێتە گەڕانی مرۆڤ بۆ دۆزینەوەی (راستەقینە)، تەنانەت بە هەبوونی دارشتنی چیرۆکێکی رێک و گونجاو بەپێی پلانیش))- واتە هەمان وێناکردنی ریالیزمییە تەقلیدییەکانی پێش خۆی-، بۆ نیشاندانی هەموو ئەوانەش، خودی چیرۆک وەک ((پێکهاتەیەکی رێک و پێک)) یاخود ((ئەفسانەی راستەقینە)) دەخاتەژێر پرسیارەوە. ئەو ریالیزم و رۆمانەی کە ((تریلینگ)) پێناسەی کردون لە سەدەی ئێمەدا بە تەواوەتی لەناونەچوون، بەڵام مەرجی بە خۆوە گرتووە و ئەوەش پێمان دەڵێت کە واقیعیەتیش وەک

خودی ریالیزم چەمکێکی ڕەها نییە، بەڵکو جۆرە درککردنێکە. بەپێی ئەوە چ لەرووی مێژووییەوە و چ بەپێی ئەو ڕاڤانەی کە تاک و زەینییەتەکان بۆی دەکەن بەردەوام لە گۆڕاندایە. ڕۆمانیش پەیوەستە بە خستنەڕووی وێناگەلێک لە واقیعیەت کە لەسەربنچینەی بیروباوەرە باو و زاڵەکانی سەردەم- لەبارەی ئەوەی کە ئەزموونەکانی مرۆڤ لەژێر چ سیستمێکەوە ئەنجامدەدرێن- دروستبووە و دەستبەکارە. (بۆ نموونە لەپشت سەری سروشتگەرایی (Natruralism)یەوە بیروباوەڕی داروین و ئەوانەی بڕوایان بە جەبری کۆمەڵایەتی هەیە- واتە هەمان ئەندێشەکانی سەرەتای کۆمەڵناسی- هەن و ڕۆمانە ریالیزمە دەروونییەکان یاخود ڕۆمانە دەروونناسییەکانیش لەسەربنچینەی بیروڕاکانی ((فروید)) و ((یۆنگ))[١٧] شێوەیان وەرگرتووە؛ لەپشت زۆر لە ڕۆمانە نوێیەکان (Modern)ەوە کە توانای واقیعیەت (Realistic Contingency) یان بە لوتکەی فەلسەفەی نهیلیزم گەیاندووە، بیروڕاکانی ((هایدگەر))(١٨) و ((سارتەر)) هەن) بەڵام لە هەموو شێوازەکاندا ڕۆمان ئاراستەیەکی جەبری بۆ ریالیزم هەیە. چونکە ڕۆمان سوود لە ((پەخشان)) واتە زمانی ئەدەبی وەردەگرێ کە زیاتر لە هەر زمانێکی تر واتای (وشە بە وشە) ڕاستەقینەی هەیە و ڕەسەنایەتی و ڕاستی ئەزموونە تاکەکەسیەکان بەڕەسمی دەناسێت. سەرەڕای ئەوەش زیاتر باس لە پەیوەندەییە ئینسانییەکان دەکات و پێش ئەوەی بنووسرێت پێکهاتە و فۆرمەکەی پێشتر بەپێچەوانەی تراژیدیا (Tragedy) دیار و ڕوون نییە، دەڵێی هەموویان، ڕێگە بۆ دەرکەوتنی تاکە فۆرمێک هەموار دەکەن کە یەکسانیش بێت ، کەواتە چونکە ریالیزم لە تایبەتمەندییە گۆڕاوەکانی ڕۆمانە و دەتوانرێ لە لایەنی جیاوازەوە لێی بدوێین، بەتایبەتمەندی ریالیزمیشەوە ناتوانین پێناسەی ڕۆمان بکەین. بێگومان هەموو ئەو پێناسانەی بۆ ڕۆمان کراون و تێیاندا جەخت لە نزیکی ڕۆمان لە ژیان و پەرۆشی و

نیگەرانییەکەی سەبارەت بە کێشەکانی تاک و کۆمەڵ و لێ ووردبوونەوە و سەرنجەکەی- بە گوتەی ((هێنری جیمس))- بۆ ((پێکهاتەی یەکجار زۆری شتەکان)) (The Awful Mixture of Things) کراوە؛ ڕاست و بەجێیە بەڵام تەواونییە. تایبەتمەندیی ریالیزم ئەو ڕۆمانانە دەگرێتەوە کە پێکهاتەکەیان ئاڵۆزە و چەندین جۆر و شێواز و هونەری ئاڵۆزیان لەگەڵدایە، وەک ئەو ڕۆمانانەی کە پێکهاتەیەکی زۆر ورد و کۆنترۆڵکراویان هەیە، یان پێکهاتەکەیان، بەپێی بنەماکانی جوانناسی ((ستاتیکا)) بونیات دەنێن (واتە هەمان ئەو شتەی ((هێنری جیمس)) بەو ((قاڵب))ەی دادەنێت کە بەرهەمی لێوردبوونەوەی وردەکارییەکان و بەشە تایبەتییەکانە).

سەرەڕای ئەمانە تایبەتمەندی ریالیزم ئەو چیرۆکانەش دەگرێتەوە کە بنچینە و پێکهاتەی خۆیان دەبەنە ژێر پرسیارەوە- وەک ڕۆمانەکانی ((تریسترام شەندی))، ((ئولیسی)) یاخود ((ڕاسپێردراوی نهێنی))- پێویستە بزانین کە ئەگەرچی لەوانەیە ڕۆمان وردەکارییەکانی ژیانی ڕۆژانە و ئەزموونە تاکەکەسییەکان بەجۆرێک بخاتەڕوو کە هیچ کام لە هونەرەکانی تر ناتوانن، بیانخەنە بەردەستمان، بەڵام لە کۆتاییشدا لەژێرکایەی زماندا لە پێکهاتەیەکی تایبەتی بەهرەمەندە و بۆ باوەڕپێهێنان و سەرنج ڕاکێشانی خوێنەر سوود لە هونەری ئەدەبییش وەردەگرێت؛ لە کۆتاییدا نموونە و پێکهاتەی زمانی جیاوازیش دادەڕێژێت.

پەراوێزەکان

١- Ford Madox Ford نووسەری ئینگلیزی بەڕەچەڵەک ئەلمانی (١٨٧٣-١٩٣٤).

2- Phineas Finn.

٣- Robert Louis Stevenson شاعیر و ڕۆماننووسی سکۆتلەندی (١٨٥٠-١٨٩٤ز).

4- Manners, Morals and the Novel.

5- The Liberal Imagination.

٦- Lionel Trilling مامۆستای زانکۆ، چیرۆکنووس و ڕەخنەگری ئەمریکی (١٩٠٥).

7- Emma.

8- Wood house.

9- Knightley.

10- Persuasion.

11- Anne Elliot.

12- Went Worth.

13- Moby Dick.

14- The Secret Agent.

15- Stevie.

16- Minnie Vetloc.

١٧- Carl Gustav Jung دەروونناس و دەروونپزیشکی سویسری (١٨٧٥-١٩٦١).

١٨- Martin Heldegger فەیلەسوفی ئەڵمانی ((١٨٨٩-   ).

پێکهاتەی ڕۆمان

کاتێک ڕۆماننووس ڕۆمانێک دەنوسێت، جیهانێکی نوێ و جیاواز دادەهێنێت. ئەو جیهانەی کە دەزگا و دامەزراو و هاوولاتیی تایبەتیی خۆی هەیە. نمونە گەلێکی هەیە بۆ پێوە ندی نێوان ڕەگەزەکانی و سیستەمێکی تایبەتی خزمایەتی لە نێوان تاکەکانیدا هەیە. لە ئەنجامیشدا جیهانێکە بە بنەما ئەخلاقی و بەها تایبەتییە کۆمەڵایەتییەکان، کە خەڵکان لە سایەیاندا دەژین؛ ئەو خەڵکانە هەست و دەرککردنێکیان هەیە کە بە هۆیەوە کێشە و خاڵە گرنگەکانی کۆمەڵەکەیان دەستنیشاندەکەن. لەوانەیە ئەم جیهانە لە زۆر لایەنەوە وەک جیهانی واقیعی خۆمان بێت؛ هەروەها لەوانەیە هاوتا بێت لەگەڵ مەعریفەیەکی هاوبەشدا کە یەکەیەکەی ئێمە لە کۆمەڵگای ڕاستەقینە و مرۆڤایەتیدا هەمانە.

بەڵام دەبێت بزانین کە جیهانی ڕۆمان بەهۆی زمان و پەیڤەکان دروستدەبێت. زۆربەی ڕۆمانەکان کۆمەڵگایەک دەخوڵقێنن کە زۆر ڕاستەقینەیە (هەڵبەت ئەم ڕێسایەش ڕیزپەڕی تێدایە) و پەیوەستە بەشوێنێکی جوگرافی تایبەت لەگەڵ مێژوو و رابردوویەکی دیاردا. لەم کۆمەڵگایەدا گرووپێک لە خەڵک- کە ڕەنگە ژمارەیان گەلێک زۆر یا زۆر کەم بێت- دەژین و ئەم خەڵکانە ڕووبەڕووی بارودۆخێک یا زنجیرەیەک لە بارودۆخ و کێشەکان بوونەتەوە.

هەروەها ئەم خەڵکە دابونەریت، ڕەفتار، خووخدە، هیوا و ئارەزوو و پێداویستییە تایبەتییەکانی خۆیان هەیە، دەزگاکان، دامەزراوەکان و دابونەریتی ئەم کۆمەڵگایە ڕۆڵی گرنگیان لە شێوەی ڕەفتار و کردەوەکانی خەڵکدا هەیە، هەر ئەمانە شێوازی ژیانی خەڵک و قەیران و سەرلێشێواوییە ئەخلاقییەکان.... تاد وەدی دێنن. زۆر لە کارەکان بەپێی هەمان دابونەریت و بوونی هەمان دەزگاکان ئەنجامدەدرێن، هەر ئەمانەش دەبنە هۆی هاتنە ئارای زۆر لە بەڵێننامەکان، یاساکان و سنووردارییەکان.

هەروەها هۆی دروستکردنی ئەو دوالیزمییانەی کە ڕۆمانەکانی ((جین ئۆستن))ی پێ تەواو دەبن، نموونەی هەمان ئەو کۆمەڵگایانەن؛ هەروەها ((ساموئیل ریچاردسۆن)) مەسەلەی پیرۆزی و داوێنپاکی ئافرەتانی لە هەمان ئەو کۆمەڵگایانەدا خستووەتە ڕوو.

لە ئەنجامدا هەمان ئەو کۆمەڵگایانە چەند پەیژەیەک لەسەر ڕێی پاڵەوانانی چیرۆکە جۆراوجۆرەکان- لە پاڵەوانی ((سوور و ڕەش))ی ((ستاندال)) بەناوی ((ژولین سورل))ەوە بگرە تا پاڵەوانی ((ژووری سەرەوە)) چیرۆکی ((جان برین)) بەناوی ((جولمپتون))- دادەنێن تا لەگەڵ جەنگی بێ ئەمان، و دەست و پەنجە نەرمکردن لەگەڵ کێشە جۆراوجۆرەکاندا لێیانەوە سەرکەون و خۆیان لە چینێکی کۆمەڵەوە بگەیەنن بە چینێکی بەرزتر. ڕۆمان دەستمان دەگرێت و لەوەها کۆمەڵگاگەلێکدا دەمانپەڕێنێتەوە. ناچارمان دەکات تا بەدوای زنجیرەیەک لەو ڕووداوانەدا بچین کە لەو کۆمەڵگایەدا ڕوو دەدەن. هەروا ڕۆمان لە ڕێگەی ئافراندنی لۆجیکییەوە کە لە ڕێگەی چیرۆکەوە فراوان دەبێت، و بەزۆری ڕەهەندێکی ئەفسانەیی و چیرۆکی (پلۆتی چیرۆک) یاخود ((ئیعتبار))ی مێژوویی لەپشت سەریانە، زۆرچاک بە بارودۆخی ئەم جۆرە کۆمەڵگایانە ئاشنامان دەکات، بەڵام بەهەرحاڵ جیهانی ڕۆمان دەستکردەو بەدەستی کەسێک

دروستدەکرێت. کەواتە دەبێت نووسەر -بەجۆرێک- ناچارمان بکات تا پێ بنێینە نێو ئەم جیهانە و لەگەڵیدا بچینە پێش. هەروەها دەبێت نووسەر بەدرێژایی چیرۆک سیستەمێک لە شتە وێچوو(محتمل) و باوەڕپێکراوەکان بهێنێتە ئاراوە و هەموو رەگەزەکانی ئەم جیهانە لەگەڵ یەکتردا بگونجێنێت و هەماهەنگییان بکات. لە سنووری بەرهەمەکەیدا لۆجیکێکی یەک شێوە دروستبکات و هەر بەشێکی بەجۆرێک هەڵبژێرێت کە لە گشتیاندا تاکە بەرهەمێک بخاتە بەردەستی خوێنەر.

هەروەها رۆماننووس هەموو رەگەز و بەشەکانی چیرۆکەکەی بە شێوازێکی تایبەت دەخاتەڕوو؛ شکڵیان پێ دەبەخشێ و زیاتر جەخت دەکاتە سەر ئەو شتەی کە دەیەوێت، تا ئەم بەش و رەگەزانە وەک مۆم لە دەست بگرێ و لەنێو پلان و نەخشەیەکی تایبەتدا بیانگونجێنێت و بەهۆیانەوە چیرۆکەکەی فراوان بکات. بۆ نموونە ((جین ئۆستن))، بە ئەنقەست بەرهەمی خۆی لەسەر رووی شتێکی تایبەت کۆ دەکاتەوە، واتە جیهانی چیرۆکەکەی سنووردار دەکات بە کۆمەڵگایەکی بچووکەوە ولە چوارچێوەی ئەزموونەکانی چینێکی تایبەت و بچووکی خەڵکدا دەیهێڵێتەوە (کە هەمیشە ئەم چینە لە دواوەی هەردوو چینی ئەرستۆکراتی و چینی ناوەندی لادێیە)، تا جیهانێکی یەک شێوە و کەڵەکە بوو - لەڕووی ئەخلاقییەوە- دروستبکات و لەم رێچکەیەشەوە بتوانێت لە نزیکەوەو و بەشێوەیەکی ورد لە شێوازی ژیان، و ئەخلاق و رەفتار و بەهاکانی ئەم کۆمەڵگایە بکۆڵێتەوە و تاوتوێییان بکات، بەڵام چارلز دیکنز جیهانێکی بەرین و فراوان (چ لە رووی جوگرافیایی و شوێنەوارەوە و چ لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە) دادەهێنێت.

جیهانێک کە چین و دەستەی جیاوازی تێدا دەژین، چونکە (دیکنز) نایەوێت ئەخلاق و رەفتاری گرووپێکی تایبەت تاوتوێ بکات؛ بەڵکو

دەیەوێت ئەخلاق و رەفتار بەشێوەیەکی گشتی و فراوان بخاتە بەر لێکۆڵینەوەوە. هەر یەک لەم جیهانانە لەگەڵ یەکتر و لە رۆمانێکی تردا جیاوازییان هەیە، هەروەها هەریەکێکیان بەپێی لۆجیکێکی تایبەت دەکشێت و بڵاو دەبێتەوە و بە دیدگایەکی جیاوازەوە لێی دەکۆڵرێتەوە و تاوتوێ دەکرێت.

هەر رۆماننووسێک جیهانی تایبەتی خۆی دروستدەکات، دابونەریت و بەڵێننامەی تایبەتش بۆ ئەم جیهانە دەنووسێت.

ئەم دابونەریتانە یا گشتین، کە بەپێی نەریت و میتۆدە ئاشنا و هاوبەشەکانی هەموو رۆمانەکان دادەنرێن، یاخود تایبەتین؛ واتە هەر رۆمانێک تایبەتمەندیی خۆی هەیە، پەیمان و کۆمەڵگای پەیوەست بەخۆی دەهێنێتە ئاراوە و کێشە و گیروگرفتە دیاریکراوە جیاوازەکان چارەسەر دەکات، بەڵام رۆماننووس لە پێش نووسینی رۆمانەکەی، لە هەموو بوارێکدا بڕیارینەداوە و هەموو وەڵامەکان نازانێت، هەر رۆمانێک دەرگا کردنەوە و دەستپێکردنێکی نوێیە، هەر لەبەر ئەمەشە شێوازێکی نوێیە و گرفتی تایبەت بەخۆی هەن. بێگومان رۆماننووس پێش ئەوەی رۆمانەکەی بە کۆتا بێنێت و دوا دانەی بە چاپ بگەیەنێت، بەڕادەیەکی تەواو زانیاری هەیە لە بارەی جیهانی جیاوازی رۆمانەکەی، یاخود بەدەستدێنێت؛ بەڵام تەنیا لەکاتی نووسیندایە کە خاڵە گرنگەکانی رۆمان، واتە پەیوەستەگی و پێوەندی بەرامبەر بەشەکان دەردەکەوێت، کەواتە ئەو لە کاتی نووسیندا هەمیشە لەڕووی لۆجیک و یەک بەدوای یەکی چیرۆکەکەیدا کاردەکات و ئەو کێشانە چارەسەر دەکات کە لە کاتی کارکردنندا دێنە پێش، و هەمیشە هەوڵدان هەیە کە خوێنەر بەشێوەیەکی توند و جێگیر بباتە پێشەوە.

هەروەها دەبێت ئەو لە چیرۆکەکەیدا یەکێتییەک دروستبکات؛ ئەم یەکێتییەش لە دوو شتەوە سەرچاوە دەگرێت، کە بێگومان هەردووکیان لە

هەموو شتێکدا پێکەوە گرێدراون. ئەم یەکێتییە لە یەکەم هەنگاودا لەمەوە سەرچاوە دەگرێ کە نووسەر لە کاتێکدا چیرۆکەکەی فراوان دەکات و بۆ پێشەوەی دەبات، دەبێت سەقامگیری و هەماهەنگی دەروونی ئەم جیهانەش -لە رۆمانی خۆیدا- بپارێزێت، وابکا رەوشت و کردەوەی کەسەکان و رووداوەکانی جێگای بڕوابن کە لە رەخنەی ئەدەبیدا ئێمە ئەم جۆرە یەکێتییە بە زاراوەی وەک (پلۆتی چیرۆک) یاخود (ئاوەڵاکردنی گێڕانەوە) ناو دەبەین.

یەکێتییەکی تر دروستدەبێت لە ڕێگای یەک شێوەکردنی رەگەزگەلێکی وەک: زمان، شێوازی تایبەتی خستنەڕوو، ستراکچەر و ئەو سیستەمەی کە هەمیشە فراوان دەبێت و مەیلی خوێنەر بۆ بردنەپێشەوەی چیرۆکەکە دەبات. چونکە دەبێت رۆماننووس شێوازێکی تایبەت بۆ -نووسینی- رۆمانەکەی دابنێت، تا لەم ڕێگایەوە بەشێوەیەک پێوەندیی لەگەڵ خوێنەرانی خۆیدا دابمەزرێنێت کە خوێنەر هەموو شتێک بە تەواوی دەرکبکات و، بەشداری لە رووداو و کێشەکانی جیهانی نووسەر بکات و لە هەموو شتێکی ئەم جیهانە و بە هەڵوێست وەرگرتن و دەربڕینی هاودەردی یا بێزاری- دژکردەوە و کاردانەوە پیشانبدات.

ئەم جۆرە یەکێتییە هەمان ئەو شتەیە کە ئێمە بە ووشەگەلێکی وەک (تەکنیک) و (چوارچێوەی داستان) باسی لێوە دەکەین، یابە ووشەگەلێک کە پێداگری دەکەن لەسەر مەسەلەی هەڵسەنگاندنی پێوەرەکانی چیرۆک وەک کینایەی کۆمێدی (Lrony)- لێیان دەدوێین. ئەو دووشتە کە لە زەینی نووسەردا بەهیچ شێوەیەک لەیەکتر جیانین، لە پرۆسەی داهێنانی بەرهەمدا گرنگییەکی بنەرەتییان هەیە، ئەمەش بەو واتایەیە کە رۆماننووس بیەوێت یاخود نەیەوێت، بە نووسینەکەی خۆی، نەک تەنیا ئەوەی کە ئێمە

دەیخوێنینەوە، دەهێنێتە، ئاراوە، بەڵکو هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا، چۆنیەتی خوێندنەوە شمان دادەهێنێت.

چۆن رۆماننووس بۆ خوێندنەوەی رۆمانەکەی هانمان دەدات؟

نووسینی رۆمان واتە دروستکردنی جیهانێک بە زمان و پەیڤەکان؛ رۆمان جیهانێکە کە هەمیشە گەشە دەکات و فراوان دەبێت.

بە زۆری رۆمان پێکهاتووە لە رووداوی یەک لەدوای یەکی بە نەخشە و بەرنامە کە لە جەرگەی پێکهاتەیەکی ڕێکوپێکدا جێگیر بووە، ئەم جۆرە پکهاتەیە لە جۆری پۆلێنکردنی بەشەکان و هەڵبژاردنی رووداوەکان و زمانەوە بگرە تا ئاشناکردنی خوێنەر بە رەگەزەکانی چیرۆک، هەروەها کاردانەوەکانی خوێنەر لە بەرامبەر چیرۆکدا، پێکدێت.

دەبێت نووسەر ناچارمان بکات تا یاسا و زاراوە و کێشە و گرفتەکانی ئەم جیهانە قبووڵبکەین، ئاوات و داخوازیمان تێدا دروستبکات و ڕێساکانی بردنە پێشەوەی چیرۆکەکەیمان پێ قبووڵبکات.

چونکە هەموو ئەمانە سەرجەمی پێکهاتەی رۆمانەکە پێکدێنن. کاتێک کە دەست بە خوێندنەوەی رۆمانێک دەکەین، هەر زوو رەگەز و خاڵەکانی ناو چیرۆکەکە، لایەن و ڕێگای پێشەوەچوونمان دیاری دەکەن، لەم کاتەدا ئێمە بەشێوەیەکی هەستی یاخود نەستی تێدەگەین کە نووسەر چۆن کەرەستە و رەگەزەکانی چیرۆکەکەی هەڵبژاردوون؛ هەر ئەمانەش کلیلی تێگەیشتنی ئەو جیهانە تایبەتییەن کە نووسەر هێناویەتە ئاراوە؛ دیسان هەر ئەمانەن، پیشاندەدەن، کە چیرۆک لە چ سنوورێک و بەچ بنەمایەکدا دەچێتە پێشەوە.

دروست لەو کاتەی کە داخوازی و چاوەڕوانیی تایبەت لە ناخماندا دروستدەبێت، هەر لە هەمان ساتدا ناچار دەبین کە بەردەوامی بە خوێندنەوەی چیرۆکەکە بدەین، هەمیشە سەرچاوەی ئەم داخوازییانەش دوو

شتن، یەکێکیان ئەو داخوازییانەن کە لۆجیکی چیرۆک لە لامان دروستییان دەکات، بۆ نموونە ئەگەر رۆمان لە بارەی ژیانی کەسێکەوەیە، چیرۆکەکەی لە چەند لوتکە زیاتری نییە: یا کەسی سەرەکی بە کەشف و لێهاتووییەک دەگات، یا ئەوەی کە بۆ گەیشتن بە خۆشەویست یا ئارەزوویەک سەردەکەوێت یا سەرکەوتن بەدەستناهێنێت. یاخود دەبێ لوتکەی چیرۆکەکە بەمردنی کەسی سەرەکی (واتە پاڵەوانی چیرۆک) تەواو ببێت، بەڵام ئەگەر چیرۆک لە بارەی ژیان و کاروباری کۆمەڵێک یاخود گرووپێکەوە بێ، بۆ نموونە، دەبێت لوتکەی چیرۆک رۆشنکردنی زەینی خوێنەر بێت لەمەڕ کێشەیەکی کۆمەڵایەتی.

بێگومان ئەگەر ئێمە خوێنەری بە ئەزموون بین، لەپێشدا بڕیار لەبارەی جۆری ئەو رۆمانانە دەدەین کە دەمانەوێت بیانخوێنینەوە.

بۆ نموونە ئایا دەمانەوێت ((رۆمانی دەروونی)) بخوێنینەوە یا ((رۆمانی کۆمیدی))؛ ئایا بەسەرهاتی ئەو رۆمانەی کە دەیخوێنینەوە دەبێت رۆمانتیک و پڕ رووداو بێت یا سیمبۆلییانە بێت. سەرەڕای ئەمە خوێنەری بە ئەزموون، کەم کەم بۆچوونێکی رەخنەگرانە پەیدا دەکات لەمەڕ چوارچێوەی چیرۆکەکە یان شێوەی داهێنانی چیرۆکبێژیی نووسەری رۆمان، بۆ نموونە لە خۆی دەپرسێت کە رۆماننووس چ هەڵوێستێک یا بۆچوونێکی هەیە، کەرەستەکانی چیرۆکەکەی بە چ لۆجیکێک دەنرخێنێت یاخود لە کۆتاییدا لە سیستەمی ئەو چیرۆکەی کە هێناویەتە ئاراوە، لەمەڕ چ شتێک پێوەندی و مەیلی زیاتر پیشاندەدات، چونکە رۆماننووس هەمیشە لوتفی خۆی دەبەخشێتە هەندێ وشە و کەس و کاروبارەکان و لەو رووەوە لەمەڕ هەندێکی تر کەم لوتفە و بە چاوێکی رەخنەگرانەوە تەماشایان دەکات.

ئەم هەموو شتانە دەگەڕێنەوە سەر شێوەی هەڵبژاردن و زەوق و سەلیقەی نووسەر، کە بێگومان هەر چ شتێکی کە نووسەر هەڵی دەبژێرێت، مەبەست و بۆچوونێکی هەیە، چونکە بەشەکانی رۆمانەکەی پێوەندییان بەیەکەوە هەیە و بە لەبەرچاوگرتنی گشت ئەمانەیە کە دەتوانرێ پەی بە چەمک و واتاکانی رۆمانەکەی ببرێت. بە واتایەکی تر بەهەمان شێوە کە وتمان- ئەوەی کە رۆماننووس دەیخوڵقێنێت و نمایشیدەکات، رێکخستن و پۆلێنکردنی هەیە. ئەو لەسەرەتاوە تا کۆتایی رۆمانەکە، واتە هەر وشە، رستە، پاژ و بەش لە رۆمانەکەیدا بەرێکخستن و ریزێکی تایبەت دەنووسێت، رۆماننووس، واسیتەی نێوان چیرۆکەکەی خۆی و ئێمەیە؛ ئەگەر رۆماننووسێکی دروست و لێهاتووبێت، کاتی نووسینی رۆمان بەشێوەیەکی سەختگیرانە، تەنیا شتە گرنگ و پڕ واتاکان هەڵدەبژێرێت.

بێگومان ئەمە بەو واتایە نییە کە رۆماننووس بەر لە نووسینی رۆمان بەشێوەی نووسراو هەموو رۆمانەکەی لە زەین دایە و لە هەموو شتەکانی رۆمانەکەی ئاگادارە؛ یاخود ئەوەی کاتێ کە سەرەتای رۆمانەکەیمان خوێندەوە، دەتوانین کۆتایی چیرۆکەکەی هەڵێنین. رۆماننووس تەنیا لەکاتی کارکردندایە کە لە گیروگرفتەکانی رۆمانەکەی ئاگادار دەبێت و لە سنوورداری و ئیمکانیاتەکانی خۆی دەگات. ((هنری جیمس)) لەو پێشەکییەی کە بۆ رۆمانەکەی خۆی ((وێنەی ئافرەتێک)) لە (١٨٨١ز)دا نووسیویەتی دەڵێت: ئەوەی ئێمە دەمانەوێت بیڵێین بە باشترین شێوە دەری بڕیوە. ئەو دەڵێت کاتێ نووسەر دەست بە نووسینی رۆمانێک دەکات، دەزانێت کە هەندێ شت لە رۆمانەکەیدا گەوهەرین و بنەمای کارەکە پێکدێنن، ئەوانی تریش تەنیا رۆڵی لق و گەڵا و پەراوێزیان هەیە، واتە هەندێک تەوەرەی کارەکەن و ئەوانی تریش لق و وردەکارین و زیاتر بۆ جوانکردنی کارەکە بەکاردێن، خوێنەرانی رۆمانیش دەبێت ئەوەندەی پێیان

دەکرێت زیاتر و وردتر بەدوای خاڵە بنەڕەتی و گرنگەکانی رۆماندا بگەڕێن، بەو واتایەی کە نەک تەنیا دەبێت کەم کەمە بگەن بەو تێگەیشتن و چەمک هەڵێنجانە دروستانە لە رۆماندا، بەڵکو دەبێت خاڵە گرینگ و هەڵێنجانەکانیشیان بەجۆرێک لە جۆرەکان پێکەوە ببەستن وگشتێک بە دەست بێن. بۆ نموونە لەوانەیە دوو رۆمان لە رووی فۆرمی کار و جۆری ئەو تەکنیکانەی کە بەکارهێنراون، وەک یەک بن؛ بەڵام ئەگەر جوان تەماشا بکەین، لەوانەیە تێبگەین کە پاراستن و بەردەوامیی ئەم فۆرمە لە کاری یەکێک لەم رۆمانانەدا ئامانجی سەرەکی نووسەر بووە؛ کەچی لەهی دووەمیدا، نووسەر زۆر خۆی نەبەستۆتەوە بە کەڵک وەرگرتنی هەمیشەیی و بەردەوام لەم تەکنیکە؛ چونکە ئەم فۆرمە کارییەی تەنیا بەناوی جوانی و رازاندنەوە- نەک بنەماو گەوهەر-ی بەرهەمەکە هەڵبژاردووە.

کەواتە کاتێک کە رۆمانێک دەگرینە دەست و دەست بە خوێندنەوەی دەکەین، هەر زوو پەی بە هەڵبژاردنە سەرەکییەکانی نووسەر دەبەین و ئەو رێگایەش کە گرتوویەتە بەر، لێی ئاگادار دەبین.

لەوانەیە نووسەر بە توند و تۆڵی بەدوای دروستکردنی شوێن و فەزایەکی مێژووییەوە بێت و بیەوێت ئەم هەستەمان بەسەردا بسەپێنێ کە هەموو بەسەرهات و رووداوە مێژووییەکانی رۆمانەکەی واقیعین؛ یاخود ئەوەی کە لە رێگەی لەناوچوون و ناکاریگەر پیشاندانی کات و شوێنی مێژووی رۆمانەکەی، بیەوێت هەستێک لە ئێمەدا دروستبکات، لەسەر ئەو بنچینەیەی کە رووداوی رۆمانەکەی پەیوەست نییە بە کات و شوێنێکی تایبەتەوە، بەڵکو پەیوەستە بە هەموو کاتەکانەوە و هەمیشە بە درێژایی مێژوو دووبارە دەبێتەوە، هەروەها لەوانەیە نووسەر رووداوەکانی رۆمانەکەی خۆی بەدەوری تەوەرەی ژیانی یەک کەسدا دامەزرێنێت، یاخود

کاری خۆی لەسەر کۆمەڵگایەک یا کۆمەڵێک کۆبکاتەوە کە تێیدا کەسانی جیاجیا لەگەڵ یەکتر هەستان و دانیشتنیان هەیە. دیسان لەوانەیە:

- چیرۆکەکەی خۆی بە رێگای کەسی یەکەم یاخود کەسی سێیەم یا پێکەوە بەم دوو شێوازانە بگێڕێتەوە.
- خۆی گێڕانەوەی ئەو چیرۆکە بگرێتە ئەستۆ کە تێیدا بەجۆرێک رووبەڕووی رووداو و کێشەکان بووەتەوە.
- خۆی چیرۆک بگێڕێتەوە، بەڵام بەچاوی تەماشاکەرێکی بێ لایەن.
- گێڕانەوەی چیرۆکەکەی بەشێوەیەکی تەواو بخاتە ئەستۆی یەکێک لە کەسایەتییەکانی رۆمانەکەی.
- لە هەمان سەرەتای چیرۆکەکەیدا دان بەوەدابنێت کە هەموو چیرۆکەکەی دروستکراو و دەسکردی خۆیەتی.
- خۆی چیرۆکەکە بگێڕێتەوە، بەڵام لە کۆتایی چیرۆکەکەوە دەستپێبکات. واتە خۆی لە کۆتایی زنجیرەیەک لە رووداوەکانی رابردووەوە، لە هەمان سەرەتاوە، کۆتایی چیرۆکەکەی ئاشکرا بکات، پاشان خەریکی گێڕانەوەی چیرۆکەکەی بێت.
- چیرۆکەکە لەناوەندەوە و بەزمانی خۆی بگێڕێتەوە، بەڵام بەشێوەیەک وەک بڵێی کۆتایی چیرۆکەکەی نازانێت.
- بە لە دایکبوونی پاڵەوانی رۆمانەکەی، دەست بە چیرۆکەکەی بکات؛ کە لەم بارەیەوە لەوانەیە مەبەستی ئەوەی هەبێت جەخت بکاتە سەر گرنگی چارەنووسی کەسێک و جیهانێک دروستبکات، کە تێیدا داوەری لەبارەی ژیان و ئەزموونەکانی کەسێکی سەرەکی، چیرۆکەکە پێکدەهێنێت.
- باس لە راڤەکردنی زنجیرەیەک لە رووداو و کاریگەرییە مێژووییەکان بکات کە ژیانی چەند نەوەیەک دەگرنەوە؛ کە لەم شێوەیەدا لەوانەیە بە مەبەستی ئەوە بێت جیهانێک دابهێنێت کە تێیدا ژیانی کەسێک، لەمەڕ

رووداوەکانی هەموو جیهانەکەی (کە لە بەدیهێنانەکەیدا ژیانی چەندین کەسی جیاجیای تێدابووە) گرنگییەکی کەمتری هەیە.

بێگومان لێرەدا سەلیقەکان لەڕادەبەدەر جۆراوجۆر و جیاوازن؛ بەڵام تەواو لەو ساتەدا کە نووسەر ڕێگاکەی خۆی هەڵبژاردووە (بۆ نموونە لێرەوە دەست بە چیرۆک بکات یا لە هەمان شوێن، یا چیرۆکەکە بە زمان یاخود بەدیدی ئەم یاخود ئەو چەند کەسە بگێڕێتەوە) دەستی داوەتە هەڵبژاردنێکی سەرەکی و شێوەی گەشەسەندن و پێشکەوتنی چیرۆکەکەی دیاریکردووە و لە هەمان شوێنیشدا لۆجیکی چیرۆکەکەی لەدایک دەبێت؛ کە ئەم لۆجیکە تەنیا شێوە و تەکنیکی چیرۆکەکە ناگرێتە خۆی، بەڵکو هەموو سیستەمەکەی ((فراوان و بەربڵاوی چیرۆک)) پێکدێنێت؛ بە واتایەکی تر ((پێکهاتەی ڕۆمان))ەکەی دیاردەکات.

هەڵبەت -هەروەک وتمان- ڕۆماننووس بەو هەڵبژاردنانەی کە لە سەرەتای ڕۆمانەکەیدا دەیان کات، تاڕادەیەک خۆی دەکاتە پابەند و دەروەستی جێبەجێکردنیان، چونکە بەشێکی گرنگ لە واتا و چەمکی ڕۆمانەکە پێوەندی بەو هەڵبژاردنەوە هەیە کە لەبارەی ڕێکخستن، پۆلێنکردنی رووداوەکان و گۆشەنیگای ڕۆمانەکەی کردوویەتی.

بۆ نموونە ئەگەر ئەو ڕێگایەی کە ڕۆماننووس هەڵیدەبژێرێت ئەوەبێت کە رووداوەکانی چیرۆکەکەی بە تەرتیبی زەمەنی ڕوودانی یەک لە دوای یەک دابنرێن- واتە چیرۆک لە یەکەمین رووداوی دەست پێکردنیەوە بە تەرتیبی کات تا کۆتایی چیرۆکەکەی بچێتە پێشەوە- بەرهەمی کارەکەی دەبێتە ڕۆمانێک لە جیهانێکی تایبەتیدا کە ئەم جیهانە خاوەنی چەمک و پێوەندیی دەروونیی تایبەت بەخۆیەتی و بۆ تێگەیشتنی چەمکەکانی دەبێت بەدوای ڕێگایەکی دەستنیشانکراودا بڕوات.

بەڵام ئەگەر هەمان نووسەر شێوەیەکی تری هەڵدەبژارد؛ واتە بۆ نموونە ئەگەر هەمیشە لەناو ڕۆمانەکەیدا لە ڕووی کاتەوە پێش وپاش دەکرێ (وەک ئەو کارەی کە ((ولیەم فۆکنەر)) کردوویەتی) یاخود وەک ((ڤیرجینیا وۆلف)) یا ((ولیەم گۆڵدینگ)) بەردەوام لەم رووداوەوە بە رووداوێکی تر دەگەیشت (بەشێوەیەک وەک بڵێی ئەو کارە تەواو بوونی نییە)، ئەوا بە هەندێ جیهانی وا ئاشنا دەبوو کە بە تەواوی جیاوازبوون لەگەڵ جیهانی ڕۆمانی پێشووی خۆی.

دیسان ئەگەر ڕۆماننووس چیرۆکەکەی خۆی لە دید یا زمانی کەسێکەوە بگێڕێتەوە، جیهانی ڕۆمانەکەی زۆر جیاواز دەبوو لەگەڵ جیهانی ئەو ڕۆمانەی کە بە بۆچوون یا زمانی چەند کەسێک دەگێڕدرایەوە.

بۆ نموونە ((ئەمیلی برونتێ)) ڕۆمانەکەی خۆی ((بەرزاییە باگرەکان)) لە (١٨٤٧ز) لە زمانی دوو کەسەوە دەگێڕێتەوە واتە سەرەتا ((لاک وود)) دەست بە گێڕانەوەی چیرۆکەکە دەکات و لە جەرگەی هەمان چیرۆکەوە، ڕۆمان لە زمانی کەسێکی تر، واتە خزمەتکارەکەیەوە -((نلی دین))- دەگێڕدرێتەوە؛ کە ئەم خزمەتکارە جۆری پێوەندی و ژیانی ((کتی)) و ((هیس کلیف)) بۆ خوێنەران -و ((لاک وود))- روون دەکاتەوە. بێگومان لەوانەیە ئەم شێوەیە لە گێڕانەوەی چیرۆکدا زەحمەت و پڕ دەردەسەر بێتە بەرچاو؛ بەتایبەتی ئەوەی کە ((ئەمیلی برونتێ)) بۆ ئەوەی کە ڕیزی لۆجیکی رووداوەکانی چیرۆکەکەی بپارێزێت، ناچاربوو پەنا بباتە بەر هەر کار و شێوازێک.

بۆ نموونە بۆ ڕێکخستنی رووداوەکانی چیرۆکەکەی، لە هەر شوێنێکدا کە رووداوێکی سەرەکی و گرنگ بۆ ((هیس کلیف)) و ((کتی)) دێتە پێش، بوونی ((نلی دین)) (گێڕەرەوەی دووەمی چیرۆک) بە تەواوی فەرامۆش دەکات. هەڵبەت هەندێ جاریش لە لۆجیک و جۆری گۆشەنیگای چیرۆکەکەی تێدەپەڕێنێت، ئەمە شتێکە کە بە بۆچوونی پەیڕەوەکانی ((هنری

جیمس)) تاوانێکه شیاوی لێبوردن نییه، بەڵام بەگشتی (برونتێ) تێدەکۆشێت که وەفادار بمێنێتەوە بەم شێوەیە لە گێڕانەوەی چیرۆکدا، و بەهەر ڕێگایەک بێت بەردەوامی پێبدات، چونکه ئەگەر چیرۆک بەناوی بیرەوەرییەکانی رابردووەوە بگێڕێتەوە، لایەنی پاڵەوانییەکەی بەهێزتر دەبێت لە چیرۆکێک که بەشێوەی هاوکات بگێڕدرێتەوە.

هەڵبەتە دەبێت بزانرێت کە - بە وتەی ((فۆرستەر)) لە کتێبی ((لایەنەکانی رۆمان))- ((لۆجیکی چیرۆک))ی رۆماننووس، هیچ کاتێک ئەو به شێوەیەکی وشک و میکانیکی ناخاتە ناو داوەوە.

هەندێ جار رۆماننووس بۆ ئەوەی که خوێنەر بە چەمک و خاڵی نوێتر ئاشنا بکات، گۆشەنیگای خۆی دەگۆڕێت.

هەڵبەت لێرەدا جێی هیچ گومانێک نییه که نووسەر دەبێت وەفادار و پابەند بمێنێتەوە لەگەڵ لۆجیکی چیرۆکەکەی خۆی، و ئەو پۆلێنکردنەی که بۆ رووداوەکانی چیرۆکەکەی لەبەرچاو گرتووە،.

کەواته بەم شێوەیە، هەر رۆمانێک جیهانێک دەخوڵقێنێت جیاواز و تایبەت بەخۆی؛ هەروەها هەر رۆمانێک بەشێوەیەکی تایبەتی هانماندەدات بۆ درێژەپێدانی خوێندنەوە لەناو چیرۆکدا. که ئەمە خۆی بەرهەمی هەندێ یاسای تایبەتین که زاڵە بەسەر چۆنایەتیی گێڕانەوەی چیرۆکەکەدا، لەلایەن نووسەرەوە. بەواتایەکی تر نووسەر که واسیتەی نێوان چیرۆکەکەی خۆی و ئێمەیە، پابەندی هەندێ یاسای تایبەتییە.

لەوانەیە هەندێ جار وابیر بکەینەوە که هەموو رۆمانەکانی ((جین ئۆستن)) وەک یەکن لە کاتێکدا کەوا نییە. هەریەک لەم رۆمانانە بەشێوەی تایبەتی خۆیان، سەرنجمان رادەکێشن که لەگەڵیاندا بەرەو پێشەوە بچین، هەروەها هەر یەکێکیان ئاوات و داخوازیی تایبەت لەلامان دروستدەکەن و گرنگییە جۆراوجۆرەکان دەخەنەڕوو که گونجاون لەگەڵ کات و بەپێی پێکهاتە و کاری هەمان چیرۆکە تایبەتەکەیە ؛ لە ئەنجامدا هەر یەکێکیشیان گرفت و

کێشەیەکی ئاڵۆز چارەسەر دەکەن که تایبەتن بە خودی ئەو رۆمانەوە.
هەڵبەت هەرچی وتمان لەبارەی رۆمانەکانی تریشەوە راستە.

کورتەی باسەکە ئەوەیە که هەمیشە دەبێت لەگەڵ خوێندنەوەی بەندی یەکەم ودووهەمی هەر رۆمانێکدا، بە چاکی سەرنج بدەینە ئەم خاڵانەی که لە خوارەوەدا هاتوون:

أ- گۆشەنیگای رۆمان: (که لەم بارەیەوە ئێمە لەگەڵ تەکنیکی چیرۆک نووسیدا سەروکارمان هەیە) دەبێت بزانین پەیوەندییەکانی نێوان چیرۆک بێژ و ئەو چیرۆکەی دەیگێڕێتەوە چیین؟.

ئایا چیرۆک لە ڕێگای کەسی یەکەمەوە دەگێڕدرێتەوە یاخود کەسی سێیەم؟ چیرۆک چەند گێڕەرەوەی هەیە و ئەم گێڕەرەوانە چ پەیوەندییەکیان لەگەڵ یەکتردا هەیە؟.

ب- ((لحن))ی رۆمان: (بێگومان ئەم بابەتە جیا نییە لە بابەتەکەی سەرەوە، بەڵام زیاتر پەیوەست دەبێت بە جۆری نرخاندن و دیدی گێڕەرەوەوە لەمەڕ ئەو چیرۆکەی که دەیگێڕێتەوە). بۆچوونی گێڕەرەوەو هەڵوێستەکەی ئەو لەمەڕ چیرۆکێک چییە؟ که بەسوود وەرگرتن لە شێوازە هونەرییەکانی گێڕانەوە دەیگێڕێتەوە، ئەو هەڵوێست و حاڵەتەی که ئەو بەرامبەر بە خوێنەر هەیەتی، کامەیە؟ شوێنی ئەو لەو چیرۆکەدا که دەیگێڕێتەوە لە کوێیە؟.

ج- پێشبینی ئاراستە و چۆنیەتی فراوانکردنی چیرۆک: (که ئەم بابەتە دەگەڕێتەوە سەر پۆلێنکردنی رووداوەکان و پێکهاتەی چیرۆک یاخود لۆجیکی چیرۆک). رۆماننووس دەیەوێت چ جۆرە جیهانێکی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی بێنێتە ئاراوە؟.

رۆماننووس چ زانیارییەک دەداتە خوێنەر و بە چ شێوەیەک؟.

ئەو رووداوانەی که لەمەو پاش روودەدەن. بەدوای زیندوو کردنەوەی چ هەستێکن لە خوێنەردا؟.

ڕۆمان و سێ شێوازی تری چیرۆک

نووسینی: (نورتروپ فرای)

ئەگەر ئەو شێوازە نووسینەی کە زۆربەی بە پەخشان نووسراوە، بە چیرۆک ناوبنێین، ئەوکاتە، ڕووبەڕووی ئەو خاڵە دەبینەوە کە واتای ڕاستەقینەی چیرۆک (Fiction) بریتییە لە بابەتێکی ((درۆ)) و ((ناراست)). هەر لەبەر ئەوەشە کە ئەگەر بەرپرسی کتێبخانەیەک وتەکانی نووسەری ((ئۆتۆبیۆگرافی))یێک (Autobiography) بەڕاست بزانێ، ئەوا کتێبە ((ئۆتۆبێۆگراف)) یەکەی لە قەفەسەیی کتێبەکانی ((ئەدەبی ناچیرۆکی)) (Non- Fiction) دادەنێیت؛ ئەگەر بە ((درۆ))ی بزانێت، ئەوا کتێبەکەی دەخاتە نێو قەفەسەی کتێبەکانی ((ئەدەبی چیرۆکی))یەوە. ئێستا ئەم جۆرە پۆلێنکردن و ئەم جۆرە جیاوازیکردنە بەکەڵکی چی دێت، خوا دەزانێ و لە ڕاستیشدا تێگەیشتن لەوانە گەلێک سەختە، بەڵام ئەوەی ڕاستە، ئەوەیە کە چیرۆک (Faction) لە ڕووی زمانەوانییەوە، واتە ئەو شتەی کە بۆ بەرژەوەندی خۆی دروستبووە و هاتۆتە ئاراوە و لە ڕەخنەشدا بە بەرهەمێکی ئەدەبی- هونەری دەگوترێت کە لە بنەڕەتدا جیاوازییان لەگەڵ یەکتردا نییە و بە بەردەوامی فۆرمی بنچینەیی خۆیان پاراستووە؛ هەروەها مەبەست لە چیرۆک زیاتر بەرهەمی هونەریی ((پەخشان ئامێز))ە. بەهەرحاڵ ئەگەر لەبارەی ئەوەشەوە کە گوتوومانە زێدڕۆییمان کردبی، لەسەر ئەو ڕوانینەش (کەئەنجامی خۆش میزاجی و کراوەیی و نالۆجیکی ئێمەیە) کە چیرۆک لە هەموو شوێنکدا یەکسانە بە ڕۆمان (کە یەکێک لە فۆرمە پەتییە چیرۆکییەکانەم)، دەبێت

ڕەخنەیەکی جدیبگرین. پێش هەموو شتێک ڕێگە بدەن تەماشای چەند کتێبێک بکەین کە هێشتا پۆلێننەکراون و لە سنووری نێوان ئەدەبی چیرۆکی و ئەدەبی ناچیرۆکیدان. ئایا ((ترێسترام شەندی)) (بەرهەمی ((لارنس ستێرن))) ڕۆمانە؟ تاڕادەیەک هەموویان دەڵێن بەڵێ ڕۆمانە. سەرەڕای ئەوەی کە ئەو کتێبە هەندێ لە پێوەرەکانی چیرۆکی پێشێلکردووە. ئەی ((گەشتەکانی گالیڤەر)) ڕۆمانە؟ لێرەدا زۆربەی کەسەکان بە نیشانەی قایلنەبوون هەندێک درەنگ وەڵام دەدەنەوە. تەنانەت ((سیستەمی کتێبخانەی دهدهی دیوی))یش لەگەڵ ئەم بۆچوونە تەبانییە. چونکە لەم سیستمەی کتێبخانەدا ((گەشتەکانی گالیڤەر)) لەژێر ناونیشانی ((ساتیر))دا پۆلێن کراوە. هەڵبەت هیچ کەسێک گومانی لەوەدانییە کە ((گەشتەکانی گالیڤەر)) چیرۆکە.

پاشان ئەگەر ئەو کتێبە چیرۆکە، کەوابوو دەبێت لەنێوان ((چیرۆک)) و ((ڕۆمان))دا (کە جۆرێکە لە چیرۆک) جیاوازی هەبێت. با بگەرێینەوە سەر باسەکەمان. ئایا کتێبەکەی ((سارتۆر ریسارتۆس))[١] (بەرگ دروو بەرگەکەی پینەکرد) (نووسینی ((تۆماس کارلایل))[٢]) چیرۆکە؟ و ئەگەر چیرۆک نییە بۆچی؟ ئایا ((شیکردنەوەی مالیخولیا))[٣] (نووسینی ((ڕۆبێرت بۆرتون))[٤])چیرۆکە؟ ئایا ئەو کتێبە جۆرە بەرهەمێکی ئەدەبییە، یان تەنیا بەرهەمێکی ناچیرۆکییە کە شێوازێکی ئەدەبی هەیە؟ ئایا بەرهەمی ((جۆرج بۆرۆ))[٥] بەناوی ((لاڤێنگرۆ))[٦] واتە ((ئەدیب)) چیرۆکە؟ هەموو کتێبخانەکان دەڵێن: بەڵێ، هەرچەندە کتێبی ((کتێبە کلاسیکییەکانی جیهان))[٧] ئەمەی لەژێر ناوی ((گەشتنامە و هەرێمناسی))دا پۆلێنکردووە.

ئەو نووسەرانەی کە مێژووی ئەدەبی دەنووسنەوە والێڕاهاتوون کە ((ڕۆمان)) لەگەڵ((چیرۆک)) بەیەک شت وەرگرن، کاتێ کە دەبینن جیهان ماوەیەکی درێژی بەبێ ڕۆمان بەسەربردووە، زۆر ئارەزوومەندی دەبن؛ هەروەها کاتێ کە سەرەنجام بەشێوەیەکی ڕەها دەردەبڕن کە بەرهەمی

((دیفۆ)) (لەوانەیە هی ((رابینسۆن کروزۆی)) بێت)رۆمانە، ناچار دەبن تیۆریی بێ سەروبەری خۆیان (کە دەڵێ چیرۆک و رۆمان یەکن)بەجۆرێک لە جۆرەکان رێکوپێک بکەن. پاشان ئاسانکاری تێدادەکەن و چیرۆکی ((تیۆدۆر))[٨] [لەوانەیە ((چیرۆکی پەروەردە نوێیەکانی تێودۆر))[٩] بەرهەمی ((تۆماس دەلۆنی)))[١٠]ی] بە کۆمەڵێک ووتاری ئەزموونی دەزانن کە لە شێوازی رۆمانە؛ هەڵبەتە لەوانەیە ئەم بۆچوونە لەگەڵ بەرهەمی ((دەلونی))دا بگونجێت، بەڵام بەدڵنیاییەوە لەبارەی بەرهەمی ((فیلیپ سیدنی))ەوە (لەوانەیە بەرهەمی ((ئاکاردیا))یەکەی ئەو) قسەیەکی بێ بنەما و پشتگوێ خراوە. لە پاشان رادەگەیەنن و جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە لە سەدەی هەڤدەیەمدا لەرووی چیرۆکەوە، وەستانێک دروستبووە و ئەو وەستان و کەلێنە بەتەواوی سەردەمی زێڕینی پەخشانی پاراو و نموونەیی دەگرێتەخۆی و، لە کۆتاییدا بەو ئەنجامە دەگەن ناونیشانی رۆمان کە تا ساڵی (١٩٠٠ز) تاڕادەیەک ناسراوبووە، لەپاش ئەوە بۆ بەش و دەستەی جیاواز دابەشدەبێت و، هێندە جۆراوجۆر دەبێت کە دەتوانین بەکردەوە هەر کتێبێکی پەخشان ئامێز کە بابەتێکی دیاریکراوی نەبێت بە رۆمان ناوببەین. ئاشکرایە کە ئەو روانینە لەمەڕ ئەدەبی پەخشان ئامێزی چیرۆکی کە لەسەر تەوەرەی رۆمان وەستاوە، وەکو تیۆریی دەستەی بەتلمیوس- لە بارەی جیهان- دەچێت و ئەوەندە ئاڵۆز و پڕ کێشەیە، کە ئیتر کارایی خۆی لەدەستداوە و دەبێت شوێنی خۆی بە تیۆرێکی رێژەیتر بدات لە جۆرە (کۆپەرنیکی)یەکەی.

ئەگەر وردتر و شیلگیرتر لەبارەی رۆمانەوە بیربکەینەوە دەبێ نەک بە هاوتای ((چیرۆک)) بەڵکو بە قاڵب و ((فۆرمێک لە چیرۆک))ی وەربگرین، دەبینین کە رۆمان خاوەنی تایبەتمەندی گەلێکە- هەڵبەت گرنگ نییە چ تایبەتمەندییێک- و ئەم تایبەتمەندییانە بە جۆرێکن کە دەتوانین بۆ نموونە

نووسەرانی وەک ((دانیال دیْغۆ)) و ((فیلدینگ)) و ((چین ئوستن)) و ((هێنری جێمس)) بخەینە ناوەندی ئەم نەریتە ئەدەبییەوە و ((بارو)) و ((تۆماس لوف پیکۆک))[١١] و ((هێرمان ملویل)) و ((ئەمیلی برونتێ)) بەجۆرێک لە جۆرەکان بخەینە پەراوێزی ئەوانەوە، وەک بڵێی کە ئەو هەڵسەنگاندنە هێندە بەرز و ورد نییە، هەر لەبەر ئەوەش لەوانەیە بڵێین کە ((موبی دیک)) (یان ((نەهەنگی سپی)) بەرهەمی ((هێرمان ملویل))) بەرهەمێکی بەرزترە لە کتێبی ((خۆپەرست))[١٢] (نووسینی ((جۆرج مێردیس))) ؛ بەڵام بەرهەحاڵ هەستدەکەین کە بەرهەمی ((مێردیس)) لە رۆمان نزیکترە، تاکو ((موبی دیک)). ئەو بۆچوونەی کە ((فیلدینگ)) بۆ رۆمان هەیبوو، واتە ئەوەی کە رۆمان ((داستانی پەخشان ئامێز و گاڵتە ئامێزە)) (Comic Epic in Prose)، بۆچوونێکی بنچینەییە لەبارەی ئەو شێوەیەی کە ئەو هەوڵێکی زۆری داوە تاکو دایمەزرێنێت و رەواجی بداتێ. لەو رۆمانانەدا کە بە نموونەیان دادەنێین وەک رۆمانی ((جین ئوستن)) [(لەوانەیە (لەخۆبایی بوون و دەمارگیرییەکەی)] پلۆت و دایەلۆک باش ئاوێنەی یەکتر بوون. دایەلۆگەکان وەک دایەلۆگی نمایشنامەکان و دابونەریتی کۆمەڵایەتی دیارکەوتوون؛ لەو رووەوە ئەو رۆمانە لە نمایشنامەی دابونەریتی کۆمەڵایەتی (Comody of Monners) نزیکە؛ بەڵام لە پشت ئەو یاسا و رێسایانەش کە بەسەر رۆمانی ((بەرزاییە باگرەکان))دا حوکم دەکەن (نووسینی ئەمیلی برونتێ) هەندێک لەو نەریتە ئەدەبیانەی کە لە چیرۆک و گۆرانییە کۆنەکاندا هەن حەشاردراون. رۆمانی ((جین ئوستن و رۆمانی ((بەرزاییە باگرەکان)) هەردووکیان نزیکن لە نمایشنامە تراژیدییەکان و سۆزە پڕ دەردەسەری و ئاوێتە بە تووڕەیی و هەست و سۆزەکان؛ کە هەڵبەت ئەم جۆرە هەستانە هاوسەنگی ((ئاواز))ی رۆمانەکەی ((جین ئوستن))یان تێکداوە، بەڵام لە رۆمانی ((بەرزاییە باگرەکان))دا جێگەیان باش گرتووە. بوونی رەگەزی غەیبی و تەنە

سەرسوڕهێنەرەکانیش یاخود تەنانەت ئاماژە پێکردنیان (لە هەردوو رۆماندا) کە بە زۆری بەکارهێنانیان لە رۆماندا گەلێک سەخت و ئالۆزە بەهەمان شێوەیە. هەڵبەت پلۆتی ئەم رۆمانانەش لەگەڵ یەکتردا جیاوازن.

لە رۆمانی ((جین ئوستن))دا هەموو شتێک لەسەر تەوەری بارودۆخ و شوێنێکی دیاریکراو دەسوڕێتەوە، بەڵام ((ئەمیلی برونتێ)) بەدرێژی بەدوای چیرۆکەکەیدا دەچێت. لەراستیدا ((ئەمیلی برونتێ)) لە چیرۆکەکەیدا پێویستی بەگێڕەرەوە هەیە، بەڵام بوون و ئامادەیی گێڕەرەوە لە چیرۆکەکەی ((جین ئوستن))دا بێ واتایە. و لە شێوەی پینەیەکدایە کە نایگرێت. کەوابوو بە ناچار بۆ گرنگیدان و روونکردنەوەی چیرۆکی ((بەرزاییە باگرەکان))- کە بەرهەمێکی چیرۆکی و پەخشان ئامێزی جیاوازە و ئێمە لێرەدا بە رۆمانس (چیرۆکی دلداری و پڕ رووداو) ناوی دەبەین- پێویستیمان بە یاسا و ریسای جیاواز هەیە. لێرەدا سەرلەنوێ ناچارین لە کات و شوێنی جیاوازدا سوود وەربگرین لە وشەی (رۆمانس)؛ بەڵام بەهەرحاڵ وادەردەکەوێت کە سوود وەرگرتن لە ووشەی ((رۆمانس)) گونجاوتر بێت لە وشەی ((چیرۆک)) (Tale) کە بۆ نووسینی کورتتر بەکاردێت.

رۆمانس

جیاوازیی سەرەکی نێوان ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) ((((چیرۆکی دڵداری پڕ رووداو)) یان ((نەبەرد نامەی دڵدارییانە))) لە رووی جۆری دانانی کەسایەتییەوەیە. رۆمانس نووس هەوڵنادات کەسایەتی راستەقینە بێنێتە ئاراوە و ئەم خۆپاراستنە تاڕادەیەکە، کە هەروەکو دەروونناسەکان دەڵێن کەسایەتییەکانی دەبن بە ((سیمبولی کۆنی و ئەزەلی)) (Archetype). دیسان

لە رۆمانس دایە کە ئێمە دەتوانین بەرجەستەیی تیۆرەکانی ((یۆنگ)) ببینین، واتە لە رۆمانسدا ((پاڵەوان)) هەمان ((غەریزەی (قەدەغەی) سێکسی)) ((یونگ))ە (Libido) و ((پاڵەوانی ژن))، هەمان ((فاکتەری دڵەراوکێ))یە (Anima) و ((دژە پاڵەوانی شەڕانگیز))یش هەمان ((سێبەر)) یاخود ((لایەنی نەستی و سروشتی مرۆڤ))ە (Shadow). هەر لەبەر ئەوەشە هەمیشە زەینییەتێکی بە توانا و توند لە رۆمانسدا دیارە کە رۆمان لێی بێ بەشە؛ لەلایەکی ترەوە هەمیشە لە پەراوێزی رۆمانسەکاندا، مەسەلەی ((نواندن)) لە ئارادایە. هەندێک لە رەگەز و بەشی کەسایەتییەکان لە رۆمانسدا لە کۆت و بەندی هیچ شتێکدا نین، کەواتە سروشتییە کە رۆمانس لە رۆمان شۆڕشگێرانەتر بێت، (لەوانەیە لەرووی کۆمەڵایەتییەوە). رۆماننووسەکان پەیوەندییان لەگەڵ کەسایەتیدا هەیە؛ واتە ئەو کەسانەی کە دەمامکی کەسایەتییەکی تایبەت یان (پێگەی) کۆمەڵایەتی یان بەسەر چاویانەوەیە. سەرەڕای ئەوەش رۆماننووس پێویستی بە چوارچێوەکانی کۆمەڵگایەکی سەقامگیر هەیە. بەو شێوەیەی کە هەندێ لە باشترین رۆماننووسەکان بە سوود وەرگرتن لەم چوارچێوانە زێدەرۆییان کردووە؛ بەڵام رۆمانس نوس باس لە کەسانی جودا لە کۆمەڵگا و ئەو کەسانەی کە لە بۆشاییدا دەژین (واتە کەسایەتییە رەها و خەیاڵییەکان) دەکات. لەوانەیە رۆمانس، نووس تەنانەت کەسێکی کلاسیکی و پارێزگار بێت؛ بەڵام وەک بڵێی هەمیشە کەسێکی یاسا بەزێن و نەریت شکێن و سەرەرۆیە و دەیەوێ لە لاپەڕەکانی کتێبەکەی ڕابکات.

کەواتە ((رۆمانسی پەخشان ئامێز)) چوارچێوە یاخود فۆرمێکی چیرۆکی سەربەخۆیە و پێویستە جیاوازی لەنێوان ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) دابکرێت. هەروەها پێویستە ئەوان لە نێو هەموو ئەو بەرهەمانەی کە کەوتوونەتە ژێر چەتری ناونیشانی ((رۆمان))، دەربهێنین. هەمان ئەم پەیوەندییە لەنێوان

((کورتە چیرۆک)) و ((چیرۆک))یشدا هەیە. لەم رووەوە پێویستە جیاوازی لەنێوان فۆرم، یا چوارچێوەی ((چیرۆک)) (وەک بەرهەمەکانی ((ئالان پۆ))) و کورتەچیرۆکەکانی ((کاترین مانسفیلد))[١٣] و ((چیخوف))یش[١٤]دا بکرێت. کەواتە رۆمانس و رۆمان دوو شتی جیاوازن. بەڵام نموونە پەتیەکانی هەریەک لە شێوازو چوارچێوە چیرۆکییەکانی (وەک رۆمان و رۆمانس.... تاد)، هەرگیز نادۆزینەوە و لە زۆربەی بابەتەکاندا دەتوانرێ ((رۆمانسی نوێ)) بە ((رۆمان)) ناوببەین و بەپێچەوانەشەوە. شێواز و چوارچێوە چیرۆکییەکان لەهەر بەرهەمێکدا لەگەڵ یەکتر تێکەڵاون و تەواو وەک نەژادە جیاوازەکانی مرۆڤ لەگەڵ یەکتریدا تێکەڵ بوونە و ئێمە ناتوانین بەو شێوەیەی کە رەگەزی پیاو لەهی ئافرەت جیادەکەینەوە ئەوانیش بەو شێوەیە جیاببینین یاخود لە یەکتر جیایان بکەینەوە. لەراستیدا هەموو خەڵکیش پێشوازی لەو بەرهەمانە دەکەن کە ئاوێتەیەک لە چوارچێوە یاخود فۆرمە جیاوازە چیرۆکییەکانیان تێدا بەکارهێنرابێ، بۆ نموونە نوڤێلی رۆمانتیکی (Romantic Novel) (کە ئاوێتەیەکە لە رۆمانس و رۆمان) هێندە رەگەزی رۆمانسی تێدایە کە بتوانێت ((غەریزەی (قەدەغەی) سێکسی)) (Libido)ی خوێنەر لە دەرەوەی بوونیدا بەشێوەی ((پاڵەوانی چیرۆک)) و ((فاکتەری دڵەراوکێ کەر)) و بوونەکەی (Anima) بە شێوەی ((پاڵەوانی ژن)) (Heroine)، نمایش بکات؛ ئەوەندە رۆمان هەیە کە بتوانێت ئەم سومبولە دەروونیانەی خوێنەر بخاتە جیهانێکی بەرجەستە و ئاشناوە. لەوانەیە لێرەدا پرسیار بکرێت کە ئایا سوودی ئەم جیاوازی کردنە لە نێوان شێوازەکانی چیرۆکدا چییە؟ بەتایبەتی ئەوەی کە-سەرەڕای ئەوەی کە لە رەخنەی ئەدەبیشدا بەشێوەیەکی تێروتەسەل لەم بارەیەوە باسنەکراوە- ئەم فۆرم و چوارچێوانەش ئەوەندە نامۆنین. وەڵامی ئەم پرسیارە دەدەینەوە؛ بەڵام ئەگەر کاتێک گوێت لێدەبێت کە بەرهەمەکانی ((ئانتونی

ترۆلۆپ)) ((رۆمانن)) و هەموو نووسینەکانی ((ویلیام مۆریس))[١٥] رۆمانسن؛ لەبەر هەمان هۆی نامۆ نەبوونی ئەم چوارچێوانەیە و نابێ پێت سەیر بێت.

هۆی ئەم جیاوازی کردنە لەنێوان ئەو چوارچێوە چیرۆکیانەدا ئەوەیە کە رەخنە لە رۆمانس نووسە گەورەکان بگیرێت بەپێی ئەو بنەمایانەی کە زاڵن بەسەر بەرهەمەکانیاندا؛ بۆ نموونە بەرهەمەکانی ((ولیام موریس)) بە تەواوەتی نەخەینەلاوە، لەبەر ئەوەی کە هێشتا رەخنەگرەکانمان نازانن کە ((رۆمانس))یش چوارچێوەیەکی زۆر گرنگە، هەروەها بەپێی ئەوەی کە لە بارەی جەوهەری شۆڕشگێڕی ((رۆمانس))ەوە گوتمان، ئەگەر نووسەرێک ((رۆمانس))ی نووسی، تاوانباری نەکەین بە هەڵاتنی لە راستییە کۆمەڵایەتییەکان؛ یاخود بەو شێوەیەی ((والتر سکۆت)) خۆی گوتی ((رۆمانس نووس))ە، و کتووپڕ رەخنەی ئەدەبیش، هەڵە و لاوازییەکانی کارەکەی وەک ((رۆماننووس)) بەرووودا نەداتەوە. سەرەڕای ئەوەش دەبێ بزانین کە ، لەگەڵ ئەوەیداکە ڕەگەز و تایبەتمەندی گەلێکی(رۆمانس) لە (خوو ڕەوشتی زیارەتکەر)ی بەرهەمی (جان بانین)داهەن، بەڵام کەسایەتی دروست کردنەکانی ئەم بەرهەمە کە لەسەر بنەمای نمونەی کۆن و ئەزەلی دانراون و روانینە شۆڕشگێڕی یەکەی سەبارەت بە ئەزمونێکی مەز هەبێ، گۆڕیویانە بە نمونەیەکی هەمەلایەنەی قاڵبیکی ئەدەبی. کەواتە نابێت وابیربکەینەوە کە ئەم بەرهەمە تەواو لەبەرئەوەی بووە بە بەشێکی ئەدەبی ئینگلیزی کە ناراستەوخۆ خۆراکی ئایینی ئەم ئەدەبەش دابینبکات، و لە کۆتاییشدا دەبێ بزانین کە کاتێ ((هاوتۆرن)) لەو پێشەکییەدا کە بۆ بەرهەمەکەی ((خانوویەک بە حەوت بان))ی خۆی نووسیوویەتی، بەدڵنیاییەوە دەڵێت کە ئەم چیرۆکە ((رۆمانس))ە نەک ((رۆمان))؛ لەوانەیە بەتەواوی بڕوای بەوەبووە کە گوتوویەتی؛ سەرەڕای ئەوەی کە هەرلەوێدا

دەڵێ قەدرو پلەو پایەی (ڕۆمان)،(ڕۆمانس نوس) ناچاردەکات لەبەر ئەوەی کە (رۆمانی) نەنوسیوە، داوای لێ بوردن بکات.

((رۆمانس)) چوارچێوەیەکی کۆنترە لە ((رۆمان))؛ لەوانەیە هەرئەوەش بێت بووەتە هۆی ئەوەی کە ئەو تەوەهوم و هەڵە مێژووییە بێتە پێش کە ((رۆمانس)) شێوازێکی کۆنە و گەشەی نەکردووە و ناتەواو و پاشماوەی سەردەمی لاوازی و لاوییەتی مرۆڤە. رۆمانس حەزی لە دروستکردنی پاڵەوانە؛ ئەویش پاڵەوانانی رەوشت بەرز و لە هەموو روویەکەوە تەواو؛ هەروەها لایەنگری سیستمی دەرەبەگایەتییە، (لەوانەیە مەبەست رۆمانسە دواکەوتووەکان بێت). هەروەها رۆمانس لەسەردەمی ((رۆمانتیسیزم))دا گیانی بە بەرداهات و وەڕەواج کەوت و حەزێکی بەهێزی تێکەڵ بە خەیاڵی سەردەمی هۆز و فیۆدالیزم (Fudalism) و نەریتی پاڵەوان پەرستی (کە هەمان غەریزەی قەدەغەکراوی سێکسی بوو کە لە بوونی پاڵەواندا دەردەکەوت) هەبوو. لە بەریتانیا رۆمانسەکانی ((والتەر سکۆت)) و تاڕادەیەک ((برونتێ)) (ئان و شارلۆت و ئەمیلی) نیشاندەری بەشێک لە نوێکردنەوەی ژیانی -داپۆشراوی- ئەدەبی و هونەری ناوچەی ((نورتم بێریا))[١٦]ی بەریتانیا بوون، کە جۆرە کاردانەوەێکی سۆزاوی و رۆمانتیکییە لە بەرامبەر ئاراستەی نوێی پیشەسازی لە ناوچەی ((میدلاندز))[١٧]ی بەریتانیادا؛ کە هەرئەم کاردانەوەش بووە هۆی هاتنە ئارای شیعرەکانی ((ویلیام ووردس وورت))([١٨] و ((رۆبێرت بۆرنس))[١٩] و فەلسەفەی ((تۆماس کارلایل)). کەواتە سەیر نییە ئەگەر ناوەڕۆکی ئەو رۆمانەی کە پەیوەندییەکی زیاتری بەچینی ناوەندی پیشەسازییەوە هەیە،[(لەوانەیە مەبەستی ((دۆن کیشۆت))ی ((سێرڤانتس))]ە لەسەربنەمای لاسایی کردنەوەیەکی گاڵتەجاڕی رۆمانسە کۆنەکان و گاڵتەکردن بە بیروباوەڕەکانی، شێوە وەربگرێت. ئەو نەریتەی کە ((دۆن کیشۆت)) و

((سێرڤانتس)) دایانمەزراند لەو رۆمانانەدا کە بارودۆخ و ئاستی خەیاڵی رۆمانتیکییان لە روانگەی خۆیانەوە تاوتوێ دەکرد بەردەوام بوو؛ هەر لەو رووەوەشەوە لە جیاتی ئەوەی کە ئەو بەرهەمانە بەسوود وەرگرتن لە رێسا و یاساکانی ئەو دوو جۆرە چوارچێوانە (رۆمانس و رۆمان) ئاوێتەیەکی هەست و سۆزاویی بهێننە ئاراوە، ئاوێتەیەکی بەڕواڵەت دژی یەکتر بەڵام تەنز ئامێز و کینایەییان دروستکرد؛ کە نموونەکانی ئەو جۆرە رۆمانانە مەودایەکی فراوانییان گرتەوە، هەر لە رۆمانی ((عیبادەتگەی نۆرسنگر))[٢٠] (نووسینی ((جین ئوستن)))ەوە بگرە تا ((لۆرد جیم))[٢١]ی (جوزێف کونراد) و ((خاتو بۆڤاری)) (نووسینی ((فلوبێر))).

رۆمانس یان ئەوەتا بەشێوەیەکی هۆشیارانە سوود لە نواندن وەردەگرێت، وەک ((خوو و رەوشتی زیارەتکەر))؛ یاخود نەستیانە سوودی لێوەردەگرێ، وەک ئەفسانەسازییە دڵدارییەکان لە بەرهەمەکانی ((ویلیام موریس))دا. رۆمانس رادەی ناوەندە لە نێوان ((ئەفسانە)) کە چیرۆکی ((خواوەندەکان)))ە و ((رۆمان)) کە پەیوەندیی بە کەسانی ئاساییەوە هەیە. رۆمانسی پەخشان ئامێز لە پاش ئەفسانە کلاسیکییەکان دەرکەوت؛ وەک ((چیرۆکەکانی ئایسلاند))[٢٢] کە پەخشان ئامێزە، راستەوخۆ لەدوای ئەفسانەکانی گەلانی باکووری ئەوروپا و ئایسلاند سەریهەڵدا. رۆمان زۆرجار دەیەوێ روانگەیەکی چیرۆکییانە بۆ مێژوو بخاتەڕوو، بۆچوونی دروستی ((فیلدینگ)) لەبارەی رۆمانەکەی ((تۆم جۆنز))- کە بە مێژوو ناوی نابوو- بەم رێسا و بنەما گشتییە، دەتوانین روونبکەینەوە و پاڵپشتی بکەین، کە ((هەرچەند رۆمان لەرووی قەبارە و کاتەوە درێژتر بێت، زیاتر جەوهەرە مێژووییەکەی دەخاتەڕوو))، بەڵام لەو شوێنەی کە رۆمان مێژووییەکی داهێنراوە و لەسەربنچینەی بیرکردنەوەی نووسەرە، بە زۆری

رۆماننووس وا بەباش دەزانێ کە بەرژەوەندی رۆمانەکەی بەشێوەیەک هەڵبژێرێت کە بتوانێت بە ئاسانی فۆرم و شێوەی پێبدات.

کەواتە بەرژەوەندییەکان لەو کات و سەردەمانەدا وەردەگرێت کە تێیدا دەژیت، چونکە هەستدەکات کە ئەگەر سەردەمێکی مێژوویی دیاریکراو و جێگیر لە رابردوو هەڵبژێرێت زیاتر دەست و پێی خۆی دەبەستێتەوە و دەکەوێتە تەنگانەوە. لەبەر ئەم هۆیەیەکە کاتی ((رۆمانەکانی ڤیورلی)) (نووسینی ڤۆلتەر سکۆت)، دەگەڕێتەوە بۆ شەست ساڵ بەر لەم بەرهەمانە و کاتی رۆمانی ((دوریتی بچووک))[٢٣] (بەرهەمی چارلز دیکنز)یش چل ساڵ پێش خۆی بوو. بەڵام بەپێچەوانەی رۆمان، رۆمانس کات و مێژووی دیاریکراو و نەگۆڕ لە رابردووەوە هەڵدەبژێرێت؛ لێرەیە بەم یاسا گشتییە دەگەین کە زۆربەی ((رۆمانە مێژووییەکان)) ((رۆمانس))ن، بە هەمان شێوەش دەتوانین بڵێین کە ئەگەر ئەو ژیانەی کە لە رۆماندا دەخرێتەروو، پەیوەست بێت بە رابردوویەکی دوورەوە، سەرنج راکێشییە رۆمانسییەکان سەرنجی ئەو خەڵکە رادەکێشن. تەواو لەبەر ئەو هۆیەش لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا گشت خەڵک، رۆمانەکانی ((ئانتونی ترۆلۆپ)) یان وەک رۆمانس ناودەبردن، نەک رۆمان. لەوانەیە بتوانین بڵێین کە پەیوەندی لەگەڵ مێژووی رابردوو و ((بارودۆخ و سەردەمی هاوچەرخی رۆمان)) دوو رەگەزن کە رۆمان سنووردار دەکەن. ئەمانەش لەگەڵ گشتایەتی و بەجیهانی بوونی ((رۆمانس)) لە دژایەتی دان؛ هەروەها لەگەڵ ئەو پەیوەندییەش لە دژایەتی دایەکە مرۆڤی رۆژئاوایی لەگەڵ سەردەمە هاوچەرخەکەیدا بەرقەراری کردووە.

(سەر بوردەی چیرۆک ئامێز) یان ((دان پێدانان))

شێوازێکی دیکە نووسینەوەی سەربوردەیە (Autobiography) کە بەپلەگەلێکی هەست پێنەکراو لەگەڵ رۆمان ئاوێتەیە. زۆربەی ئۆتۆبیۆگرافی نووسەکان لەژێر کاریگەریی بزوێنەرێکی داهێنەر و چیرۆکیدا، هەوڵیانداوە کە تەنیا رووداوو ئەزموونە تایبەتییەکانی ژیانی خۆیان هەڵبژێرن، تا لە کۆتاییدا لەم رێگایەوە بتوانن بگەن بە پێکهاتە و سومبولێکی یەک چەشن و تەواو و لەوانەیە ئەم سومبولە کەسایەتییەک بخاتەروو کە بەرزترە لە خواستی یەکەمی نووسەر خۆی؛ یان کەسایەتییەک کە رەفتار و بیروڕاو هەست و سۆزی گونجاوی هەیە. دەتوانرێ ئەم جۆرە بەرهەمانە بە ((دان پێدانانەکان)) یاخود ((دان پێدانان)) ناوبنێین. واپێدەچێ داهێنەری ئەو شێوازە ((قدیس ئوگوستین))[٢٤] بێت لە پاشان ((جان جاک رۆسۆ))[٢٥]ش جۆرێکی نوێی ((دان پێدانانەکان))ی هێنایەئاراوە.نەریتی نووسینی(دان پێدانانەکان) لە ئەدەبی ئینگلیزیدا لەمێژە لەگەڵ بەرهەمەکانی وەک ((دان پێدانانە ئاینییەکان))و[٢٦] (بەرهەمی ((تۆماس براون))[٢٧]) و (لوتفی بێ پایان)[٢٨] (بەرهەمی ((جۆن باین یەن))) و ((تەمبێ کردن))[٢٩] (بەرهەمی ((جۆن هنری نیومان))[٣٠]) وێڕای بەرهەمگەلێکی تر کە عارفەکان هێناویاننەتە ئاراوە، دەستپێکردووە. ئەگەرچی دان پێدانانەکانی عاریفەکان جۆرێکی -تاڕادەیەک- جیاوازن لە دان پێدانانەکان، بەڵام پەیوەندییان لەگەڵ نەریتی دان پێدانان نووسی لە ئەدەبی ئینگلیزیدا هەیە. ((دان پێدانان))یش دروست وەک رۆمانس تایبەتمەندی گەلێکی هەیە کە دەتوانین بە هاوکاری ئەوان ((دان پێدانانی پەخشان ئامێز)) لە ژانرەکانی تری چیرۆک جیای بکەینەوە. هەر بە هاوکاری ئەوان دەتوانرێ زۆر لە بەرهەمە بەنرخ و پەخشان ئامێزەکانی ئەدەبی چیرۆکی پێناسە بکرێن و، لە جیاتی ئەوەی کە دانرابن تا لەبەرزەخی نێوان کتێبەکاندا- و بە چارەنووسێکی نادیار-

بەسەربەن، شوێنێکی تایبەتییان بۆ بدۆزرێتەوە. دیارنەبوونی شوێنی ئەم جۆرە بەرهەمانە لە ئەدەبدا، لەوەوە سەری هەڵداوە کە ئەم بەرهەمانە تەواو ئەدەبی نین چونکە بەرهەمی هزرن. سەرەڕای ئەوەش بەرهەمی ئایینی یا فەلسەفی پەتیش نین، چونکە هەر یەکێکیان شێوازێکی ئەدەبی و پەخشان ئامێزی تایبەتی هەیە. هەروەها ((دان پێدانان))ەکان وەک ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) خاوەنی جۆری کورت تری -وەک دەستنووس و وتارەکان-یشن. بۆ نموونە ((نامەکانی)) ((میشێل دەمونتانا))[٣١] ((دان پێدانان))یکن کە لە چەندین نامە یان وتار پێکهاتوون، تەنیا شێوەیەکی درێژتر لە گێڕانەوەیان کەمە، کە بە جۆرێک پێکەوەیانەوە ببەستێ و پاشکۆدار بێت. ئەو پلانەی کە ((مونتانا)) بۆ هێنانە ئارای چوارچێوەی ((دان پێدانانەکان))ی داڕشتووە، تەواو وەک ئەو پلانە وایە کە ((جیمس جویس)) بۆ ((دوبلینییەکان))[٣٢]و ((جیوفانی بەکاشیو)) بۆ ((دیکامیرون)) دایرشت. چونکە مەبەستی هەردوو نووسەر (((جویس)) و ((بوکاشیو))) ئەوەبوو کە لە رێگای کۆمەڵێک چیرۆکی کورتەوە بگەن بە چوارچێوەی ((رۆمان)).

لە پاش ((روسۆ)) (واتە لەراستیدا چوارچێوەی ((دان پێدانانەکان)) لە رێگەی ((جان جاک روسۆ))یەوە دەگات بە دەریای رۆمان و تێکەڵ دەبن) پێکهاتەیێک دروستدەبێت کە پێکهاتووە لە ((ژیاننامە)) و ((چیرۆک))؛ کە لە ((ئۆتۆبیۆگرافییە چیرۆکییەکان))ی وەک (رۆمانی هونەرمەند) [رۆمانێک لە بارەی ژیانی هونەرمەندێک] و جۆرەکانی تری لەو بابەتەوە دەردەکەوێ. ئەم ئاڵ وگۆڕە لەوێوە سەری هەڵدا کە دەلیلێکی ئەدەبی نەبوو بۆ ئەوەی کە هەمیشە شەخسیەت یا قارەمانی دانپیانانەکان، خودی نووسەر بێت، بەم شێوەیە بەلای کەمەوە لەکاتی نووسینی رۆمانی ((مۆل فلاندێرز)) (بەرهەمی ((دانیال دیغۆ))وە تائێستا، سوود وەرگرتن لە دانپێدانانە شانۆیی یا چیرۆکییەکان لە رۆماندا کارێکی باوبوون. شێوەی ((شەپۆلی هۆش))یش

بوارێک بوو بۆ ئەوەی ئەم دوو شێوازە (((ئۆتۆبیۆگرافیی دانپێدانانەکان)) و ((رۆمان))) هەرچەند زیاتر و چڕوپڕتر تێکەڵ بەیەکتر بن. بەڵام تەنانەت لەم جۆرە بەرهەمانەشدا (ئەو بەرهەمانەی سوود لە شێوازی رەوانبوونی زەین وەردەگرن) دەتوانین بەروونی تایبەتمەندییە تایبەتییەکانی ((دان پێدانانەکان)) ببینین. بەزۆری دان پێدانانەکان لە ئەنجامی حەزێکی زۆری نووسەر لە مەسەلە تیۆری و مەعنەوی و هزرییەکاندا لە یەکێک لە بوارەکانی ئایین، سیاسەت، یاخود هونەردا؛ دێنەئاراوە و هۆی پشکوتن و سەرکەوتنیشیان هەر ئەوەیە کە زەینی نووسەرەکەی لە حاڵەتێک یان بابەتێکدا هێندە پێدەگات و بە کەماڵ دەگات، کە هەستدەکات ژیانەکەی هێندە گرنگ و بەنرخە کەشتێک لە بارەیەوە بنووسێت. بەڵام ئەو پەیوەندییە پڕ جۆش و خرۆشە بە بیروباوەڕە تایبەتییەکان، بەگشتی دژی ((رۆمانی ریالیزمی)) و توانای داهێنەرەکەیەتی. چونکە لە رۆماندا هونەری چیرۆکنووسی لە ئارادایە و ئەم هونەرە دەڵێت کە هەموو باوەڕو هزر و بیرێک پێویستە بەنێو هەموو رەگەکانی رۆماندا بچێتە خوار و هەرس بکرێت، یاخود بکەوێتە نێوان کار و کاردانەوە و پەیوەندی کەسەکانەوە، بۆ نموونە لە بەرهەمەکانی ((جین ئوستن))دا کێشەکانی دەوڵەت و کڵێسا و کەلتوور، تەنیا وەک کۆمەڵە زانیارییەک لەبارەی ئەو کۆمەڵگایەوە دەکەونەبەر لێکۆڵینەوە. یاخود بۆ نموونە ((هێنری جیمس)) بەوشێوەیە دەینوسی کە لە بارەیەوە دەیانگوت زەینی ئەو هێندە جوان و رازاوەیە کە هیچ هزرێک هەرچەند گرنگیش بێت، ناتوانێت زنجیری چیرۆکەکەی هەڵوەشێنێتەوە. یان زەینی لەرێ لابدات. رۆماننووسێک کە نەتوانێت وازبهێنێت لە خستنەڕووی نەخشە و تیۆر و بۆچوونەکانی لە رۆماندا یاخود مەیل و توانای ئەوەی نەبێت کە وەک ((هێنری جێمس)) ئەم هزروبیر و باوەڕانە لە رۆمانی خۆیدا رابکێشێت و هەرس بکات؛ ناچار بەشێوەیەکی

سروشتی و نەستی رووداوەکاتە نووسینی ((دانپێدانانەکان)) و ((ئۆتۆبیۆگرافی))، یان بە وتەی ((میل)) (لەوانەیە ((جیمس میل))[٣٣]) پەنا دەباتە بەر ((مێژوویکی زەینی و خەیاڵی لەبارەی کەسایەتییەک)). کاتێک ((زانستی جوانناسی فۆڕمەکانی چیرۆک)) لە بارەی رۆمانی ((روخساری هونەرمەند وەک پیاوێکی گەنج)) نووسینی ((جیمس جویس))ەوە وەک لوتکەی یەکێک لە فۆڕمە چیرۆکییەکان باسدەکات، بەو ئەنجامە دەگەین کە هەر پێویستە لە جەرگەی رۆماندا نەریت و فۆرمێکی تری چیرۆکنووسی هەبێت و ئاوێتە بێت بە رۆمان. قاڵبی رۆمان زیاتر پەیوەستە بە کێشەکانی دەرەوەی زەینەوە واتە باس لەو شتانە دەکات کە لەبەرچاون و لەبارەی تاک و کەسەکانە وەن. کارە سەرەکییەکەشی ئەوەیە کەسە ئاساییەکان کە لە رەگەزی مرۆڤن و لە کۆمەڵگادا دەژین نمایشبکات .((رۆمانس)) رەنگدانەوەیەکە لە کێشە سۆزاوییەکانی دەروونی مرۆڤ و وەکو رۆمان، چیرۆکی کەسەکان دووبارە دەڵێتەوە. هەروەها رۆمانس پەیوەندی بە کەسەکانەوە هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی زەینی و خەیاڵی باسیان لێوە دەکات (مەبەست لە ناوی ((زەینی و خەیاڵی)) خستنەڕووی زەین و خەیاڵە نەک بەرژەوەندی و بایەتەکانی خەیاڵێک. کەسایەتییەکانی رۆمان بستێک لە ئێمە باڵابەرزترن واتە پاڵەوانن. کەواتە دەگمەنن و بەدەر لە دەرک پێکردنن. لە رۆماندا رۆماننووس چونکە بابەتیانە تر و واقیعیانە تر لە چیرۆک دەدوێت دەتوانێت لە دەروونی زەینی کەسایەتییەکاندا زیاتر شوێنی خۆی بکاتەوە) دانپێنانەکانیش زیاتر روویان لە هزر و بیر و هەست و سۆزە دەروونییەکانی مرۆڤە، بەڵام لەرووی ناوەڕۆکەوە زیاتر باس لە کێشە زەینی و تیۆرییە رووتەکان دەکەن. هەروەک دیارە، پێویستە لێرەدا هەنگاوێکی تر بنێین و بەرەو دۆزینەوەی چوارەمین فۆڕم لە فۆڕمەکانی چیرۆک بڕۆین کە باس لە کێشەکانی ژینگەی مرۆڤ و مەیلە زەینییەکانیان دەکات.

((ساتیری منپوسی)) یاخود ((هەڵوەشاندنەوەی ئەدەبی))

گوتمان کە زۆربەی خەڵک بەرهەمی ((گەشتەکانی گالیڤەر)) (نووسینی جۆناتان سویفت))) بە چیرۆک لە قەڵەم دەدەن و بە رۆمانی دانانێن. کەواتە پێویستە قاڵبێکی تری چیرۆکی هەبێت -کە هەیە- و ئێمە کاتێک پەی بەبوونی ئەم قاڵبە یان فۆڕمە چیرۆکییە دەبەین کە لە ((ئەمیل))[٣٤]ی ((جان جاک رۆسۆ)) وە بە ((کاندیدا))ی ((ڤۆڵتەر)) بگەین؛ یاخود لە رۆمانی ((رێگای هەموو گیانداران))[٣٥]ی ((ساموئیل باتلر))ەوە[٣٦]، بۆ بەرهەمەکەی تری کە لەژێر ناوی ((هەرێمی ئەرەهون یاخود کەسنەزان))[٣٧] بچین؛ یان لەپاش خوێندنەوەی رۆمانی ((خاڵ و خاڵی بەرامبەر))ی ((ئالدس هاکسلی))، بە خوێندنەوەی بەرهەمەکەی ((جیهانی جوانی و نوێ))وە خەریک ببین. هەندێ لە بەرهەمەکانی ((باتلەر)) و ((هاکسلی)) نیشاندەدەن کە ئەم فۆڕمە یاخود قاڵبە چیرۆکییە تەنانەت لەژێر باڵادەستی و سەرکەوتنی رۆمانیشدا، بنچینە و فۆرمی خۆی پاراستووە، ئەویش لە ئاستی پێگەیشتوودا . بوونی ئەم فۆڕمە لە چیرۆکدا دەتوانرێ بە ئاسانی ئاشکرا بکرێت و نیشانبدرێت؛ بە دڵنیاییەوە هیچ کەسێک دژایەتی ئەم بۆچوونە ناکات کە شەجەرەنامەی دامەزرێنەرانی بەرهەمەکانی وەک ((کاندیدا))[٣٩] یا ((گەشتەکانی گالیڤەر)) دەچێتەوە سەر نووسەرانی وەک ((فرانسو رابلە))[٤٠]ی (فەرەنسی) ((دسیدێریوس ئیراسموس))[٤١]ی هوڵەندی و ((لوشان))[٤٢] (ساتیر نووسی بەرەچەڵەک یۆنانی). وێرای ئەوەی کە لیکۆڵەرەوەکان لەبارەی شێواز و بیروڕای نووسەرانی وەک ((رابلە)) و ((سویفت)) و ((ڤۆلتەر))[٤٣] زۆر بابەتیان نووسیوە، بەڵام تائێستا لەبارەی ئەوەی کە ئەوان ئەو هونەرمەندە مەلەوانانە بوون لە هونەری چیرۆکنووسیدا، و ئەوەی کە ئەوان لەسەر فۆڕمێکی تایبەت لە چیرۆک کاریان کردووە، هیچ کەسێک توێژینەوە و لێکۆڵینەوەیەکی ئەوتۆی نەکردووە. ئەوەش خالێکە کە هەمیشە هەر کەسێک

که لەبارەی ڕۆماننووسی یەوە شتێک دەنووسێت بە ئاسانی و سادەیی بەسەریدا باز نادات. نووسەرێکی تری گەورە کە چیرۆکەکانی بە سوود وەرگرتن لەو قاڵبە چیرۆکییە نووسیون مامۆستا ((هاکسلی))، واتە ((تۆماس لاو پیکاک))ە. بەڵام ((پیکاک)) تەنانەت لە نووسەرانی تریش بێ شانس تر بووە. چونکە هیچ کەسێک سەری لەو قاڵبە چیرۆکییە دەرنەچووە کە ئەو نووسیویەتی، بەرەبەرە هەموویان بەو ئەنجامە گەیشتوون کە ئەو بە مەیل و چاونەترسییەکی زۆرەوە کۆمەڵە چیرۆکێکی پەخشان ئامێزی سادە و جیاوازی لە نەریتی باوی ئەدەبی، هێناونەتە ئاراوەهەر لەبەر ئەوەشە، شوێنی ئەو لە جیهانی ئەدەبدا بە تەواوی دیارنییە. ئێستا پێویستە بڵێین کە ئەو لەکاری خۆیدا بە هەمان ئەندازەی((جین ئۆستن)) بەرز و زانایە و لەرووی هونەریشەوە بە وردی و لێهاتووی و شارەزاییەکی زۆرەوە کاری کردووە، وەک لە ڕۆمانەکانیدا کردوویەتی.

فۆرم یا ئەو قاڵبەی کە ئەو نووسەرانە (((هاکسلی)) و ((پیکاک)) و...) بۆ نووسینی چیرۆکەکانیان بەکاریان هێناوە، هەمان ((ساتیری مێنیپێنی)) (Menippen Satire)یەکە هەندێ جاریش بە ((ساتیری ڤارونی)) (Varronian Satire) ناودەنرێ، و دەڵێن کە دامەزرێنەرەکەی نووسەرێکە کە لەسەر ڕێبازی (کەلبی) و ڕەشبین بووە، بە ناوی ((مێنیپێنی))[٤٤] (کە لە سەدەی سێیەمی پێش زایینیدا ژیاوە). بەرهەمە ((مێنیپێنییەکان)) لەناوچوونە؛ بەڵام دوو پەیڕەوکاری گەورە و گرنگی یان هەبوون؛ کە یەکێکیان ((لوشان))ی یۆنانی (لە نووسەرەکانی سەدەی دووەمی زایینی) بوو وە ئەوەی تر ((مارکوس ترانتیوس ڤارۆ))[٤٥]ی ڕۆمانی (کە لە نووسەرانی سەدەی سێیەمی پێش زایینیە)بووە. بێجگە لە چەند بەشێک لە بەرهەمەکانی (ڤارۆ) هیچی تر نەماوەتەوە. بەڵام نووسەرانی وەک ((گیوس پیتروئیوس))[٤٦] (لە نووسەرانی ڕۆمان لە سەدەی یەکەمی زایینی) و ((لیۆشیوس ئاپۆلیۆس))

[٤٧] (نووسەری سەدەی دووەمی پاش زایینی) پەیڕەوییان لە شێوەی ساتیرییەکەی کردووە. وا بەرچاودەکەوێت کە ساتیری مێنیپێنی قۆناغی گەشەسەندووی شیعری ساتیریی بێت کە هەندێ جار لە نێوانیاندا پەخشانیش تێکەڵ کراوە، بەڵام ئێمە ئەمڕۆ تەنیا جۆرە پەخشان ئامێزەکەی دەناسین. ئەگەرچی یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی ئەم جۆرە نووسینە پەخشان ئامێزە (وەکو ئەوەی کە لە بەرهەمەکانی ((پیکاک))دا دەبینرێت)، سوود وەرگرتنی جاربەجاریەتی لە شیعر. ساتیری مێنیپێنی زیاتر کاری بە ئاراستەکانی زەین و شێوازی هزری تاکەکانەوە هەیە تاکو خۆیان. بەدەربڕینێکی تر ئەم شێوازەی چیرۆکنووسییە کەسانی وەک، خۆ بەزلزانەکان و دەمارگیران و کەسانی کەللەرەق و تازەپێگەیشتووەکان و هونەرمەندان و لایەنگران و کەسانی چاوچنۆک، واتە کەسانی ناشایستە و نەزان لەهەر بەش و هونەرێکدا دەخاتەڕوو؛ جۆری خستنەڕوو و شێوازی هزرکردنیان- کە ئەویش ئەنجامی کار و پیشەی ئەوانە- لەمەڕ ژیان ئاشکرا دەکات؛ بەڵام ئەو هیچ کارێکی بەسەر شێوازی ڕەفتار و کاروجۆری کاروکاردانەوەی کۆمەڵایەتی کەسایەتییەکانەوە نییە. ساتیری مێنیپێنی بەم پێیەوە هەڵدەستێت بە خستنەڕووی بیروڕاو بۆچوون و تیۆرە ئابستراکتەکان، کارەکەی وەک ژانری ((دان پیانانەکان))ە؛ بەڵام لەرووی جۆری کەسایەتی دانانەوە کارەکەی لەگەڵ ڕۆماندا جیاوازە. ساتیری مێنیپێنی لەجیاتی ئەوەی کە کەسایەتییەکان سروشتی و ئاسایی پیشانبدات، بەپێی میتۆد و شێوازێکی تایبەتی باسیاندەکات. کەسایەتییەکان لە ساتیری مێنیپێنیدا وەکو توتی و بانگەشەکەری بیروڕا و هزرەکان کاردەکەن. هەڵبەت لێرەشدا ناتوانین و ناکرێت سنوورێکی ورد لەنێوان ڕۆمان و ساتیری مێنیپێنیدا دیاریبکرێت؛ بەڵام بۆ نموونە ئەگەر کەسایەتی یەکێک لە ڕۆمانەکانی ((جین ئۆستن)) لەگەڵ کەسایەتییەک بەراوورد بکەین کە لەو

بچێت لە ڕۆمانی ((پیکاک))دا ، خێراپەی بە جیاوازی نێوان ئەم دوو فۆرمە یا قاڵبە چیرۆکییە دەبەین. یاخود بۆ نموونە دەتوانین بڵێین کە ((سکۆبروێسترن))[٤٨] (کەسایەتییەک لە ڕۆمانی ((تۆم جۆنز)) بەرهەمی ((فیلدینگ))) کەسایەتییەکە پەیوەستە بە ڕۆمانەوە؛ بەڵام لە ((شادەمارەکان))ی ((تواکۆم))[٤٩] و ((سکوار))[٥٠]دا (هەردووکیان لە کەسایەتییەکانی ڕۆمانی ((تۆم جۆنز)) فیلدینگن) خوێنی مێنیپێنییان لەگەڕدایە. یەکێک لە ناوەڕۆکە هەمیشەییەکانی بەرهەمەکانی مێنیپێنی گاڵتەوگەپ بە فەیلەسووفە گەورە و بەناوبانگەکان بووە. هەروەها جیاوازییەکی تری بەرهەمەکانی مێنیپێنی لەگەڵ ڕۆماندا ئەوەیە کە ڕۆماننووس شەڕ و خراپە و دەبەنگی بەجۆرێک لە نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان دەزانێت لەکاتێکدا نووسەری بەرهەمە مێنیپێنیەکان ئەمانە بە جۆرە نەخۆشییەکی عەقڵی کە لە ئەنجامی بێ هێزی توانای مێشک توش بووە، یان بە جۆرێک لە خۆ بەزل زانینی شێتانەیان (کە شوێنێکی دیار و دەستنیشانکراوی ئەم جۆرە نەفامییە لە بەرهەمەکانی منیپوسی فەیلەسوفە بەناوبانگەکان بووە) دەزانن.

((پیترۆنیۆس))، ((ئاپولیوس))، ((رابلە))، ((سویفت)) و ((ڤاڵتەر)) سوودیان لە فۆرمێک لە ((گێڕانەوە)) و چیرۆکنووسی وەرگرتووە کە تیایاندا پەیوەندییەکی ئەوتۆ لەنێوان ڕووداو و بەسەرهاتەکاندا نییە و هەرئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی کە بەزۆری ئەو قاڵبە چیرۆکییەی کە سوودیان لێ وەرگرتووە، لەگەڵ ڕۆمانسدا وەکو یەک تەماشا بکرێن لەکاتێکدا ڕۆمانس لە ((ساتیری مێنیپێنی)) جیاوازە. (((دەڵێن کە ((رابلە)) فۆرمی ڕۆمانسی لەگەڵبەرهەمەکانیدا تێکەڵ کردووە)، چونکە لە بنەڕەتدا بەرهەمە مێنیپێنییەکان سوود لە پاڵەوان بازی و کەسانی پاڵەوان وەرناگرن؛ بەڵکو بنچینەی کارەکەیان لەسەر وێناکردنە عەقلانی و بۆچوونە زەینییەکان

دادەنێن و باس لە خستنەڕوی نووسینە کۆمیدی و بەتامەکان دەکەن کە بەرهەمەکەی کەسانی تاک ڕەهەند و کاریکاتۆریستن.

سەرەڕای ئەوەش ساتیرە مێنیپێنیەکان جیاوازن لە چیرۆکە پیکارسکەکانیش؛ چونکە چیرۆکە پیکارسکەکان وەکو ڕۆمان کۆمەڵگایەکی واقیعی وێنە دەکێشن بەسیستەمێکی دیاریکراوەوە. ((ساتیری مێنیپێنی)) لە بەرزترین و چڕترین فۆرمی خۆیدا، جۆرە ڕوانگە و بینینێک لەبارەی جیهانەوە دەخاتەڕوو کە بەرهەمی شێواز و بۆچوونێکی تایبەتییە. مەیلی چیرۆکە مێنیپێنییەکان بۆ سیستەمێکی هزری تایبەت دەبێتە هۆی شێواندن و پەشۆکانێکی زۆر لە شێوە باو و مەنتیقی یەکەی گێڕانەوەی چیرۆکدا؛ بەڵام ئەم گرنگی دانە بەکاری گێڕانەوەی مەنتیقی و دروستی چیرۆک تەنیا دەبێتەهۆی ناوردبوونەوەی خوێنەر لە ناسینی جۆری چیرۆکەکان؛ یاخود مەیلی ئەو فراوان دەکەن بۆ ئەوەی کە هەر چیرۆکێک بە جۆرێک ڕۆمان دابنێ.

ساتیر (Satire) لە ڕۆمای کۆن و لەکاتی رنسانسدا، دوو ژانری ئەدەبی هەبووە کە یەکێکیان پەخشان ئامێز و ئەوی تریش بە وەزن و قافییە بووە، ئەمڕۆ ئەم زاراوەیە جۆرە ((شێوەی بینین و ڕوانگە)) یاخود ((بنەمای پێکهاتەیەکی تایبەت)) دەگەیەنێت. هەمان ئەو شتەی کە ئێمە بەجۆرێک ئەفسانەمان (Mythos) لە قەڵەمدا. لە ساتیری مێنیپێنیدا -هەروەک گوتمان- ئەو شێوەی ((بینین و ڕوانگە)) لەگەڵ فۆرم یا ((قاڵبی تایبەتی خۆی))یشدا دەگونجێت. ساتیر وەک جۆرێکی ((شێوەی بینین و ڕوانگە)) -بەو شێوەیەی کە دیتمان- بریتییە لە فانتازیا (Fantasy)، سەرەڕای ((بنەما ئەخلاقییەکان)) (Morality)، بەڵام ساتیری مێنیپێنی وەک ((فۆرم و چوارچێوە)) (هەڵبەت ئەگەر تەنیا تایبەت و سنووردارى بکەین بە ئەدەبیات، چونکە لە زۆر لە هونەرەکاندا وەک ((کارتۆن))یش سوود لەم قاڵبە وەردەگرن) زۆر شیاوی

گۆڕانە و؛ دەتوانێت یان بەرهەمێکی تەواو ((ئەخلاقی)) بێت یان تەواو ((خەیاڵی)). بۆ نموونە لە چیرۆکی پەرییەکاندا چیرۆکی پڕ ڕووداوی مێنیپێنی دەبینن کە تەواو فانتازین. بۆ نموونە هێشتا هەموو ئەو چیرۆکانەی لەبارەی ((ئۆلیس))، و بەرهەمی ((منداڵە دەریاییەکان))[٥٣] (نووسینی چارلز کینگزلی) کە لەژێر کاریگەریی بەرهەمەکانی ((رابلە))دا نووسراون، ساتیری مێنیپێنی تەواون. جۆری ئەخلاقی و بێگەردی فۆرمی ((ساتیر)) روانگەیەکی شێلگیرترە بۆ کۆمەڵگە وەک تاکە سومبولێک کە ئاقڵانە و خوازراوە؛ یاخود بە واتایەکی تر روانگەیەکە بۆ کۆمەڵگای (مدینە فاضلە) (Utopia). زۆربەی جۆرە کورتەکانی ساتیری مێنیپێنی بەشێوەی دایەلۆگ) یان باسن؛ و شێوەشانۆی یەکەشیان زیاتر بەرووبەڕووبوونەوەی نێوان بیروڕاو بۆچوونەکان دەچێتە پێش نەک رووبەڕووبوونەوەی کەسایەتییەکان. ((ئیرازموس)) ئەم شێوەیەی زۆر لە بەرهەمەکانیدا بەکارهێناوە، لەبەرهەمەکانی ((ڤۆلتێر))یشدا دەبینرێت. هەروەها لێرەدا فۆرم و قاڵبی ساتیر لەرووی ((شێوەی بینین و روانگە)) ەوە (Attitude) بە یەک شێوە ناچێتە پێش. کەم کەمە ((خەیاڵی)) بوونەکەی بەهێز دەبێت و هەندێ کاتیش بەرەبەرە دەگۆڕێت بۆ باسە تەواو ئەخلاقییەکان. ((دایەلۆگە خەیاڵییەکان))[٥٤] بەرهەمی ((والتر سڤێج لاندۆر))[٥٥] و ((گفتوگۆی مردووەکان))[٥٦] (بەرهەمی ((مایتو پرایر))[٥٧])یش لە ریزی ئەم جۆرە بەرهەمانەدان. هەندێ جاریش ئەم شێوەیەی کار (شێوەی دایەلۆگ یان باس) تەواو فراوان و درێژ دەبێت. لەواندا زیاتر لە دووکەس، لەگەڵ یەکتردا دەپەیڤن؛ کە لەم شێوەیە دا ئەم باسانە لە شوێن و فەزایەکی وەک کۆبوونەوەی بیروڕا گۆڕینەوە یاخود دانیشتن بۆ باس و گفتوگۆ ئەنجامدەدرێن، وەک یەکێ لە کارەکانی ((پیترۆنیۆس)) کە بەباشی هاتووە و قەبارەکەشی گەورە بووە. ((ئەفلاتون))[٥٨] (کە هەڵبەت زۆر لە

پێش ((منیپۆس) لەم بوارەدا کاری کردووە) کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر ئەم نەریتە ئەدەبییە جێهێشتووە. لەپاش ئەو ئەم رەوتە بەبێ وەستان بەردەوام بووە و دەست بەدەست سووڕاوە تا ئەوەی کە لە بەرهەمی ((باڵدار سارە کاستیلیون)) دا[٥٩] گۆڕا بۆ گفتوگۆیەکی بەرێزانە و لەسەرخۆ، ئەویش لە بارەی خاسیەت و تایبەتمەندییەکانی ((دەرباری ئایدیال))؛ یاخود لە بەرهەمی ((ئیزاک وولتۆن))دا[٦٠] گۆڕا بۆ باسێک لەبارەی ((بنەما و شێوازەکانی ماسیگری)). جۆرە تەواوکراو و نوێیەکەشی لە بەرهەمەکانی ((پیکاک))، ((هاکسلی)) و لاسایی کەرەوەکانیاندا، بەشێوەی کۆمەڵە باسێک لەبارەی پشووی کۆتایی هەفتە لە خانوویەکی دێهاتیدا دەرکەوت؛ کە هەڵبەت لەم جۆرەی دواییدا بۆچوونەکان، بیروباوەڕ، تیۆر و، کێشە کەلتوورییەکان ئەوەندەی مەسەلەکانی خۆشەویستی و دڵداری گرنگن. رۆماننووس دەوڵەمەندی و قووڵبوونی خۆی لە رێگەی بەش بەشکردن و شیکردنەوەی تەواوی پەیوەندییە مرۆڤییەکان (وەک ((هێنری جێمز)))، یاخود شەن و کەوکردن و وردبوونەوە لە دیاردە و کێشە کۆمەڵایەتییەکان (وەک ((تۆلستۆی))) نیشاندەدات، بەڵام ئەو نووسەرەی کە سوود لە ساتیری مێنیپێنی وەردەگرێت، تەنیا پەیوەندی بە ناوەڕۆکە ئەقڵانی و لێکۆڵینەوە بیرمەندانەییەکانی کێشەکانەوە هەیە و بە باسە تیۆرییەکان قووڵایی بە بەرهەمەکانی خۆی دەدات؛ بە زۆری ئەم کارەی بە هێنانی کۆمەڵێک لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی زانایانە، لەبارەی بابەت و ناوەڕۆکەکەی- لە بەرهەمەکەیدا- ئەنجامدەدات. یاخود بۆ گەیشتن بە ئامانجی گەورە و ماقووڵانە و بۆ نیشاندانی لێهاتوویی خۆی بەرهەمەکەی پڕ لە زاراوەی هونەری دەکات، لە هەموو بوارەکاندا یەکێک لە جۆرەکانی یاخود لەراستیدا یەکێک لە بەشە کۆمەڵەکانی ئەم فۆرمەی بەرهەمەکان، بەرهەمێکە وەک ئینسکلۆپیدیا پڕە لە بەرهەمی تێکەڵ و پێکەڵ؛ کە

دامەزرێنەرەکانی ((ئەسینیۆس))[٦١] (لە زاناکانی کۆتایی سەدەی دووەمی زاینی یۆنانی)بە بەرهەمەکەی خۆی ((قسە خۆشەکان لە میوانداریێتیدا))[٦٢] و ((ئەمبدو ژیوس مکروییوس))[٦٣] (لە نووسەرانی کۆتایی سەدەی چوارەمی زاینی رۆمان)لە بەرهەمەکەی خۆی بەناوی ((جەژنی خوای زوحەل))[٦٤] بوون. لەم بەرهەمانەدا خەڵک لە میوانداریێتی دادەنیشتن و لەبارەی هەر بابەتێکەوە کە بە گوێرەی پێویستی باسەکە دەهاتە پێش، لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی زانایانەی خۆیان بەرچاو دەخست. نمایش کردنی توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی زانایانە لەوانەیە ((وارو))ی بردبێتە ناو شێوەی ساتیری مێنیپێنی یەوەو رەواجی پێدابێت ((وارو)) ئەوەندە لە زانستە جیاوازەکاندا شارەزا بوو کە تەنانەت ((مارکوس کونتیلیان))[٦٥] (لە وتار بێژ و نووسەرانی سەدەی یەکەمی زاینی رۆما)یش ستایشی ئەوەی دەکرد. مەیلی سوود وەرگرتن لە بەرهەمە نیمچە ئینسکلۆپیدیایی و تێکەڵ و پێکەڵەکان لە ساتیری منیپوسیدا، دەتوانین بە ئاشکرا لە بەرهەمەکانی ((رابلە))دا ببینین؛ بەتایبەتی پێرستە درێژەکان، شێوازە جۆراوجۆرەکانی فاڵگرتنەوە و پێشگۆیی. ئەو زاراوانەی کە لە بارەی جۆرەکانی مێشک یان قوماشەکانی پێشەوەی پانتۆڵ -لە بەرهەمەکەیدا- دێنێت. لەبابەتە نیمچە ئینسکلۆپیدیاییەکانی ((ڤۆلتێر)) و ((ئیرازموس)) کە لە بەرهەست و ئەرک لە بەرهەمەکانیاندا هێناویانن، ئەو خاڵە دەخاتە زەینەوە کە بەشێک لە ناوبانگەکەیان وەک هونەرمەند، پەیوەستە بەو توانایی و غەریزەوە، کە لە کۆکردنەوەی راستییەکان و زانستی کاروبارە جیاوازەکاندا هەیانە. ئەو شێوە نیمچە ئینسکلۆپیدیاییەی کە ((فلوبێر)) لە نووسینی ((بوڤار و پکوشە))[٦٦] دا گرتیەبەر، دەتوانرێ تەنیا لەم رێگایەوە رونبکرێتەوە کە ئەو لە نووسینی ئەم بەرهەمەدا لەژێر کاریگەری شێواز و نەریتی ئەدەبی مینێپیێدا بووە.

بنچینە و پێکهاتەی بەرهەمی ((شیکردنەوەی مالیخولیا)) لە نووسینی ((رابێرت برتن)) خستنەڕوویێکی هونەرمەندانە و داهێنەرانەی توێژینەوەکان و لێکۆڵینەوەیەکی زانایانە- و ئەمیش بەشێوەی سەرتاپاگیر- پێکدەهێنێت. ئەم کتێبە تاپێش ((گەشتەکانی گالیڤەر))ی ((سویفت)) گەورەترین بەرهەم بوو بە شێوەی ((ساتیری))- لە ئەدەبی بەریتانیادا- . لەم کتێبەدا کۆمەڵێ مرۆڤایەتی لەژێر تیشکی سیمبولێکی کۆمەڵگایەکی گونجاو لەگەڵ عەقڵدا، لێیدەکۆڵرێتەوە و پیشاندەدرێت کە چۆن لە رێگەی چارەسەرکردنی مالیخولیالی یەوە دەتوانرێ ئەم کۆمەڵە دامەزرێنرێت. ((برتن)) (بەهێنانی گوتە لە کتێبە جیاجیاکانەوە) توێژینەوەی نێوان کتێبە جیاوازەکان دەکاتە شوێنگرەوەی سوود وەرگرتن لە دایەلۆگ، و ئەنجامی کارەکە بوو بە بەرهەمێک کە لە توێی کتێبێکدا ژیانی ئادەمیزاد بە کاملترین شێوە لێی کۆلراوەتەوە و تاوتوێکراوە؛ ئەمە شتێک بوو کە لەسەردەمی ((جێفری چاوسێر))ەوە ئەدەبی ئینگلیزی نموونەیەکی ئاوای بەخۆوە نەبینیبوو، (((چاوسێر))یش لەو نووسەرانە بوو کە جێی سەرنجی ((برتن)) بووە). لەوانەیە لەکاتی خوێندنەوەی ئەو باسەی کە ((برتن)) لەپێشەکی کتێبەکەدا دەیکات و لەو راکردنانەی کە کات ناکاتێک دەیانکات هەست بەشتێک بکەین؛ هەڵبەت کاتێک وردتر لێی بکۆڵینەوە، تێدەگەین کە ئەوانە هەمان قاڵبی مێنیپێنین بەڵام لەجۆری زانایانە و لێکۆڵەرەوانەن. لەم کتێبەدا ((برتن هەندێ جار وازی لە بابەتی سەرەکی کتێبەکە هێناوە، باس لە کێشەگەلی وەک ئارەزوو و بارودۆخی رۆحی مرۆڤ و نەهامەتییە گەورەکان و زاناکان دەکات یان گەشتێکی سەیر و سەمەرەو، هەجو و گاڵتەبە فەیلەسووفە گەورەکان دەکات، هەروەها سوود وەرگرتنێکی بەکینایە و کۆمیدییانەی مەسەلەی توێژینەوەی زاناکان دەکات. وشەی توێکاری ((علم التشریح: (Anatomy) لە ناونیشانی کتێبەکەی ((برتن))دا بەمانای

لێووردبوونەوە یا شیکردنەوە و تاتوێکردنە، کە بە وردی شێوازی سوود وەرگرتنی ئەو لەو فۆڕم یا قاڵبە- کە لێکۆڵەرەوانە و زانایانەیە- دەگەیەنێت. ئێمەش دەتوانین بۆ ناونانی ئەم قاڵبە لە باتی سوود وەرگرتن لە وشەی قورسی ((ساتیری مێنیپێنی)) (کە ئەمڕۆ تەنانەت تارادەیەکیش هەڵخەڵەتێنەرە) سوود لە ناونیشانی گونجاوی ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) وەرگرین.

((شیکردنەوەی ئەدەبی))یش سەرەنجام کەم کەمە لەگەڵ ڕۆماندا تێکەڵ بووە و زۆر لە بەرهەمە دووڕەگەکانی، وەک ((ڕۆمانە بیر و باوەڕییەکان)) و (Roman 'athese) (ئەو ڕۆمانانەی کە تێیدا کەسەکان سەمبولی بیروباوەڕ و هزرە کۆمەڵایەتیەکان و ئەوانی ترن (وەک ڕۆمانە کرێکارییەکانی ساڵانی سییەکان)) داهێنان. بەڵام تەنیا ((لارنس ستێرن)) کە لە شوێنکەوتووەکانی ((بارتن)) و ((رابلە)) بوو. توانی هەڵسێت بە تێکەڵکردنی ئەم دووانە بە باشترین شێوە. ((تریسترام شەندی)) (نووسینی ((لارنس ستێرن))) (بەهەمان شێوە کە لە سەرەتای ئەم وتارەدا گوتمان) لەوانەیە بتوانین بەرۆمان ناوزەدی بکەین، بەڵام چیرۆکێکە کە هەمیشە شێوازی گێڕانەوەی تێکدەدات و لە بابەتی سەرەکی چیرۆکەوە دوور دەکەوێتەوە. لە ((تریسترام شەندی))دا لەگەڵ تایبەتمەندی گەلی وەک دروستکردنی کەسایەتی بەپێی شێوازێکی تایبەت، جۆر و بەشی پێرستەکان، رستە وهێلی کۆمیدی، گەشتی ((لووتی گەورە))، (لەوانەیە مەبەستی، گەشتی نووسەری نامەی ((جۆری لووتەکان)) لە ڕۆمانی ((تریسترام شەندی))دا بێت) توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی زانایانە و گاڵتەی هەمیشەیی بە فەیلەسووف و رەخنەگرە گەورەکان، رووبەڕوو دەبینەوە. کە هەموویان پەیوەسن بە قاڵب یا شێوازی ((شیکردنەوەی ئەدەبی))یەوە.

ئەگەر بە تەواوی لە قاڵب و نەریتەکانی ((شیکردنەوەی ئەدەبی تێبگەین زۆر لە رەگەز و بەرهەمە گرنگەکانی مێژووی ئەدەبیاتیش دووبارە روون دەکرێنەوە و سەرلەنوێ لەبەرچاو دەگیرێن، وەک کتێبی ((خۆشەویستی فەلسەفە))[٦٧] نووسینی ((ئینبشیوس بوئیتوس))[٦٨] (یەکێکە لە نووسەرانی کۆتایی سەدەی پێنجەمی زاینی رۆم) کە جۆرە بەرهەمێکی ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) نایابە، هەر لەبەر ئەم هۆیە گرنگەشە کاریگەرییەکی قووڵی کردۆتە سەردنیای ئەدەبی و دنیای نووسەران یش. لەم کتێبەدا کە هەندێ جار شیعریش تێکەڵی بابەتە پەخشان ئامێزەکان دەبێت، سوود لە ئاوازێکی کۆمێدی و هزرڤانانە وەرگیراوە کە کاردەکاتەسەر هەر کەسێک. کتێبی ((ماسیگری راستەقینە))[٦٩] (نووسینی ((ئیزاک وۆڵتن)))یش جۆرە بەرهەمێکی ((شیکردنەوەی ئەدەبی))یە؛ چونکە لەویشدا هەم سوود لە پەخشان وەرگیراوە هەم لە شیعریش؛ دیسان هەم سوودی لە شێوەی گفتوگۆ وەرگرتووە و هەم لە شوێن و فەزای گوندنشینییش. سەرەڕای ئەوەش جۆرە وتەیەکی لێکۆڵەرەوانە کە پەیوەست بێ بە جۆر و بەشەکانی خۆراکەوە، هەروەها سەر زەنشت و گاڵتەپێکردنی بەرێزانەی کۆمەڵگا و ئەویش بەشێوەی مێنیپێینی، (لەبەرئەوەی کە هەموو شت بەگرنگ دەزانێت تەنیا ماسیگری نەبێت بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تائێستا ئەوەندە سەرکەوتوو نەبووە کە کار و مەسەلەیەکی گرنگتر لە ماسیگری بدۆزێتەوە)دیسان بەڵگەی ئەو خاڵەیە. لە قۆناغە جیاوازەکاندا ((ڕۆمانسەکان)) و، ((دانپێدانانەکان)) و ((شیکردنەوە ئەدەبیەکان)) زۆر پشتگوێ خراون و ئەوەش تەنیا لەبەرئەوەبووە کە ئاشکرا نەبووە دەکەونە ناو کام دستە لە بەرهەمە ئەدەبیەکان ەوە. بۆ نموونە لەنێوان قۆناغی ((لارنس ستێرن)) و ((پیکاک)) لەنێو ((ڕۆمانسەکان))دا، ڕۆمانسی ((ملماسی سەرگەردان))[٧٠] (نووسینی ((چارلز رۆبێرت مچورین)))؛ لەنێو ((دان پیانانەکان))دا، بەرهەمی

((دان پێدانانەکانی تاوانباری روو سپی))[٧١] نووسینی ((جێمس هۆک))[٧٢]؛ لەنێو ((شیکردنەوە ئەدەبیەکان))دا بەرهەمەکانی ((پزیشک))[٧٣] نووسینی ((روبێرت ساوس))[٧٤]، ((جۆن بانکل))[٧٥] نووسینی ((تۆماس ئامۆ))[٧٦] و کۆمەڵە نووسینەکانی ((شەوەکانی ئامبرۆز))[٧٧] هەر نەهاتونەتە هەژمارتن.

لێرەدا خراپ نییە کە باسەکانمان کورت بکەینەوە و ئەنجامێک لە وتەکانمان وەرگرین. کاتێک ((ئەدەبی چیرۆکی)) لەرووی فۆڕم و قاڵبەوە تاوتوێ دەکەین تووشی چوار ڕێچکەی سەرەکی (قاڵبی بنەڕەتی) دەبینەوە کە جیهانی چیرۆکیان لە باوەش گرتووە. ئەو چوار قاڵبە بریتین لە ((رۆمان))، ((دانپێدانانەکان))، ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) و ((رۆمانس)) کە لەمانەوە شەش جۆرە پێکهاتەی چیرۆکیی هاتوونەتە ئاراوە و هەن (لەوانە ئەو چوارەی کە پێشتر باسمانکردن لەگەڵ ((ئۆتۆبیۆگرافی)) و ساتیری مێنیپێنی))). پێشتر نیشانماندا کە ((رۆمان)) چۆن لەگەڵ سێ قاڵبی چیرۆکی تر تێکەڵاوە، لێرەشدا پێویستە ئەوەش بڵێین کە بەرهەمێکی پاک و پوختە کە تەنیا سوودی لە یەک فۆڕم یان قاڵبی چیرۆکیی وەرگرتبێت، بە دەگمەن دەستدەکەوێت. بۆ نموونە رۆمانە سەرەتاییەکانی ((جۆرج ئەلیوت)) کاریگەریی قاڵبی ((رۆمانس)) یان لەسەرە و، کارەکانی دواتری لەژێر کاریگەریی قاڵبی ((شیکردنەوەی ئەدەبی))دا هاتوونەتە ئاراوە. ئەو نەژادەی لە تێکەڵکردنی رۆمانس و دانپێدانانەکان دروست بووە، پێویستە لەنێو ((ئۆتۆبیۆگرافی))ی رۆمانتیستدا بدۆزرێتەوە؛ کە نموونە ئینگلیزییەکانی نووسەرانی وەک ((جۆرج بارۆ)) (کە نووسەرێکی دەرەوە گەرابوو)) و ((تۆماس دۆکوینسی))[٧٨] کە ((دەروون گەرا)) بوو هێنایاننە ئاراوە. دەتوانین پێکهاتەی ((رۆمانس)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) (هەروەکو گوتمان) لە بەرهەمەکانی ((رابلە))دا ببینینەوە. لە نموونەکانی تری (موبی دیک)ە[یانەهەنگی سپی- بەرهەمی - هێرمان ملویل] کە تێیدا ناوەڕۆکێکی

رۆمانتیک، واتە راوکردنی گیانلەبەرە وەحشییەکان، بەرەبەرە فراوان بووە و گۆڕاوە بۆ بابەتگەلی (شێوە ئەنسکلۆپیدیا) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی گیانەوەری)) لەژێر ناوی (نەهەنگ)دا. ((دانپێدانانەکان)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) یش لە ((سارتۆرسیارتوس)) (بەرهەمی تۆماس کار لایل) یان لە هەندێ لە بەرهەمەکانی ((سۆرن ئیبی کییەرک گۆر))[٧٩] (کە نیشانەی ئەزموونە سەرسوڕهێنەر و داهێنەرەکانی ئەون لە بواری ئەدەبیاتی پەخشان ئامێزی چیرۆکیدا) وەک ((ئەم یا ئەو)) [٨٠] لەگەڵ یەکتردا تێکەڵاو کراون، ئەو بەرهەمانەی سوودیان لە داڕشتنە چیرۆکییە گشتگیرەکان وەرگرتووە و زۆرجار -بەلایەنی کەم ەوە سێ قاڵبی چیرۆکی لەگەڵیەکتردا تێکەڵکراون.

بۆ نموونە لە ((پامێلا)) (بەرهەمی ساموئیل ریچاردسۆن)دا قاڵبەکانی ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) و ((دان پێدانانەکان))؛ لە ((دۆن کیشۆت))دا (بەرهەمی ((ستێرڤانتس))) قاڵبەکانی ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی))؛ لە بەرهەمەکانی ((مارسێل پرۆست))دا، قاڵبەکانی ((رۆمان)) و ((دان پێدانانەکان)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) لەبەرهەمەکانی ((ئاپۆلیۆس))دا قاڵبەکانی ((رۆمانس))؛ ((دان پێدانانەکان)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) تێکەڵکراون.

من بە ئەنقەست هەوڵمداوە بە شێوەیەک باسبکەم کە هەموو شتێک بەپێی نەخشە و رێژەیەکی ورد بێت، چونکە دەمانەوێت سوودەکانی روونکردنەوە و راڤەکردنە سادە و لوجیکیەکانی، شێوازی چیرۆک گەلێکی وەک ((مۆبی دیک)) یا ((ترێسترام شەندی)) نیشانبدەین. ئەو شێوەیەی کە تائێستا رەخنەگرەکانمان بۆ توێژینەوەی قاڵب و فۆڕمی چیرۆکەکانی وەک ((مۆبی دیک)) یا ((ترێسترام شەندی)) هەڵیان بژاردووە، کە شێوەی توێژینەوەی زاناکانی سەرزەمینی ((برابدینگ ینگ))(٨١)ە (ناوی

سەرزەمینێک لە کتێبی ((گەشتەکانی گالیڤەر))ی ((سویفت))دا لە چیرۆکی ((گەشتەکانی گالیڤەر))دا زانایانی ئەو سەرزەمینە لەپاش دەمەتەقێ و ململانێیەکی زۆر سەرەنجام رادەگەیەنین کە پەیدابوونی بوونەوەرێک بەناوی ((گالیڤەر)) جۆرە ((گاڵتەیەکی سروشت))[٨٢] بووە. قاڵبی ((شیکردنەوەی ئەدەبی)) زیاتر لە هەر شتێکی تر سەری لە رەخنەگران شێواندووە و گومرای کردوون، لەبەرئەوەش زۆربەی ئەو نووسەرانەی کە لەژێر کاریگەریی چوارچێوەی ((شیکردنەوەی ئەدەبی))دا بەرهەمێکیان هێناوەتە ئاراوە، بەوە تاوانبارکراون کە سەرپێچیان لە نەریتە ئەدەبییەکان کردووە. لێرەدا مومکینە خوێنەران خێرا بەرهەمەکانی ((جێمز جویس)) یان بەبیر بێتەوە. چونکە هێندە گوتراوە کە بەرهەمەکانی ((جویس)) سەیر و دەگمەنن، کە یەکسەر مرۆڤ بیری بۆ لایان دەچێت. ئەو وردەکارییەی کە جۆیس تەرخانی کردووە بۆ دارشتنی بناغەی ((ئولیس)) تەنانەت لەرادەی سروشتی یش زیاتر رۆیشتووە؛ بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چونکە ((جویس)) ((ئولیس))ی بەپێی بنەما زانراوەکانی چیرۆکە پەخشان ئامێزەکان نەنووسیوە، هەموویان وای بۆ دەچن کە ئەو بەرهەمە پێکهاتە و فۆرمێکی دیاریکراوی نییە. رێگا بدەن کە ئولیس بەپێی بنەماکانمان هەڵسەنگێنین:

ئەگەر داوا لە خوێنەرێک بکەین کە ((ئولیس))ی خوێندبێتەوە، تا پێرستێک لەو خاڵانە ئامادەبکات کە زیاتر لە هەر شتێکی تر ئەویان خستووەتە ژێرکاریگەرییەوە لەوانەیە ئەم خاڵە لۆجیکییانەی خوارەوە بنووسێت:

١- ئاشکرایی و بەرجەستەییەک کە بەهۆیەوە دیدەنییەکان و دیمەنەکان و دەنگ و بۆنکردنەکانی دەوروبەری ((دۆبلین)) بەرجەستە و زیندووبوونە. نواندنی کەسایەتی رەوان و قووڵ و سروشتی بوونی گفتوگۆکان.

٢- لاسایی کردنەوەی مامۆستایانە، بەڵام گاڵتەجارِییانەی کەسایەتییەکان و چیرۆکی ((ئۆدیسە))ی ((هۆمر))؛ لە بەرامبەر دانانی ((ئولیس)) لەگەڵ سومبوڵی قارەمانی پاڵەوان گەرایانەی ((ئودیسە))[٨٣] ی ((هومەر))دا.[٨٤]

٣- فراوانی و ئاشکراکردنی کەسایەتییەکان و چیرۆک لە رێگەی شێوازی وردبوونەوەی شەپۆلی زەینەوە.

٤- مەیلی هەمیشەیی بۆ سوود وەرگرتن لە شێوازی (تەکنیک و مایەی کار) کە تێیدا سوود لە وردبوونەوەی شێوەی ئینسکلۆپیدیایی وەردەگرێت؛ هەروەها بە رووبەڕووبوونەوەیەکی زانایانە و قووڵ لەگەڵ تەکنیک و هەوێنی چیرۆکدا.

ئیتر لێرەدا لەوانەیە کێشە نەبێت کە تێبگەین چوار خاڵی سەرەوە ئاماژە بە کۆمەڵێ رەگەز لە ((ئولیس))دا دەکەن کە هەریەکەیان یەک لەدوای یەک پەیوەستن بە یەکێ لە قاڵبەکانی ((رۆمان)) و ((رۆمانس)) و ((دانپیانانەکان)) و ((شیکردنەوەی ئەدەبی))یەوە. کەواتە بەم شێوەیە ((ئولیس)) داستانێکی جوشدارییانەی پەخشان ئامێزی تەواوە، کە سوودی لە هەر چوار قاڵبی چیرۆکی وەرگرتووە، و گرنگی هەر چوار قاڵبیش لەم بەرهەمەدا، بەکردەوە یەکسانن و هەرکامێکیشیان تەواوکەری ئەوی ترە. کەواتە بەم پێیە، ((ئولیس)) بەرهەمێکە خاوەنی یەکێتییەکی هونەرییە نەک کۆمەڵێکی تۆپەڵەبوو بەڵام بەبێ فۆرم.

پەراوێزەکان

1- Sartor Resartus.

٢- Thomas Carlylle مێژوونووس و فەیلەسووف و نووسەری سکۆتلەندی (١٧٩٥-١٨٨١).

3- The Anatomy of Melancholy.

٤- Robert Burton رۆماننووس ئینگلیزی (١٥٧٧-١٦٤٠).

٥- George Borrow نووسەر و ئەدیبی ئینگلیزی (١٨٠٣-١٨٨١).

6- Lavengro.

7- World Classics.

8- Tudor.

9- Tudor Apprentices.

١٠- Thomas Deloney نووسەری ئینگلیزی (١٥٤٣-١٦٠٧؟).

١١- Thomas Love Peacock رۆماننووس و شاعیری ئینگلیزی (١٧٨٥-١٨٦٦).

12- The Egoist.

١٣- Katherine Mansfield نووسەری ئینگلیزی (١٨٨٨-١٩٢٣).

١٤- Anton Chekhor شانۆنووس و چیرۆکنووسی روسی (١٨٦٠-١٩٠٤).

١٥- William Morris شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٨٣٤-١٨٩٦).

16- Northumbria.

17- Midlands.

١٨- William Words Worth شاعیری ئینگلیزی (١٧٧٠-١٨٥٠).

١٩- Robert Burns شاعیری سکۆتلەندی (١٧٥٩-١٧٩٦).

20- Northanger Abbey.

21- Lord Jim.

22- Sagas of Lceland.

23- Little Dorrit.

٢٤- St- Augustine یەکێکە لە فەیلەسووفەکانی زانستی کەلامی مەسیحییەت (٤٣٠-٣٥٤).

٢٥- Jean Jacques Rousseau فەیلەسووف و نووسەری فەرەنسی (١٧١٢-١٧٧٨).

26- Religio Medici.

٢٧- Thomas Bronwne پزیشک و نووسەری ئینگلیزی (١٦٠٥-١٦٨٢).

28- Grace Abounding.

29- Apologia.

٣٠- John Henty Newman رۆماننووس ئینگلیزی (١٨٠١-١٨٩٠).

٣١- Michel de Montaine نووسەری فەرەنسی (١٥٣٣-١٥٩٢).

32- Dubliners.

٣٣- James Mill فەیلەسووف و مێژوونووسی ئینگلیزی (١٧٧٣-١٨٣٩).

34- Emile.

٣٥- ؟.

٣٦- Samuel Butler ساتیرنووسی ئینگلیزی (١٨٣٥-١٩٠٢).

37- Erewhon Books.

38- The Brave New World.

39- Condid.

٤٠- Francois Rabelais ساتیرنووسی فەرەنسی (١٤٩٤-١٥٥٣).

٤١- Desiderius Erasmus زاناو نووسەری هۆڵەندی (١٤٦٤-١٥٣٦).

٤٢- Lucian ساتیرنووسی بەرەچەڵەک یۆنانی (٢٠٠-١٢٠).

٤٣- Voltaire نووسەری فەرەنسی (١٦٩٤-١٧٧٨).

44- Menippus.

45- Marcus Terentius Varro.

46- Gaius Petronius.

47- Lucius Apuleius.

48- Squire Wastern.

49- Thwackum.

50- Square.

51- Alices Adventures in Wander Lands.

٥٢- Lewice Corroll زانای بیرکاری و نووسەری ئینگلیزی (١٨٣٢-١٨٩٨).

53- Water- babies.

54- Lmaginary Conversation.

٥٥- Walte Savage Landor شاعیر و نووسەری ئینگلیزی (١٧٧٥-١٨٦٤).

56- The Dialogue of the Dead.

٥٧- Mattew Prior شاعیری ئینگلیزی (١٦٦٤-١٧٢١).

٥٨- Plato فەیلەسوفی یۆنانی (٤٢٧-٣٤٧ پێش زاینی).

٥٩- Baldassare Costiglione نووسەری ئیتاڵی (١٤٧٨-١٥٢٩).

٦٠- Izaak Walton نووسەری ئینگلیزی (١٥٩٣-١٦٨٣).

61- Athenaeus.

62- Deipnosophists.

63- Ambrosius Macrobius.

64- Saturnalia.

65- Marcus Quintilian.

66- Bouvard et Pecuchet.

67- Consolation of Philosophy.

68- Anicius Boethius.

69- Compleat Angler.

70- Melmoth the Wanderer.

71- Confessions of a Justified Sinner.

٧٢- James Hogg شاعیر و نووسەری ئیسکۆتلەندی (١٧٧٠-١٨٣٥).

73- Doctor.

٧٤- Robert Southey شاعیر و ئەدیبی ئینگلیزی (١٧٧٤-١٨٤٣).

75- John Buncle.

٧٦- Thomas Amory نووسەری بەڕەچەڵەک ئیرلەندی (١٦٩١-١٧١٨).

77- Noctes Ambosianae.

٧٨- Thomas De Quincy نووسەری ئینگلیزی (١٧٨٥- ١٨٥٩).

٧٩- Sören Aabye Kierkegaard فەیلەسوف و گوتارنووسی دانیمارکی (١٨١٣-١٨٥٥).

80- Either Lor.

81- Brobdingnag.

82- Lusus Naturae.

83- Odyssey.

٨٤- Homer شاعیر و حەماسەبێژی یۆنانیی سەدەی حەوتەمی پێش زاینی.

هەندێ لە سەرچاوەکان

–Abrmas M. B. ((AGlossary of Literary Terms… Third Edition New York: Holt, Rinehart & Winston Inc. 1971.

–Bradbury, Malcolm. (What is a Novel?)) Second Edition. London: Edward Arnold 1973.

–Brown, Calvin S., et al. ((The Readers Companion to Literatute)). Twelfth Printing. New York: the Dryden Press, Inc. 1956.

–Cuddon J. A. ((Aictionary of Literary Terms)) England: Penguin Books, 1984.

–Flint Thrall, William, William and Addison Hibbard ((A Hand Book to Literature)). Fourth Edition. New York: The Odyssey Press, 1981.

–Frye, Noethrop. ((The Forms of Fiction: Discussions of the Novel)). Ed. Royer Sale. Boston: D. C. Heath and Company 1960.

–Harvey, Paul. ((the oxford companion to English Literature)).

Fourth Edition. London: Oxford Universiry. Press, 1973.